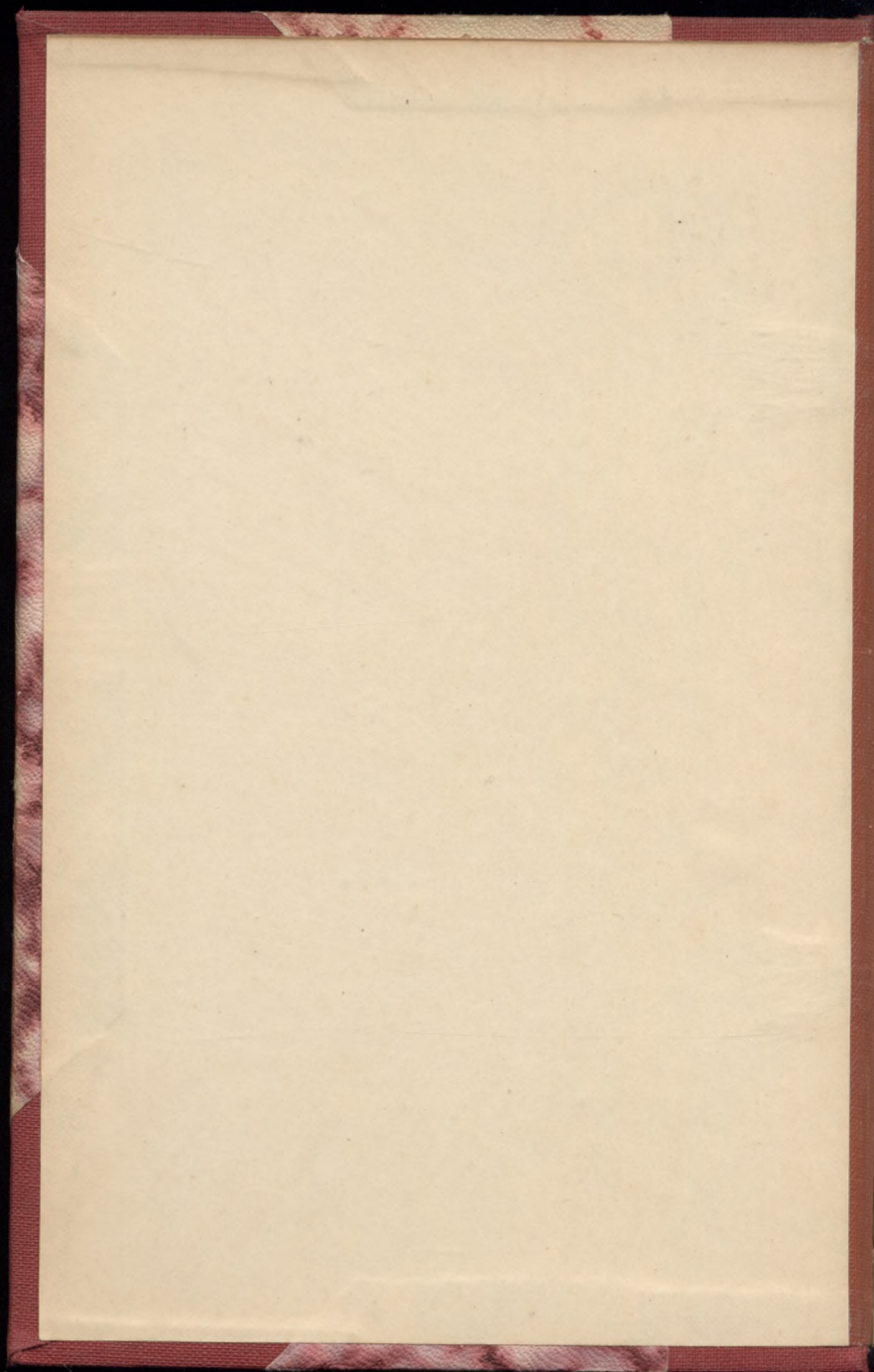
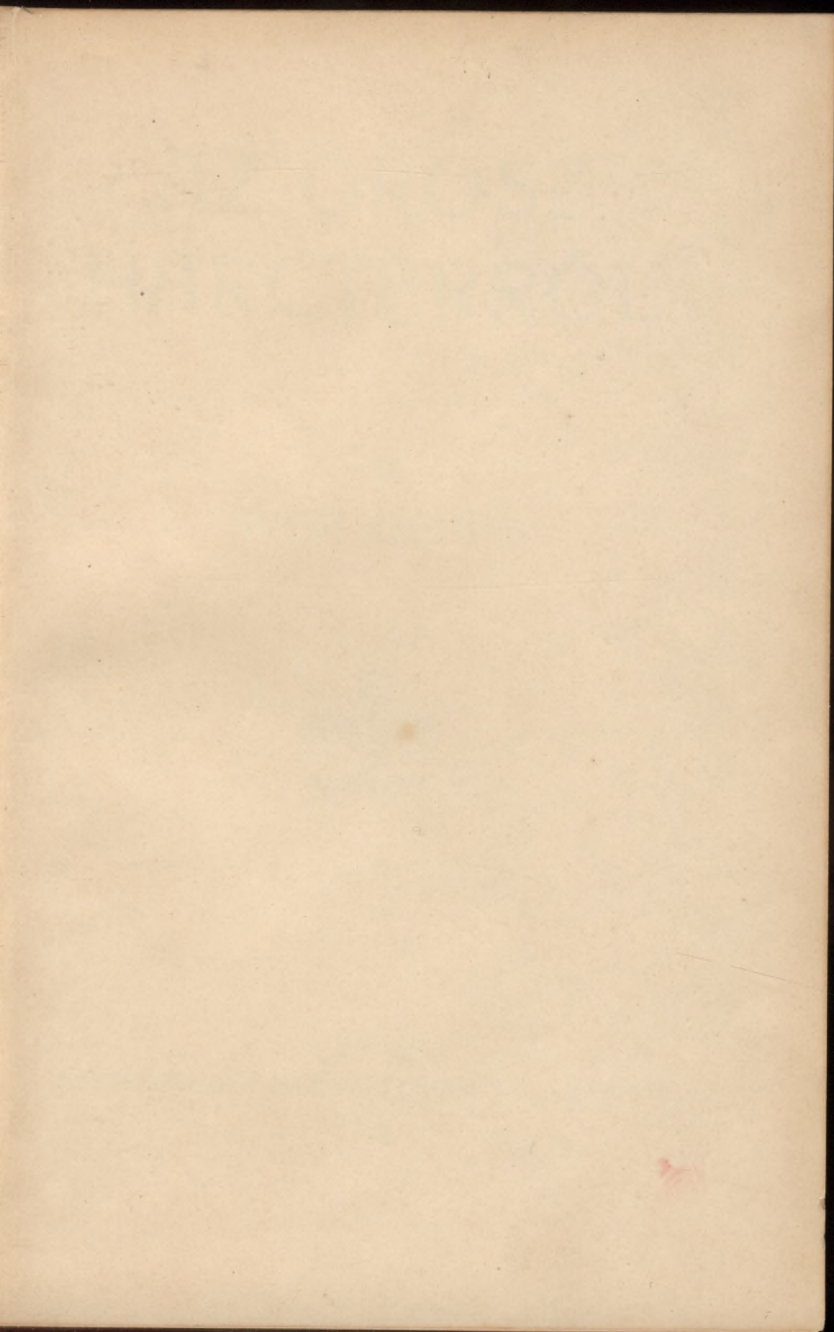

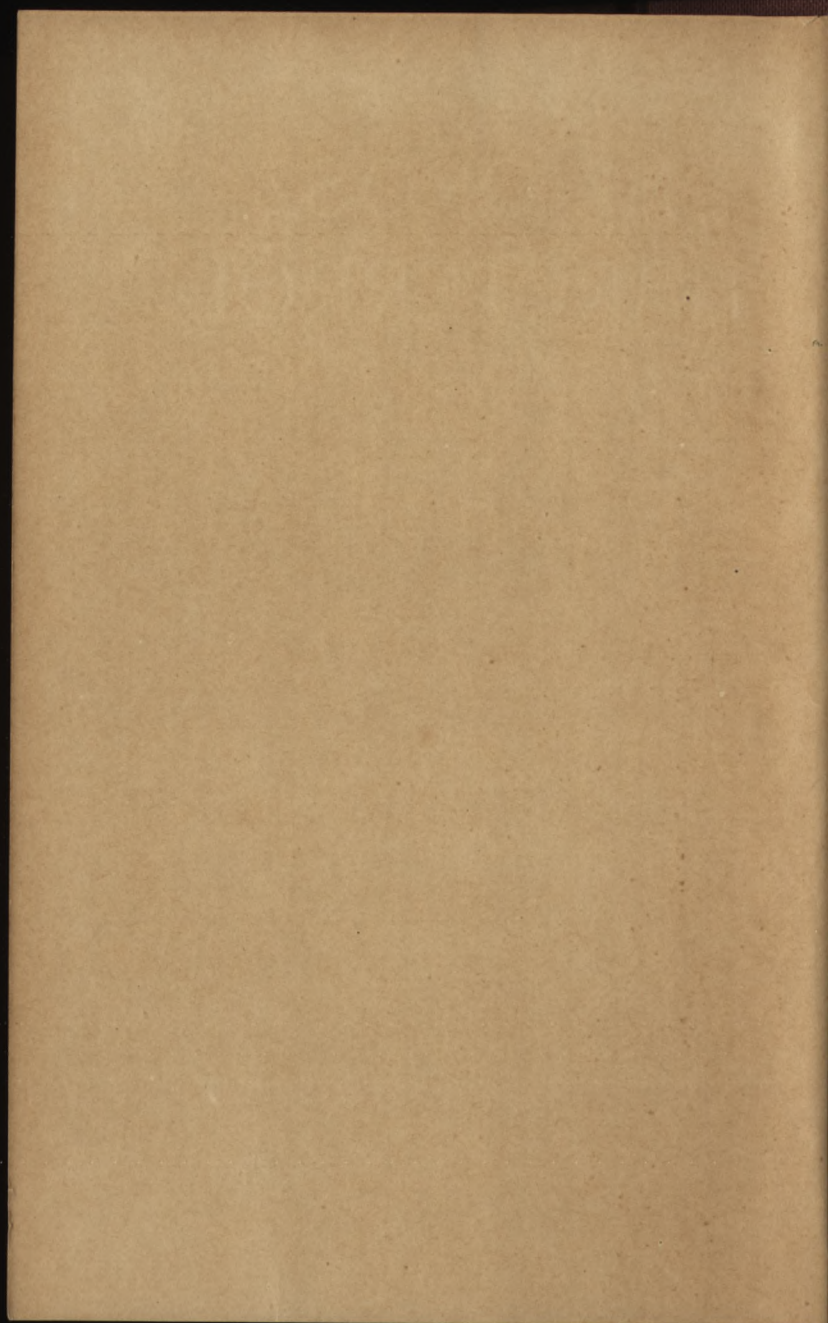
.....
275.080

OSZK

.....

AZ OROSZ HARCTÉRRŐL

ÍRTA
SVEN HEDIN

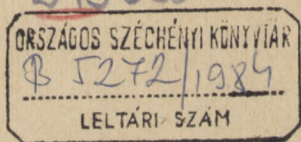

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA
1916

Egyedül jogosított magyar fordítás.

275080

1. Keleti főhadiszállás.

Régi barátom, Moltke vezérezredes útján Hindenburg tábornagy 1915 február végén telefonon megüzentette nekem Berlinbe, hogy szívesen lát a keleti főhadiszálláson. Néhány nappal később a friedrichstrassei pályaudvarról már útra is keltem kelet felé. Március 2-ikán vonatom megérkezett L... városkába, ahonnan akkor Hindenburg tábornagy a keleten küzdő német seregek fővezérletét intézte.

Egy tiszt várakozott rám az automobilban, amely egyenesen ahhoz a házhoz röpitett bennünket, ahol a vezérkar kvártélyozta be magát. Tisztelegnem kellett Erich Ludendorff altábornagynál, a keleti front fővezére mellé beosztott vezérkari főnöknél. Sohasem felejttem el azt a nagy szobát, ahol a tábornok ült. Körülötte hatalmas asztalok s azokon összeragasztott még hatalmasabb térképek, amelyeken kék és vörös görbe vonalak jelezték a német és az orosz állásokat. Római és arab számok mutatták a különböző hadtestek és osztagok állásait és itt-ott a parancsnokok neve is olvasható volt zárójelben.

A tüzérosztagek elhelyezése a szokott módon volt feltüntetve.

Mikor beléptünk, a tábornok tollal a kezében épen ráhajolt egy ilyen térképre. Bizonyos, hogy új hadműveleteken való tervezgetésében zavartam meg. Ami azonban nem rontotta meg a kedvét. Barátságosan nevetett s alaposan megszorította a kezemet, amikor meleg istenhozottal köszöntött. Hindenburg vezérkari főnöke felejthetetlen hatással van mindenkre, akit az a szerencse ér, hogy személyesen érintkezhetik vele. Külsőre megnyerő és egyúttal imponáló. Izmos, magas testalkat; mozdulatai előkelők és nyugodtak; erőteljesen boltozott homloka alól áthatóan és szilárdan pillant ránk kékesszürke szeme; orra arisztokratikusan hajlott. Jól ápolt bajusza nem igen fedi el rendkívül határozott vonalú ajkát. Szokatlanul szép ember s minden arcvonásából, egész személyéből hajlíthatatlan energia és akaraterő, rendületlen elszántság és olyan nyugalom sugárzik, amely a legkeményebb veszedelmek idején sem inog meg. Ludendorff tábornok azok közül a ritka emberek közül való, akiknek izzó lelkében megvan az a titáni erő, hogy harcos tömegeket minden különösebb taglejtés nélkül ragadjanak magukkal. Órá nyugodtan rá lehetett bízni »testvéreink és gyermekeink üdvét, hazánk becsületét és biztonságát«.

Beszélgetésünk csak néhány percre tartott. A tábornok terveim és kívánságaim felől tudako-

zódott és azt ajánlotta, hogy este beszéljük meg a másnapra való programmot. Végül nyolc órára vacsorára hívott meg a tábornagyhoz, akinél az egész szűkebb vezérkar egybegyűlt.

Legközelebbi látogatásom E... —... ezredesnek, a főhadszállásmesternek szólt. Nyulánk, magas, izmos, szőke, végtelenül szeretetreméltó és szelíd, okos és nyílt szemű férfiú, szervező lángelme, egyike a legnélkülözhetetlenebb embereknek a »keleti fővezér« mellett. Ha a vezérkari főnöknek ott van mindig a fejében az a sok kék és vörös térképjelzés, úgy hogy minden pillanatban lelki szeme elé idézheti őket, a főkvártélymester viszont tudja minden egyes csapatnak az állását és azt is, milyen utakon és milyen gyorsan kell masírozniuk, hogy a kellő időben érhessek el kitűzött céljukat. Ezúttal is, mint mindig, a hadműveleteket tekintette át s talán fölösleges is megemlíteni, hogy fogadtatásom itt épen olyan meleg volt, mint a főnökénél. És Hindenburg seregeinél nem bántak velem sehol mint idegennel, hanem mindenütt jóbarátnak néztek. Az első pillanattól kezdve a legotthonosabban is éreztem ezért magamat.

Végül ugyanabban a házban egy emelettel feljebb vezettek. Ott a vezérkari tisztek és az adjutánsok dolgozószobái következtek. Az első teremben C... őrnaggyal, az első adjutánssal ismerkedtem meg. Kedélyes, vidám férfiú, akinek az arcára sokan emlékezhetnek olvasóim közül,

mert ott látható a tábornagy sok portréján, akivel házon kívül mindig együtt van. Tréfából »Kelet királyá«-nak nevezték el.

Ugyanebben a helyiségben ült T... tüzérkapitány, harmadik adjutáns is és a második szobában Hans Joachim von B... kapitány, Hindenburg veje, békés időkben a pommerániai Kolbergben kerületi főnök, egyúttal a stettini kormányzói kerületben a grossjustini uradalom tulajdonosa. B... rendkívül művelt férfiú, alapos ismerője a német irodalomnak — órákhosszat könyv nélkül idéz Goetheből és Schillerből — és elsőrendű énekes. Azonkívül jószívű és csupa humor, minden iránt érdeklődő, minden kérdésben eszmecserére kész, vidám és eleven, — kivéve, mikor hosszú, fárasztó utazások közben egy kis szendergést enged meg magának az automobilban! Igen jó barátommá lett és ő volt mentorom, miközben Hindenburg főhadiszállásán különböző látogatásaimat elvégeztem.

A vezérkari tisztek szétszórta különböző magánházakban voltak elszállásolva, amelyeknek tulajdonosai biztosabb helyekre vonultak el. A magasabb rangú urak a tábornagy asztalánál étkeztek, a többiek kisebb csoportokban, vagy néhány hosszú asztalnál a Hotel Kaiserhofban. C..., B..., T... és Fleischmann, osztrák-magyar vezérkari százados egy szép házban lakott a tábornagy és a vezérkari főnök villájának a szomszédságában. B.-nek két szobája volt az utcára

nyíló ablakkal és erkéllyel. Legszükségesebb látogatásaim után ide kerültem s az egyik szobát rendelkezésemre bocsátották.

Pompás humortól áthatott ünnepies szavakban szólította fel házigazdám a legényét, a Mecklenburgból származó Schultz »jóságigazgató« urat, hogy fogadja gondjaiba és tőle telhetőleg a legjobban lássa el a svéd vendéget. Schultz összeütötte a bokáját és utánozhatatlan észak-német tájszólással felelte: »Igenis, százados úr!« Szélesvállú magas ember, valósággal ugyanolyan formájú, mint maga a keleti fővezér. Épen azért, amikor Hugo Vogel professzor a főhadiszállásra érkezett, hogy a tábornagyról két arcképet is fessen, egyet, amint ül és egyet, amint áll, kezét kardmarkolatján nyugtatva, akkor Schultznak fel kellett vennie a hadvezéri uniformist, hogy az alak számára üljön és álljon, mert Hindenburgnak épen csak annyi ideje volt, hogy az ő világhírű, súlyosan tartalmas fejét bocsássa rendelkezésre a portréhoz. Schultz ugyancsak büszke volt erre a megtiszteltetésre. B... el is nevezte kómikus komolysággal »Schultzka tábornagy«-nak és Schultz nedves szeme ragyogott is az örömtől, amikor rámondta az ő elengedhetetlen mondókáját: »Igenis, százados úr!« Mint népfölkelő az 1. gyalogos gárdaezredhez tartozott és B.-hez akkor került lóápolónak, amikor a gazdája még a nyugati fronton járt. És most aztán a legénye, hűséges, becsületes, eleven és dolgos embere.

2. A tábornagy.

Kevéssel nyolc óra előtt mentem el a főhadparancsnok villájába, amelyet az utcától rács választ el. A kertajtó felett ovális táblán, mint valami kis diadalíven: »Isten hozott!«

A szalonban egybegyűltek a tisztek és az aznapi vendégek. Utolsónak érkezett Ludendorff tábornagy. Apró csoportokban beszélgettünk. Pontban nyolc órakor megdobbantak a tábornagy súlyos, kimért lépései. Tekintélyes, izmos, tagbaszakadt alak jelent meg a küszöbön. Nem igen kell próbálkoznom, hogy leírjam ezeket a komoly, kemény, szigorú arcvonásokat, a bánatos, de barátságos szemeket, a határozott száját, a felfelé fésült szürke hajat és az éles ívben lefelé húzódó sűrű bajuszt. Ezt a képet németek és svédek egyformán ismerik. Amikor ott állottam a híres ember előtt, a teutoburgi erdő régi germánjai jutottak az eszembe; az ő tettei, mint amazoké, az idők végtelenéig élnek majd; mert mint emberfölötti cselekedetek vésődtek bele rögtön a néptudatba és a nép szeretete már most bevonta hőseit a mondák csillámával.

Hindenburg egyébként valóban ősi germán törzsfőnemzetségből való; jómaga is törzsfő. Nemcsak egyes arcvonásai bámulatosak és árulják el rendkívüli tulajdonságait, — ha a tannenbergi győző német paraszt volna, fel se tűnne senkinek. Legfeljebb azt mondanák: ennek a parasztnak rendkívül erőteljesek, férfiasak és ősbecsületesek a vonásai és arra gondolnának, hogy élete hatvanhét esztendejében sokat dolgozott és tépelődött. Alakja és nagy feje, maga az ember megmondja, ki és mi ő: a hadvezér, aki a moszkovita gőzhengert összetörte és aki azon a helyen, ahová őt ura és császára állította, folytatni fogja Németország ellenségeinek a megsemmisítését.

Igy láttam őt első ízben, mint a megsemmisítő biztosságot és megbízhatóságot, a rendületlen nyugalom atmoszféráját sugározva ki magából. És felfogtam valamennyire az egyéniség hatalmát a háborúban, azt a hatalmat, amellyel a hadvezér a tömegeken uralkodik.

Szótlán csend lett a teremben s mindenki feszes állásba helyezkedett. A tábornagy egy arcvonása sem változott meg, éppolyan komoly maradt a nézése, amikor kezét szorított velem és mintegy a bejárat felett levő szavakat ismételve mondotta: »Isten hozta!« Aztán üdvözölte a többi vendéget, törzskara felé könnyedén meghajolt és felszólított bennünket, hogy kövessük a szomszédos ebédlőbe.

Helyesebben szólva, két összefüggő szobából

állott ez az ebédlő. Az elsőben kilenc vezérkari úr számára terítettek, a másodikban — amelyből csigalépcső vezetett a tábornagy és vezérkari főnökének a magánlakásába — tizenhat terítékes asztal állott. Itt ült le az egyik oldalon középtűt a házigazda és épen szemben vele volt egy kis cédula az én nevemmel. Jelen voltak: Solf, a birodalmi gyarmatügyi államtitkár, gróf Metternich volt berlini osztrák-magyar nagykövet, L... és F..., két másik excellenciás, Ludendorff altábornagy, E... — ..., H..., R... és K... alezredek, B... őrnagy, K... titkos tanácsos és W..., K... és H... századosok.

Habzó pezsgővel üdvözölték a vendégeket. Kiváló volt a hangulat és szaporán váltakozott a beszélgetés, akárcsak a borok és a fogások. Az angol kiéheztetésnek ugyancsak semmi nyoma sem látszott itt! Semmi híja sem a tökéletes elegáns lakomának. Végül kávét, likőrt, szivart, cigarettát és égő gyertyákat hordtak körül a gondos katonák. Egyebekben nagy egyszerűség uralkodott a fővezér villájában, amely kicsiny volt és szobái kissé szűkek voltak. A tábornagy alig fogadhatott volna több vendéget annál a huszonnégynél, aki most asztalánál ült.

Beszéltünk a világeseményekről és arról, vajjon mit hordhat méhében még a jövő. Az erről felmerült nézetek és vélekedések ennek az asztaltársaságnak titkai, annyit azonban elárulhatok, hogy nem igen fukarkodtak éles szavakkal azok

ellen, akik ezt a rémes háborút az emberiségre rászabadították s illojális eszközökkel és erőszakos rendszabályokkal arra törekedtek, hogy egyik semleges államot a másik után hajszolják Németország ellen háborúba. »De hadd jöjjenek csak sorra és ha még néhányal több támad is ellenünk, álljuk a harcot és végül mégis győzni fogunk.« Ez volt a hangulat. Főként Olaszországra gondoltak, amelynek magatartását nagyon is megbízhatatlannak ítélték. Mégis akadtak, akik ennek a hatalomnak a beavatkozását elképzelhetetlennek tartották. Hiszen elég baj volt már az is, hogy a hármasszövetség egy tagja semleges maradt, mikor a félvilág támadt rá a másik kettőre. De hogy a saját szövetséges testvérei ellen fordulhasson fegyverrel, azt nem akarták és nem tudták elhinni. Az olasz népről akkor még sokkal jobb véleményekkel voltak, semhogy ilyen aljas és gyáva eljárást tettek volna fel róla.

A tábornagy néhány kérdést intézett hozzám, hogy milyenek a benyomásaim a nyugati frontról és azt a reménységét fejezte ki, hogy a keleti fronton nem csalódom majd várakozásaimban. Beszélt a császárról, a legfőbb hadúrról és boldog volt, hogy élete őszén ilyen uralkodót szolgálhat még. Mikor azt mondtam, hogy bizonyára végtelen öröm és megelégedés forrása lehet számára az a tudat, hogy fenyegetett hazáját hatalmas és rabló ellenségtől szabadította meg, egészen egyszerűen és igénytelenül így felelt:

— Ugyan, doktor úr, egyszer csak eléri valami szerencse a katonáembert is!

Nagy győzelmeiért Paul von Hindenburg mindenekelőtt Istennek ad hálát, aki vele volt, aztán a császárnak, aki ezt a felelősséggel teljes pozíciót ott a keleten rábízta, Ludendorffnak, a nélkülözhetetlen és tiszta látású vezérkari főnöknek, egész kitünő tisztikarának és végül, de nem a legkisebb mértékben, az ő vitéz katonáinak. A maga részéről nem tart számot semmiféle kitüntetésre vagy dicsőségre. Nagy, jóleső, csendes öröme telik abban, hogy érzi, mennyire az övé az egész német nép szíve és maradandó hálája. De nem pöffeszkedik ezért. Hálás azért a fényért, amely az ő révén hazájának kijut és alázatos volt és marad Isten és az emberek előtt.

A vacsorának vége volt, a kávéscsészék is kiürültek.

— Nem volna talán kedvük az uraknak egy pohár sörre a másik szobába átfáradni?

És akkor áttértünk a sörre és híres házigazdánk köré csoportosultunk. Csupa fesztelenség volt a társaság, víg beszélgetéssel és tréfálkozással telt az idő. Nem igen látszott, hogy az ember a háborúnak egy gócpontjában van, olyan helyen, ahol a német keleti seregek operációs vezetésének minden szála összefut. Az a kéz, amely csak az imént vágott oda olyan keményen, most vízből, citromból és cukorból békésen italt kevergetett. Lázas sietségnek semmiféle nyoma. Senki sem

jött vagy ment rapportokkal, jelentésekkel. Itt mintha minden ráért volna. A gondot félretették, amint odahagyták a dolgozóasztalt. Úgy festett az egész, mintha a háborúnak már vége volna és nem fenyegethet már semmiféle veszedelem. A tábornagy ott ült, karosszékében kényelmesen hátradőlve, ujjai összeillesztve és elbeszélte néhány ifjúkori emlékét az 1870-iki háborúból és a versaillesi császárkoronázásról. Aztán az északeleti Lengyelországban lezajlott legutolsó eseményekre tért át és végül azt ajánlotta, hogy a szuvalkii kormányzóság meglátogatása után ránduljak ki Poroszfországnak az oroszoktól elpusztított keleti részébe is. Mert aki nem látta egy orosz invázió ijesztő nyomait, az nem tudja, mi az »orosz veszedelem«.

A vendégek között volt Hugo Vogel professzor is, akinek két ízben sikerült a fővezért nagy művészettel megfestett képein megörökítenie. C... őrnagynak, mint nekem elmondta, sok kedves bajoskodása van, hogy a német arcképfestőket a tábornagytól távol tartsa. Még keservesebben áll a dolog a hallatlanul nagy mindennapi postával. Lehetetlenség, hogy minden levélre válaszoljanak. Csakis különösen fontos írásokat adnak át a vezérnek. Ha mind el akarná olvasni, már rég le kellett volna mondania és akkor sem volna elég ideje hozzá! Beérkeznek versek és zeneszerzemények, jelentkeznek az autogramm- és arcképgyűjtők is; aztán jönnek levelek gyermekektől is,

akik a dicsőséges nagy hadvezért »Kedves Hindenburg bácsi«-nak szólítják és kijelentik, hogy »nagyon meg vannak elégedve« azzal, amit eddig véghez vitt.

Gyakran ért még máskor is a szerencse, hogy Hindenburg vendége lehessen és olyankor sokféle alkalmat adott nekem, hogy életmódjába betekinthessek. Ezeken a közléseken, de mindenekelőtt azon, amit este a veje beszélt el nekem, alapszik a következő jellemrajz.

Először is azt hangsúlyozom, mint különösen jellemző dolgot, hogy Hindenburg az orosz hadjárat alatt, amennyire csak lehetett, egyáltalában nem változtat a békeidőből való szokásain. Ugyanabban az időben és épen annyi ideig dolgozik, sétál, eszik és alszik, mint azelőtt. Szilárdan ragaszkodik mindahhoz, amit egyszer kedvesnek és hasznosnak talált a maga számára és ami jól esik neki.

Háborúban épúgy, mint békében, rögtön reggeli után fog munkához. Nyáron reggel hat órakor, télen egy órával később kel fel. Aztán körülbelül tizenegy óráig dolgozik. Ekkor, bármilyen legyen is az idő, séta következik. Láttam néhányszor, amint adjutánsával automobilon kirándult, hogy valamelyik nyugodalmas erdőben bolyongjon. Öt perccel egy óra előtt tér vissza, hogy felkészüljön az ebédre, amely pontosan egy órakor kezdődik. Az ember akár az ő pontos napi beosztása szerint igazíthatná az óráját. Az ebédje

egyszerű, szívesen iszik hozzá egy-egy pohár moseli bort. Alig hagyta oda az asztalt, egyenesen szobáiba megy fel, hogy lepihenjen. Négy órakor újra kezdődik a munka s csaknem nyolc óráig tart. Békeidőben négy óra tájban családjával meguzsonnázik s a kávéjához kuglófot eszik, majd látogatókat fogad s vagy kísétál hozzátartozóival, vagy dolgozik. Asztalánál szívesen lát mindig vendégeket, a háborúban talán még inkább s nagy élvezettel beszélget el velük az égető napikérdésekről.

Pontosan nyolc órakor tálalják fel a vacsorát és vagy tizenegy óráig folyik sör mellett a szó. És amint a háború nem változtathatta meg Hindenburg életmódját, a háború viszontagságai és világhistóriai jelentőségű eseményei nem zavarhatták meg felsőbbbséges lelkierejét sem. Épen olyan volt a mazuri-napokban, február elején, mint most. Amikor decemberben Schefferért és Litzmannért aggódott mindenki, mert úgy látszott, hogy Lodztól keletre teljesen körülférták őket az oroszok, Hindenburg higgadt maradt, s amikor a nyugtalanság a legnagyobb volt épen, megkérdezte, honnan való az a pompás torta, amely ott állt előtte az asztalon. Egy fiatal hadnagynak az édesanyja küldötte, amiért meleg köszönetet is kapott. A látszólag bekerített hadtestek aztán keresztül is vágták magukat azzal a hideg elszántsággal, amelyet a hadvezér, úgy érezte, joggal elvárhatott tőlük, sőt még tizenkétezer foglyot is

hoztak! Az ilyen higgadtság nagyrészt bizonyára a természet adománya. De egyúttal annak a nevelésnek a következménye is, amellyel a leg-súlyosabb felelősség elviselésére már kezdettől fogva begyakorolják a német tiszteket.

Hindenburgot bálványozzák katonái; mert a győzelem az ő hadvezéri pálcájához szegődött. Már pusztá neve is a legnagyobb erőfeszítésekre tüzei őket és lelkesülten mennek érte a halálba is. De atyja is csapatainak és azon is van mindenképen, hogy jó dolguk legyen.

Megható a viszony Hindenburg és vezérkara között. Csak a halál szüntetheti meg az ő hű szövetségüket. Gyakran vetették fel azt a kérdést: a tábornagy vagy a vezérkari főnök készíti-e a haditerveket, de bizonyos, hogy ők ketten ki-egészítik egymást. A felelősség terhét azonban egymaga viseli a hadvezér. A főparancsnokot és vezérkarát ilyen módon nemcsak a barátság, hanem a közös, gyümölcsöző munka is elválaszt-hatatlanul kapcsolja egybe. Ha a két tábornok együtt tárgyal, a legyőzhetetlen erő érzését keltik az emberben. A »Jövendő hadvezére«, ezt a nevet adta a tábornagy az ő Ludendorffjának. Hogy az viszont hogyan vélekedik feljebbvalójáról, eléggé ismeretes a keleti fronton. Amit pedig az egész hadsereg érez a tannenbergi győző iránt, azt Joachim hercegnek Hindenburg vejéhez írt követ-kező szavai fejezhetik ki: »Nem vagyok akárki, de Hindenburgért örömetst odaadnám az életemet.«

1866 tavaszán került ki Hindenburg a had-apródiskolából és lett tisztté. Bizonyítványába ezt a megjegyzést írták: »Tisztnek különösen alkalmas.«

Ugyanannak az évnek a hadjáratában a 3-ik gyalogos gárdaezrednél szolgált. A fiatal hadnagy a königgrätzi csatában egy ellenséges üteg megtámadásánál kitüntette magát, miközben lelőtték fejről a sisakot s jómaga megsebesült. A háború végétével Hannoverbe ment s erre a városra azóta különös szeretettel gondol.

1870-ben először ezredadjudtáns volt, aztán ezredszállásmester. Ebben a minőségben képviselte ezredét 1871. január 18-ikán a versaillesi hódoláson, de Werner híres festményén csak sisakjának a csúcsa látható.

A háború után három évet a hadiakadémián töltött, aztán belépett a nagy vezérkarba. 1879-ben Stettinbe helyezték át, ahol feleségül vette Gertrude Wilhelmine von Sperling kisasszonyt, Sperling tábornok leányát, akinek a nemzetsége Svédországnak is adott híres harcosokat. Házassága rendkívül boldog volt. Utóbb visszakerült újra a nagy vezérkarba Berlinbe s egyúttal a taktika tanára is lett a hadiakadémián. Miután pedig egy ideig mint osztályfőnök a hadügyminisztériumban teljesített szolgálatot, 1891-ben az oldenburgi ezred élére került. Két évvel később vezérkari főnöke lett az akkori bádeni örökös nagyhercegnek, a koblenzi VIII. hadtest parancsnokának és 1900-ban

a 28. gyaloghadosztály parancsnokául Karlsruheba helyezték át.

Ebben az időben házasodott bele a családba B..., akkoriban kormánytanácsos a Majna melletti Frankfurtban. Választottjával, Hindenburg nagyobbik leányával, a vierwaldstätti tó mentén levő Brunnenben ismerkedett meg. 1902-ben a karlsruhei udvari kápolnában volt az esküvő, amelynek fényét Lujza nagyhercegnő megjelenése is növelte.

1903-ban a tábornok átvette a magdeburgi IV. hadtest vezetését és ebben az állásában négy évig maradt meg. 1911-ben nyugalomba ment Hannoverbe s ezzel megvált az aktív katonai szolgálattól. A következő évben férjhez adta kisebbik leányát a Lüneburgból való P.-hez, a hannoveri lovaglóiiskola parancsnokához, aki most a X. tartalékhadtestnek a parancsőrtisztje.

Ezek után néhány nyugalmas esztendő következett Hannoverben, miközben Hindenburg hadtörténelmi tanulmányokkal s politikai és katonai emlékiratok olvasgatásával foglalkozott. Családja történetében is búvárkodott, egyébként pedig hozzátartozóinak és válogatott kis baráti körnek szentelte magát. Ehhez a szűk baráti körhöz tartozott volt tanítója és parancsnoka, von Bock und Pollach tábornagy, Studt közoktatásügyi miniszter és Bülow gyalogsági tábornok, most tábornagy.

Hindenburg nem kártyázik, csak olykor-olykor játszik pasziánszot, vagy egy párti halmát. A zene iránt nincs határozottan kifejlett érzéke, de szereti

a lelkesítő, tüzes katonazenét. Az igazi költészetet és művészi festményt nagyra becsüli. A színháznak meglehetősen ritkán vendége. Folyékonyan beszél franciául, de Angolországának nem barátja.

Sok időt töltött el utazásokkal. Közvetlenül a nyugalomba vonulása után több hónapig Olaszországban időzött s gyakran kereste fel később Poroszország nyugati részében a freystadti kerületben fekvő régi családi birtokot, Neudecket, ahol öccse, a 16-os számú 2. hannoveri dragonyos-ezred volt őrnagya, haláláig élt. Szívesen utazott el az Óriáshegységben levő Schreiberhauba is, hogy meglátogassa sógorát, Manstein őexcellenciáját, aki Hindenburg sógornőjét vette el feleségül.

Minden nyáron meglátogatta a tábornok hosszabb időre vejét a pommerániai Cammin mellett levő grossjustini birtokán. Itt a csendes falusi örömknek élt az öreg úr és gyakran rándult ki a közel levő Keleti tengerhez.

Itt volt épen 1914. július 30-ikán is, amikor megkapta a hírt a háborús helyzet kiélesedéséről. Szívében büszkeséggel és a biztos győzelem tudatával falta ezeket a nagyjelentőségű táviratokat az emlékezetes napokban, mikor a világ sorsa egyetlen hajszálon függött, amely végül is elszakadt. De mélységesen fájt neki, hogy nem tarthatott számot vezéri szerepre. Hiszen az ő ideje elmúlt már. Ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely már eltávozott. Fiatalabb erőkn volt a sor, hogy a hazát megvédjék.

De ahhoz már nem volt nyugalma, hogy ilyen időkben falun maradjon. Rögtön Hannoverbe sietett, hogy kéznél legyen, ha netalán őt is hadba szólítanák. Másnap, július 31-ikén, beszüntették a vasúti forgalmat, úgy hogy épen az utolsó pillanatban utazott haza.

Hannoverben szenvedélyesen figyelte az eseményeket. Térképein felrajzolta az oroszok keletporoszországi inváziójának az útját s napról-napra tudta, hogyan cselekedett volna, ha őrá bízzák az északkeleti határterületnek a védelmét.

Igy találta őt térképeire hajoltan augusztus 21-ikén a szolgálja, mikor egy táviratot hozott be neki. Felbontotta és elolvasta, hogy »őfelsége a császár, újra ténylegesítve és egyúttal vezérezredessé nevezve őt ki, hozzá méltó parancsnoksággal bízta meg«.

Elképzelhetjük és megérthetjük, hogy tíz évvel érezte magát fiatalabbnak és bizonyára még tíz évvel frissülhetett fel munkaereje, amikor csakhamar újabb táviratot kapott, amely azt jelentette, hogy estefelé külön vonat viszi keletre s hogy ezen a vonaton találja majd vezérkari főnökét, Ludendorffot! Augusztus 22-ikén történt ez. Öt nappal később megkezdődött a tannenbergi csata, amely Hindenburgot a nagy háború első német hadvezérei közé emelte és nevét halhatatlanná tette.

3. Miért háboruskodnak az oroszok.

Március 3-ikán Lycken és Oszoviecen át Szuvalkiba mentem. Elpusztított házak és kifosztott lakások jelölték a kozákok útját. Lyck városka jelentékeny részét feldúlták az oroszok és a piacot a tűzvész romjai környezték. Még a templom belsejét is elpusztították s a harang a kőkockás padlón hevert. Lycktől a határig az út elpusztított vidéken át vezetett. A német és a szláv kultúra között való különbség sehol sem volt olyan szembetűnő, mint Prosztken határszéli faluban: német része teljesen fel volt dűlve, orosz fele épségben maradt. A maguk földjét persze megkímélték az oroszok, a németek pedig előnyomulásuk közben irtóztak attól, hogy orosz módra fizessenek.

Este érkeztem meg Szuvalkiba, ahol a ...-ik hadsereg főparancsnoksága székel Eichhorn vezérvezetése alatt. Vacsora előtt elmentem a görög-ortodox templomba. Tizenhatezer orosz hadifogoly volt itt együtt egy őrmesterből és huszonöt emberből álló népfelkelő-szakasz őrizete alatt. Egy

németül is beszélő orosz volt a tolmácsunk. A templomot vasrács kerítette el. Az estebédet főzték épen, amihez a foglyok segítségét is felhasználták. Az étlapon ezúttal borsóleves, hús és krumpli szerepelt s a koszt ízletes és tápláló lehetett, mert az oroszok nagyon meg voltak vele elégedve. Az entente újságjai gyakran írják, hogy az orosz foglyok koplaltak Németországban. Aki ilyen híreket terjeszt, az sohasem látott orosz foglyot s még kevésbé látta a kosztját.

A szuvalkii templomban most a német rend és szervezet uralkodott. Az oroszoknak, akiket szakaszonként vezényeltek ki, sorjában kellett elmaszírozniuk az üstök előtt, ahol egymásután nyújtották oda csajkájukat. Aztán a templomba ment vissza a csapat és letelepedett a falak mentén, vagy az oszlopok körül. Viharedzettek és napbarnítottak voltak a puszták e fiai és pompásan festettek a tűz vöröslő fényében. Némán és türelmesen rótták útjukat a húsos katlanok felé, nem civakodtak, nem taszigálták egymást, megvárták szépen, amíg rájuk kerül a sor s belenyugodtak abba, hogy nem mehet gyorsabban a dolog.

A foglyok százai meg százai ették meg már vacsorájukat és dugták be tarisznyájukba maradék kenyерüket s aztán üldögéltek és beszélgettek, cigarettáztak, vagy eligazgatták nagyon is egyszerű hálóhelyüket a kőpadlón. Csodálatos hangulat uralkodott ebben a templomban, ahol néma és ünnepies szentképek tekintettek le a katonákra

és a sok védőszent csillogó aranyozása éles ellentétben volt a szegénységgel és a leigázással. A templom gyéren volt megvilágítva. Az oroszok nyomorúságos kis lámpák körül üldögéltek, amelyeknek füstölő lángját meg-meglobogtatta a szélroham.

Nem volt épen valami jó szag ebben a templomban. Az orosz katonát valami egészen különös atmoszféra lengi körül, amelynek az előidézéséhez először is az a zsiradék járul hozzá, amivel a csizmájukat kenik. Közreműködik aztán a bőrfelszerelés, az uniformis, az alsóruha a nap-nap után megmegújuló s éjtszakánként beszikkadó verejtékkal. És végül egész generációi a tetveknek, amelyek gazdáik körmei között ontották vérüket. S mindez együtt hozza létre azt a sajátságos szagot, amely még az odahagyott lövészárkokban is jó sokáig megreked. Nem is kell vizslának lenni, hogy meg-szimatoljuk, merre vonultak el orosz csapatok.

A leveses csajkák párolgásából, a lámpabelek füstöléséből és az emberi kigőzölgésből könnyű gőzfelhők emelkedtek és borították még nagyobb homályba a sötét templomboltozatokat.

Szürke báránybőr- vagy rendes orosz katonasapkás, barnába játszó szürke színű, hosszú köpönyeges harcos alakok árnyakként suhantak el, elragadó háttérrel adva a görög-katolikus architektúrának. Fojtott hangok, orosz szavak sajátos zümmögése és kemény csizmasarkok surlódása visszhangzott a boltozatok alatt, időnként

félbeszakítva a német örök vezényszavaitól, amikor újabb szakaszoknak kellett a konyhához menniök. De sohasem szólottak barátságtalanul a foglyokhoz, akik kifogástalan, fegyelmezett viselkedésükkel nem is adtak okot rá, hogy az örök szigorúak legyenek hozzájuk. De a német katonának különben is jellemző tulajdonsága, hogy a kezébe került, fegyverétől megfosztott, védtelen ember iránt felebaráti könyörületet érez.

Orosz foglyot láttam én már a Berlinnel szomszédos Döberitzben s tegnap is egy csapatot, amely a tábornagy udvara előtt az utcát sepegette, de először csak ma kerültek a szemem elé olyanok, akik közvetlenül a harctérről érkeztek. Később csaknem naponként láttam őket, mialatt öt hónapig tizenkétezer kilométeres automobil-utazással az ezerkétszáz kilométeres frontot a legszélsőbb memeli előőrstől Csernovicig bejártam. De már most meg kell mondanom, hogy ezek az orosz foglyok meglehetősen rokonszenvesen hatnak az emberre, elsősorban alighanem azért, mert egy méltatlan és kegyetlen zsarnok-politikának az áldozatai.

Ennyiben meg is értem a német katonák barátságos indulatát a fegyvertelen oroszok iránt. De egyébként bámulatba ejtett. Vagy nem ugyanazok az oroszok voltak-e ezek, akik csak az imént pusztították el Kelet-Poroszország határterületeit úgy, amint azt csak Dzsingisz kán vérszomjas gyújtogató hordái tették? Nem ugyanazok a katonák gyaláztak-e meg ártatlan német

leányokat és asszonyokat? Nem égettek-e fel ezer meg ezer tanyát és nem pusztítottak-e el városokat annyira, hogy halotti csendjükben Pompejivel és Herkulánnummal vetekednek? Lehettek az örök között talán épen olyanok is, akiknek a nővérei, asszonyai ellen követtek el állatias erőszakot. Inkább azon nem lehetett volna csodálkozni, ha dühtől tajtékozva élnek az alkalommal s puskatussal verik be az ilyen gonosztevőknek a koponyáját. Csakhogy nem tették. Ez sem a német természetnek, sem a német hadsereg fegyelmének nem felel meg.

Bejártam a templomot s beszélgettem a foglyok egy csoportjával.

— Jól bánnak veletek?

— Igen, nem panaszkodhatunk! Foglyoknak nem lehet jobb dolguk, mint nekünk.

— Elég ennivalót kaptok?

— Igen, a leves kitűnő s a húsporciók nagyok. De a kenyér, az nagyon kevés.

— Tudhatnátok, hogy az ilyen időkben takarékoskodni kell a kenyérrel.

— Odahaza Oroszországban annyi kenyeret kapunk, amennyi csak belénk fér.

— Oroszország gazdagabb gabonában, mint Németország. Itt takarékoskodni kell... És hogy tetszik nektek a kvártély itt a templomban?

— Nem rossz épen, csak egy kicsit kemény és hideg a kőpadló.

— Puhább és melegebb talán a lövészárók?

— Nem, itt jobb.

— Miért is mentetek ebbe a rettenetes háborúba?

— Erről semmit sem tudunk. Felebbvalóink hajtottak és kényszerítettek rá bennünket. Nem tehetünk mást, engedelmeskednünk kell.

— Miért visel Oroszország háborút Németország ellen?

— Azt nem tudjuk.

— De hát mégis csak van valami oka a háborúnak?

— Nem is sejtjük, hogy mi. Nekünk csak azt parancsolták felebbvalóink, hogy menjünk a háborúba.

— Hogy vélekedtek a háborúról?

— Ostoba és céltalan. Sohasem vágyódtunk arra, hogy németeket öljük. Békében akartunk élni szomszédainkkal. Borzasztó az, hogy megölik egymást az emberek s azt sem tudják, miért?

— De hiszen ti a cárért és szent Oroszország ügyéért harcoltok?

— Igen, ezt mondták nekünk, de hát mit tudjuk, mit értünk mi ahhoz? Mi oroszok engedelmeskedünk. Szívesebben lennénk otthon, hogy a földünket tavasszal felszántsuk. Meddig tart még a háború?

— Úgy látszik, elhúzódik még. De azért reméljük, hogy egyszer mégis csak hazakerülhetnek békességgel. Isten veletek!

— Isten vele, Isten vele!

Jóindulatúak, nyíltszívűek, türelmesek mindig. Ez a beszélgetés jelentéktelen változatokkal később még gyakran megismétlődött s kérdéseimre mindig ugyanaz volt a felelet. »Felebbvalóink kergetnek bennünket a háborúba«, ezzel végződött rendszerint a sopánkodásuk. Sok száz fogollyal beszéltem, de egyik sem tudta, miért háborúskodik Oroszország. Mégis akadt egy, — nem is tudom már, hol történt — de jól emlékszem, hogy kissé el is képedtem, amikor ez az egyetlen fogoly a meggyőződés hangján ezt válaszolta :

— Nem tűrhettük, hogy Ausztria-Magyarország meghódítsa Szerbiát.

— De hiszen ehhez semmi közötök sem volt.

— De igen, nagyon is sok közünk van hozzá. A szerbek szlávok, akárcsak mi.

Bizonyosan néptanító volt. Az analfabéták egy tyúktojást sem áldoztak volna Péter királyért. A puszták parasztjai alig hallottak valamit Szerbiáról s egészen homályos fogalmaik vannak arról, hogy mi az a Balkán-politika, vagy bármilyen más politika. Rájuk nézve örültség életet és vért áldozni azért, hogy a határ valamivel tovább kitolódjék nyugat felé. Vajjon mi sors vár a felelős tényezőkre akkor, ha a nép egyszer majd felébred és rájön arra, hogy hiába áldozták fel és a határ mégis kelet felé tolódott el?

4. Tüzérségi harc Pockuni mellett.

Amikor március 9-ikén Below tábornoknál, a ...-ik hadtest parancsnokánál, vacsoráztam, észre lehetett venni, hogy valami rendkívüli dolog történik. Már majdnem végére értünk a vacsorának, amikor H... ezredes, aki csak akkor jöhetett be a térképei mellől, csak úgy állva sebtében evett valamit s eltűnt megint. A hadtest parancsnoka is előbb hagyta oda az asztalt, mint máskor. Akkor aztán szabadon és nyíltan beszéltek a küszöbön levő hadműveletekről. Az oroszok már Szejniig jöttek és nyilván nyugatnak Szuvalki felé akartak tovább nyomulni, üldözve a németeket, akik néhány nap óta visszavonulóban voltak a Bobr mellől, ahol csak addig maradtak, amíg a téli csata zsákmányát az augusztovi erdőből el nem szállították. Útjuk északnyugat felé vezetett az újonnan épített védővonálhoz, amelyet az előző napokban többször is megtekintettem. A német hadvezetőség, hogy népszerű szóval éljek, csapdát akart állítani ellenfelének. Az Augusztovnál levő jobbszárnyról erre a célra két egész hadosztályt

vittek el északra, hogy aztán más csapatokkal Lozdiején át Szejni tájékán az ellenséges erők átkarolására osszák be őket. Szimno környékén a két tó közt levő szoros felett lovasság helyezkedett el, hogy leplezze ezeket a mozdulatokat. Az oroszok felderítő szolgálatát Olitából és Prenyből ezzel lényegesen megnehezítették s az emígy előretolt lovasságot gyengébb gyalogos osztagokkal együtt a jelzett terepen elegendőnek tartották arra, hogy nagyobb ellenséges erőknek az említett helységekből való előretörését egy ideig feltartóztassák.

Három héttel előbb, amikor a németek Szejniben táboroztak, az oroszok még Szuvalkiban voltak. Aztán a németek visszavették Szuvalkit és Szejnit kiürítették az oroszok elől, akiknek ott nyilván két hadtestük állott.

Honnan lehetett ezt tudni s általában hogyan lehet kipuhatolni az ellenség mozdulatait? Úgy, hogy egybevetik az adatokat, amelyeket lovas- és repülőfelderítés, foglyok és kémek szolgáltatnak be és számbaveszik az elesettek egyenruhájának az ismertető jeleit. A lakosság nem volt németgyűlölő, inkább szomorú és csüggedt. Mert amikor az oroszok újra visszafoglalták Szuvalkit, kinyomozták azokat, akik a németeknek a kezére jártak és törvényszéket ültek felettük; besúgó akadt tömegesen. A zsidók beszélték, hogy a lengyelek feljelentették Izrael szolgálatkész gyermekeit, akik közül néhányat felakasztottak vagy

elhurcoltak. Német repülő, akik napközben Szejni felett jártak, jelentették végül, hogy mintha egy orosz hadtestszállás automobiljait látták volna vesztegelni a paplak előtt. Le is dobtak ott néhány bombát, hogy nyugtalanítsák a vendégeket. Bizonyosra vették, hogy az oroszok, már csak politikai okokból is, sokat megkockáztatnak azért, hogy Szuvalkit újra megszerezzék és a gőzhengert végre ismét elindítsák nyugatnak.

Március 10-ikén reggel Szuvalkiban a »Hotel Europa« előtt gyülekeztek automobiljaink. Az elsőben Läftman svéd vezérkari százados, jómagam és német vezetőnk, T... kapitány, a másik kettőben öt német, osztrák és magyar haditudósító és fényképész. Csak kilencedfél órakor érkezünk meg Bilvinovóba, egy Szuvalkitól északra fekvő faluba. Onnan másfél kilométert mentünk gyalog egy másik faluba, amely, mint nekünk jelentették, elosztó állomás.

Itt azonban megtudtuk, hogy ellenség errefelé még egyáltalában nem mutatkozott s ezért az elosztó állomást még messzebb délre helyezték át. Elhatároztuk, hogy északi kerülővel két hadosztályhoz megyünk, amelyeknek az volt a feladatuk, hogy a Szejni felett nyugatnak előnyomuló ellenséget Lozdzieje felett bekerítsék.

Miután a hóban néhányszor csaknem megrekedtünk, úgy hogy lovakat kellett automobiljainkba befogatni, kijutottunk a nagy országútra és újabb kalandok nélkül elértük Lozdziejét.

A piac zsúfolva volt katonákkal, járművekkel, lovakkal, halmokba hányt orosz fegyverekkel és más diadaljelekkel. Itt tehát volt már összeütközés. A falu elején két elesett német és egy orosz hevert s nem messze egy árokban egész rajvonalnyi katona, aki az éjjeli harcban és reggel esett el. Barát, ellenség véres fejjel hevert, alig hült még ki a testük.

Holni Mejerában azt jelentették, hogy a ...-ik tartalékhadtest parancsnoka, L... tábornok, kevéssel azelőtt dél felé vonult. Arról is tudtak, hogy az oroszok állítólag már észre is vették a veszedelmet s már vonulnak vissza keletnek és Grodnó felé. Tovább mentünk tehát Pockuniig s ebben a faluban meg is találtuk a jelzett hadtestnek a főparancsnokságát. Az ellenségtől megszállott Szejni mindössze négy kilométernyire volt s a németek már elállották az innen kelet felé vezető utakat.

Pockuniban mindenekelőtt egy megfigyelőállásnál maradtunk, egy kis elszigetelt magaslaton a falu előtt. A német tüzérség itt már munkában volt ellenséges csapatokkal szemben, amelyek a szejni—berzniki úttól délre eső terepen vonultak vissza. Az ágyúdörgés pokolibb volt, mint valaha. Néhány ollós távcső délkelet felé egy erdőszélnek volt irányítva, de a mi rendes Zeiss-féle messzelátóinkkal is mindent megfigyelhettünk. Látni kell ilyen képet, hogy megértsük, mi az a modern ütközet. Amíg a színjáték tart, az ember rettenetes feszültségnek az áldozata. Úgy látszott,

hogy az oroszok hadsorai felbomlottak és azt a hatást keltették, mintha nem volnának már urai teljes mértékben a mozdulataiknak. Nyilvánvaló volt, hogy a lehető leggyorsabban el akarták érni Berzelovce irányában a fedett terepet. A tüzésük azonban mindent elkövetett, hogy a németek előnyomulását feltartóztassa. Nyugaton a legközelebbi erdőszélen túl, amelyet most német gyalogság tartott, ezer vagy ezerkétszáz méternyire tőlünk, robbantak szét az orosz srapnelek.

Az utolsó orosz osztagok a Zaleskietől délre eső magaslatokra húzódtak vissza és erősen megvetették a lábukat ezeken a magaslatokon. Keményen üldöztetve a németektől, akik haladéktalanul szuronytámadásra tértek át. Látni lehetett, amint a német sorok egy pillanatra megállnak, hogy kifújják magukat. A magaslatok, ahol feküdtek, a világosabb háttérből csipkézett sziluettként bontakoztak ki. Az orosz tüzéség tüzelése most oda irányult. A robbanások felhőcskéi igen gyakoriak voltak, de ezzel nem sokat törődtek a csapatok, amelyek különb dolgot is kiállottak.

Délen voltak mégis ennek a színjátéknak a legfeszültebb mozzanatai. Ott orosz tüzer- és tréncszlopok vonultak szürke és sárga kocsikkal a délkeleten levő erdő felé. Látni lehetett, amint a lovak galoppba csapnak át s az ostorok szakadatlanul működtek. Arról volt ugyanis szó, hogy az életüket mentsék meg és oly gyorsan, amint csak lehet, fedett terepre jussanak el. Mert a német

srapnelek irgalmatlanul követték ezt a vad hajszolást. Mindent élesen és tisztán láttam a fehér havon. A robbanások pontosan a célnál következtek be, a hatásnak rémesen erősnek kellett lennie. És mégis egyik kocsí a másik után tűnt el az erdő oltalmában, aztán ismét újak jelentek meg és sebesvágatva lovagoltak mellettük a lovasok.

Köztünk és a sietve hátráló orosz oszlopok között a harctér épenséggel nem volt üres. Német lovas-szakaszok nyomultak előre, hogy folytassák a menekülők üldözését és teljessé tegyék vereségüket. Több ponton kisebb járőrök bukkantak fel. Magányos német katonák kerültek el, vagy ültek a havon. Sebesültek...

Keleten kis távolságból a gyalogsági tűz és gépfegyverek barátságtalan ropogása hallatszott és később, estefelé, amikor a szürkület már ráborította fátyolát a halál aratására, erős ágyúdörgés. Megtudtuk, hogy Berzniki mellett, ahova másnap készültem, heves csata dúlt.

Csak éjfél tájban tértem vissza Lozdziejébe, ahol erre az éjtszakára szállás várt rám. Hosszas keresgélés után akadtam rá barátaimra egy kis helyiségben, amelynek padlójára szalma volt vetve s ahol felöltőinket takaróul használva úgy bujtunk össze, akár csak szárdiniák a dobozban. De azért pompásan aludtam és semmit sem tudtam azokról az egerekről, amelyek állítólag köztünk surrantak el s arról a macskáról, amely vadászott rájuk.

5. A cárért!

Felfelé tartottunk a falu főutcáján, ahol katonák és szekerek tolongtak. Néhány lépésnyire már elénk tárultak a reggel vívott csatának a nyomai. Egy kunyhó körül vagy húsz halott hevert, úgy, ahogy gránátszilánktól vagy puskagolyótól találva, elestek. Egy fiatal tiszt hanyatt feküdt, fáradt, halvány arccal, görcsösen szétterpesztett fehér ujjakkal. Hideg volt aznap, de a közelében kétszeresen érezte az ember a telet, keményre volt fagyva a halott. Az ember gondolata valami távoli orosz városra szökkent át, ahol otthonában fiatal asszony játszik ártatlan kis gyermekekkel, nem is sejtve, hogy özvegyé lett. A tiszt mellett tagbaszakadt katona feküdt hasmánt, arccal félig a hóba temetkezve. Egy másik katona oldalt esett, amikor fejét érte egy gránátszilánk. Koponyájának a hátsó része agyvelőstől, mindenestől hiányzott, de az arca ott meredezett mint valami vérrel befröccsentett lárva, rettenetesen eltorzul-tan. Kissé odébb egy elesett hős két karját a magasba tárta, mintha csak az eget hívta volna segítségül a halál pillanatában. Ebben a helyzet-

ben merevedett meg, noha alig mult néhány órája, hogy élete fonala megszakadt.

A kunyhóban egy tucat súlyosan sebesült muszka feküdt. Egyetlen lóca volt az egész bútorzat, a padlón némi szalma. Napközben többször is betértem és elbeszélgettem a sebesültekkel. Kinyújtózva, hosszan összeszorulva feküdtek egymás mellett. Egyikük cigarettát kért. Mikor legközelebb újra benéztem, már halott volt. De senkinek sem akadt ideje arra, hogy kivigye s néhány bajtársa fejevándorlásnak használta a holttestét. Mikor aztán naplemente táján utoljára jártam a kunyhóban, mégis csak elkerült már onnan és ott feküdt a ház előtt a többi halott közt. Egy orosz orvos, aki három nap óta volt már fogságban, kapta a parancsot, hogy sebesült honfitársait ápolja. Épen kötözte őket. Egy szőke-szakállú katona, akit balról jobbra, a hátgerinc mentén, a gyomrán és belein keresztül járt át egy golyó, egyenesen ült a lócán és csodák-csodája, minden támasz nélkül. De halavány volt, olyan halavány, amennyire a szennyből és napbarnítottságtól lehetett. Az orvos, egyébként szép, férfias alak, könyökig feltűrt ingujjban véres kézzel vizsgálta a sebet. Franciául, hogy a páciense meg ne értse, szólt oda nekem, hogy reménytelen az eset, kár a kötésért.

Bekötött fejű és dagadt, szederjes arcú ember állt mellette és nézte a jelenetet; de lankadt, szinte eszméletlen nézéssel. Megkérdeztem, miért

nem dől le a szalmára. Fájdalmat okoz neki a fekvés, mondta. Az orvos megjegyezte, hogy a hátába kapott golyót, amely ferdén felfelé hatolva az alsó állkapcsán jött ki. És ez az ember talpon volt! Igen, sőt cigarettát kért, amit meg is kapott. Az orvos követte példáját. Cigarettát dugtam a szájába és meggyújtottam. Ebben a borzalmas helyiségben kellett valami, ami megnyugtassa az ember idegeit.

— Augusztus óta egyetlen éjszakát sem aludtam át — mondta az orvos. — De a legutóbbi napok voltak a legborzalmasabbak. Rémes volt, leírhatatlan!

Délre a kunyhótól, fent a magaslaton állottak a zsákmányolt gépfegyverek szekerei s a mezőn sok cinkláda volt együtt a megfelelő municióval. Ott is hevert néhány elesett orosz a havon. Egy kis völgy felé húzódó lejtőn öten estek el egymás mellett. Egyikük hanyatt feküdt kényelmesen s úgy festett, mintha csak leheveredett volna, hogy kissé kipihenje magát. Bámulatosan elevennek látszott, nyitott szeme még nedves és tiszta és az élet fénye csillogott még benne. Egy másiknak a koponyája volt megrepedve, amint az közeli lövésektől gyakran megesik.

Mindegyikük az őrhelyén esett el. Mindannyian a cárért áldozták fel az életüket és Oroszország haderejének főparancsnokáért, Nikolajevics Nikoláj nagyherceg ő császári fenségéért. De miért? Arról bizony egyiküknek sem volt halvány sejtelme!

6. Kelet-Poroszország és — Belgium.

A keletporoszországi pusztulás, épúgy, mint a belgiumi, a világháború első részébe, 1914 őszére esett. Az utóbbiról untig eleget beszéltek és a hazugságnak egész irodalma támadt körülötte. A nyugati hatalmak jóvoltából ez az irodalom bejárta a világot és semleges országokban is buzgón fordították és olvasták. Arról azonban semmit sem lehetett hallani, hogy valamelyik idegen állam pártját fogta volna Kelet-Poroszországnak s e szerencsétlen tartománynak pusztulásáról szóló okmányokat a világ elé tárta volna! Ellenkezőleg, arról értesülhetett a világ, hogy az orosz kultúra magasabb színvonalon áll, mint a német s nyereség volna az emberiségre, ha a német kultúra eltűnnék a föld színéről és helyébe a moszkovita kerülne! És ezt a bölcseséget nálunk a magas északon is elhitték némely együgyűek, akik elfelejtették történelmüket, megtagadják multjukat és nem gondolnak a jövőjükre.

Eleget láttam Belgiumból és Kelet-Poroszországból és megállapíthatom, hogy Kelet-Poroszországból

ban a pusztulás hasonlíthatatlanul súlyosabb, mint Belgiumban. Belgiumban csapataiknak és hadmozdulataiknak a biztosságáért a németek kénytelenek voltak egy-egy falut vagy városrészt elhamvasztani, mert a polgári lakosság minden hadijog ellenére fegyverét használta a győzők ellen. Kelet-Poroszországban az oroszok válogatás és minden hadiok nélkül *szándékosan* égettek fel és pusztítottak el mindent, különösen visszavonulásuk alkalmával, de annak előtte is. Pusztításaik nem fenyítő rendszabályok s tisztán romboló dühből és ugyanabból a rabló ösztönből erednek, amely olyan gyakran okozott rémületet a régi svéd keleti tartományokban is.

A férfiak, nők és gyermekek ellen elkövetett kegyetlenségek, amelyeket Belgiumból jelentettek, nem hitelesek és a németek joggal vonták a leghatározottabban kétségbe. Még attól sem riadtak vissza, hogy hamisan és helytelenül lefordított okmányokkal álljanak elő, csakhogya bizonyítékokat mutathassanak fel a német barbárságról! Még tudósok is akadtak, akik azzal mocskolták be a becsületüket, hogy elesett németeknél talált leveleket ezzel a célzattal megcsonkítsanak.

Hogyan állunk már most az oroszok keletporoszországi betörésével? Egész halom, esküvel bizonyított okmány hever itt előttem az asztalon. Azoknak a kihallgatásáról szóló jegyzőkönyvek, akiket a szabadjukra bocsátott kozákok megkínóztak és meggyaláztak. Újra elolvastam őket és erre az

eredményre jutottam: a legtöbbje olyan, hogy *nem tűr nyomdafestéket!* Szörnyű realizmus árad belőlük és a legaprólékosabban beszélnek el irtózatos dolgokat. Zola »*La terre*«-je gyermekeknek való mesekönyv ezekhez az okmányokhoz képest. Ennek a gyűjteménynek kivonatban való közléséről is le kell tehát mondanom és csak arról számolok be, amit saját szememmel láttam, vagy első forrásból tudtam meg, bár így is kímélnem kell az olvasó idegeit. Amit jómagam láttam, már az is teljesen elég arra, hogy az orosz invázióról fogalmunk legyen.

Sajnos, arról is vannak megdönthetetlen bizonyítékok, hogy felsőbb orosz hatóságok egy cseppet sem tértek még el Rettenetes Iván és Nagy Péter szokásaitól és erkölcsseitől! Láttam például a XX. hadtesthez tartozó 113. gyalogezred egy napi-parancsának a kivonatát, amelyben ez állott:

»Legfelsőbb parancsra jusson eszébe mindenkinek annak a főparancsnoki rendelkezésnek pontos végrehajtása, hogy támadásnál minden munkaképes korban levő férfilakos a tizedik évtől kezdve a front *elé* kergetendő.«

Ha Kelet-Poroszországban való időzésem alatt nem magam olvasom ezt, sohasem hittem volna, hogy az ilyen gazság megeshetik. És az anyagi javak pusztítása, főként a visszavonulás alatt, nyilvánvalóan ugyancsak határozott parancsra történt. Hogy az oroszok ebben a tekintetben nem valami lágyszívűek, azt a háború későbbi

során a saját földjük dulásával is bebizonyították. Persze mind az egyik, mind a másik esetben mindez stratégiai okokból történt. De hát különféle módon lehet gyujtogatni és az orosz eljárásról nyugodtan el lehet mondani, hogy egészen eszeveszett volt. Katonai célt még a II. Károly ellen viselt hadjárat alatt sem értek el, annál kevésbé most, amikor a vasutak a hadműveleti bázistól való távolságokat alaposan megrövidítik. Legkevésbé lehet azonban védelmezni egyeseknek a durvaságát, mert ez, amint, sajnos, kiderült, nagyon gyakran az orosz tisztikar bizonyos elemeinek a jellemző vonása.

Az átlagos orosz, úgy mondják, nagy gyermek. Megvan benne a gyermek gyöngéd lágyszívűsége és jósága, de a kegyetlensége is. Nekem pedig az a meggyőződése, hogy az átlagos oroszban és egészen bizonyosan a kisoroszbán nincs meg a kegyetlenkedésnek ez a gyermekesen primitív gyönyörűsége. Ellenkezőleg, inkább jólelkű. Még azt sem hiszem, hogy a kegyetlenség a kozákok kirívó tulajdonsága. De ha ezeket az egészen vagy félig ázsiai hordákat a háborúban szabadjukra bocsátják, akkor felébred bennük a vadállat.

Amikor az oroszok átlépték a német határt, »Kelet-Poroszország összes lakóihoz« a következő hirdetményt intézték:

»Tegnap, augusztus 17-ikén, (orosz naptár szerint 4-ikén) a császári orosz hadsereg átlépte Porosz-

ország határait és a német hadsereggel harcolva folytatja előnyomulását.

A minden oroszok cárijának akarata a békés lakosság megkímélése.

A legfelsőbb helyről rám ruházott teljhatalomnál fogva tudtul adom:

1. A lakosság részéről a császári orosz hadsereggel szemben elkövetett mindennemű ellenszegülés, nemre és korra való tekintet nélkül, kíméletlenül megbüntettetik.

2. Az olyan helységek, ahol csak a legcsekélyebb mértékben is fegyvert fognak az orosz hadseregnek, vagy intézkedéseivel szembeszállnak, rögtön felégettetnek.

3. Abban az esetben, ha Kelet-Poroszország lakói semmiféle ellenséges cselekedetre nem ragadtatják magukat, az orosz hadseregnek teljesített legcsekélyebb szolgálat is bőséges fizetségben és jutalomban részesül, a helységek megkíméltetnek és a tulajdonjog sértetlen marad.

Rennenkampff,

*Ő Császári Felsége főhadsegéde,
lovassági tábornok.»*

Hasonlítsuk össze a 2. pontot azzal, ami Belgiumban történt. A külföld bőszyúten gáncsolta, hogy a németek a haditörvényeket teljes szigorukban alkalmazták. De ha az oroszok ugyanazokat a törvényeket ugyanazzal a szigorúsággal alkalmazzák, akkor senki sem emel vádat. És miért? Azért,

mert mindent eltűrnek, ami a gyűlölt német kultúrát és német militarizmust éri. Németország ellen minden eszköz szabad. Hiszen a legfőbb cél : a »bocheok«, a »húnok« és a »barbárok« kiirtása ! Valójában nem is a gyűlölet az alapja ennek az igazságtalanságnak, hanem csakis a félelem és az irigység. Németország túlságosan nagygyá lett a béke ideje alatt a többiek — főleg az angolok — szemében. Ezért kell megfojtani, kerüljön bármibe is és az entente hatalmai úgy táncolnak, ahogy az angol fütyül.

7. Az oroszok Kelet-Poroszországban.

Goldapba érkezve, először is a polgármestert, Müller Ottó urat kerestem fel. Vele és néhány tiszt kíséretében néztem meg a várost. Kétszer volt szerencsénk az oroszokhoz, 1914 augusztus elsejétől szeptember 11-ikéig és 1914 november 11-ikétől 1915 február 11-ikéig s azóta a város a szó szoros értelmében ki volt halva. Csak most támadt ismét életre.

A piac ugyancsak siralmasan festett. Csak három háza állott, a többi leégett s a kormos falak úgy meredeztek ott tátongó ablaknyílásaikkal. Az egyik látszólag sértetlen ház ki volt fosztva és a legszörnyűbb módon bemocskolva. A bútorokat és a képeket apró darabokra zúzták s a katonák a szobákban végezték el a szükségletüket. A még »épségben« maradt házak közül az egyik az orosz parancsnok szállása volt, a másikban tifuszkórházat rendeztek be az oroszok. A városnak most egy kórháza van öt orvossal. Goldap mindkét patikáját teljesen lerombolták. Az »Arany kereszt-hez« címzettben az összes tégelyeket és üvegeket

összezúzták, a fiókokat össze-vissza dobálták, az orvosságokat és porokat kiöntötték és szétszórták, hogy a visszatérő németeknek a betegápolást megnehezítsék! Felgyújtották a kerületi kórházat is, noha vöröskeresztes zászló lengett rajta. Különös véletlenségből a lángok, amelyek belül mindent felemésztettek, kikerültek egy kis Krisztus-képet, amely egészen sértetlenül ott lógott még a falon. A protestáns templomot megkímélték, de belsejét görög-katolikus módra átalakították. A padokat kivitték s egy kőtábla, amely az 1870-ben elesett harcosok nevét őrizte, nyomtalanul eltűnt.

A németek kaszinóját elpusztították. Nem gyújtották fel, de bútorait, karos gyertyatartóit, képeit és egyéb felszerelését elrabolták. Itt és a többi keletporoszországi városban csak ritkán nyúltak hozzá I. Vilmos császár és Bismarck arcképéhez. Ellenkezőleg, mintegy tüntetésül, csaknem mindenütt ott függtek rendes helyükön. Hanem a mostani császár képét mindig összetörték, szétszaggatták, vagy szemét kiszúrták!

A város vízvezetékét szétrombolták, valószínűleg akkor, amikor visszavonultak. Egy nagy, Dieselmotorokkal felszerelt mosóintézetet a levegőbe röpítettek. Ellenben orosz módra banját, vagyis fürdőszobát rendeztek be a moszkoviták. A Schulz-féle sörfőző a levegőbe repült, hogy józanok maradjanak a katonák.

A város 450 háza közül 150 leégett, a többieket kifosztották és nagyrészt feldúlták. A legtöbb

gaztett az oroszok második látogatása alkalmával történt. Mikor az ellenség benyomult a városba, a kerületi főnök felkereste a parancsnokot és arra kérte, kímélje meg a várost. A muszka becsület-szavára fogadta, hogy semmihez sem nyúlunk hozzá. És éjjelre már kigyulladt az egyik kaszárnya-épület. A kerületi főnök újra fölkereste a parancsnokot, aki kijelentette, hogy a tűz vigyázatlanságból történt. A következő éjjel két ház gyulladt ki. A kerületi főnök a parancsnokhoz sietett, aki tévedésnek minősítette a dolgot és megnyugtatta, hogy nagyobb vigyázatra intette embereit. Estére már ismét lángban állott egy ház. A kerületi főnök megint csak ellátogatott a parancsnokhoz és diplomatikusan így szólt: »Hiszen önnek az a szándéka, hogy örökre Goldapban maradjon. Városunkat és környékét azért hódította meg, hogy meg is tartsa. Hiszen minden az öné itt a hódító jogán. Miért pusztítja hát a tulajdonát?« A parancsnok ámult-bámult és így felelt: »Teljesen igaza van és itt semminek sem szabad többé leégnie.« De hamarosan mégis csak megváltoztathatta a véleményét, mert a téli hónapokban nem múlt el este, hogy egy-egy ház ki ne gyulladt volna. A németek panaszaira az oroszok cinikusan azt felelték, hogy a várost ki kell világítani!

Egy kis időre leültem a polgármester hivatalos helyiségében s odahoztak néhány öregasszonyt, akik átélték az orosz napokat. Egy Flick nevű hetvennyolc éves asszonyt orosz katonák erőszakosan

meggyaláztak. Sírva panaszkodott, hogy gyógyíthatatlan beteg azóta. Összetöpörödött, sápadt kis teremtés volt, fejkendőbe foglalt arcán ezer ránc! Mikor az első oroszok megérkeztek, a többiekkel együtt, akik ott maradtak, lecsukták egy házba s három napig tartották őket fogva, hogy ne láthassák és ne tiltakozhassanak ellene, hogyan bánnak el a tulajdonukkal. Ez idő alatt csak egyetlen egyszer kaptak enni, kelkáposztalevest. Mikor azután új csapatok jöttek, a lakosságot másodszor is fogságba vetették. De azért láthatták, hogyan rohantak meg a katonák minden olyan helyiséget, ahol szeszes italok voltak és hogyan ittak, ordítottak és raboltak. Azt is megfigyelték, hogy akadtak tisztek, akik szemrehányást tettek nekik garázdálkodásuk miatt, de semmit sem használt. Minden enni- és innivaló eltűnt s minden ruhaneműt és vászonneműt elloptak. Az asszonyokat, akármilyen korúak voltak is, sorra meggyalázták! Egy Dreier nevű ötvenöt éves urat fiával együtt Oroszországba küldtek, mert fegyverbirónak tartották őket.

Egy B. nevű hetvenkét éves asszonnyal beszéltem és hatvanöt éves hajadon nővérével is. Mindkettőjükkel erőszakoskodtak, az öregasszonynak azonkívül az arcába is vágtak és csaknem megfojtották. A leánya még idején Berlinbe menekült, de kis leánya itt maradt. Egész télen feketekávéval kellett beérnie és csodák-csodája, egészséges maradt. Mivel pedig a város lakóit

nem ítélték csak úgy egyszerűen éhhalálra, a levágott marhák belét, lábát, fejét osztották ki közöttük a katonák. Nem volt valami jó koszt, de hát az éhség nagy úr. Akadtak azonban szíves katonák is, akik levest, húst és krumplit is adtak nekik.

Holzmann timárnál a nővére, Zieglerné volt éppen látogatóba, amikor a kozákok rájuk gyújtották a házat. Az asszony kimenekült, a timár azonban, aki betegen feküdt ágyában, odaveszett!

Igy garázdálkodtak a »húnok« országában az angol kultúra keletről érkezett hírnökei! Nem tudom, felsőbb parancsra történt-e, de tudom, hogy egyes orosz katonák valamiféle sárgásbarna celluloid-lemezekkel voltak ellátva, amelyek, ha meggyújtották őket, úgy égtek, mintha csak puskaport kevertek volna anyagukba. Ha az ilyen lapocskára rálép az ember, akkor is meggyullad s lángra lobbant minden gyúlékony anyagot, ami a közelében van. Csak be kell törni a földszinten egy ablakot, behajítani a nyíláson egy ilyen celluloid-lemezkét s hamarosan már lángban is áll az egész ház!

Gumbinnenben meglátogattam dr. Gramsch kormányzót, akinek szép otthonában lakott Rennenkampff tábornok. Ott aztán nem is rongáltak meg semmit sem. Csak néhány műtárgy s egy érem- és plakettgyűjtemény nem volt meg, amikor a ház jogos gazdája visszatért! A városban csak húsz házat lövöldöztek össze. De az egész gum-

binneni kormányzósági kerületben 9825 házat egészen leromboltak, 7000-et pedig félig-meddig! A ragniti kerületben 1180 férfit hurcoltak el magukkal s az egész goldapi kerületben az 50.000 főnyi lakosságból csak 2000-en maradtak meg. Háromszázezren vannak azok, akiket a szerencsétlenül járt tartományban anyagi kár ért és 4000 azoknak a száma, akiket korra és nemre való tekintet nélkül az első invázió alkalmával Oroszországba vagy Ázsiába hurcoltak el. Sokan közülük Orenburgból és Asztrakánból, vagy még távolabb eső helyekről írnak haza leveleket. Jól vannak, de pénzre volna szükségük. Összesen 20.000 házat romboltak össze és fosztottak ki egészen. Első segélynek már most utalt ki a porosz állam 400 milliót, hogy a legégetőbb nyomorúságnak elejét vegye. De évek múlnak majd el, amíg Kelet-Poroszország újra felépül és rendbe jön.

Az oroszok bútorral zsúfoltan megrakott számtalan vonatot indítottak országuk felé. Városokban, falvakban minden egyes házból elrabolták a jobbfejta bútorokat.

Tovább utaztam Stallupönenbe, amely még többet szenvedett, mint Gumbinnen. Kétszázötven házat szétrombolták, köztük tíz olyan házat, amelynek megsemmisítése semmiféle katonai célnak nem lehetett a javára. Itt is kétszer jártak vendégségben az oroszok. Kétharmad része a pusztításnak az augusztus 18-ikától szeptember

13-ikáig tartó első látogatásból való, egyharmad-rész a téli látogatásnak jutott. Már az első alkalommal is leégett néhány ház és a visszavonulás idején az egész várost felgyújtották, anélkül azonban, hogy a tűz a tervezett módon elterjedt volna. Miután az orosz katonai hatóság a lakosságnak megparancsolta, hogy augusztus 27-ikén délelőtt 9 óra 30 perckor a templomnál egybegyűljön és Rennenkampff tábornokot, amint megérkezik, kenyérrel és sóval üdvözlje, szeptember 5-ikén nyolc embert arra kényszerítettek, hogy akarata ellenére írja alá a következő írást:

»Mi, alulírottak, ezennel elismerjük, hogy Stallupönen városát német katonai és polgári személyek kifosztották és felgyújtották.«

Négyen a kiválasztottak közül nem írták alá ezt a hazugságot, de az oroszok megelégedtek azzal a négy emberrel, akit rá tudtak beszélni. Alig kapták meg az írást az oroszok, megkezdődött rendszeresen a fosztogatás!

Szeptember 12-ikén kínos dolgok történtek. A piacon tűz támadt és 200 menekült, akit az oroszok Insterburgból Stallupönenbe rendelték, a piacra sietett és oltani akart. Akkor jöttek a kozákok, elfogták, a parancsnok elé vitték őket s kijelentették, hogy ők a gyújtogatók. Hárman ez ártatlanok közül huszonöt-huszonöt botot kaptak. Körülbelül ugyanakkor egy csapat polgár fecskendőt szerzett, hogy valami másik tűzvészt oltson el. Orosz katonák megakadályoz-

ták mentőmunkájukban. Egy hadnagy termett ott ekkor és a polgárokat azzal vádolta, hogy ők gyújtogattak. Térdre kényszerítették őket, négyüket a parancsnok elé rendelték, levetkőztették és megbotozták. Egyiküknek, Julius Elmernek, akivel beszéltem, megkínóztatása után két hétig kellett ágyban feküdnie.

Ugyanaznap, délután hatodfél órakor, elvonult a parancsnok s magával vitte a város hatvan lakóját, akiket három napig tartottak fogságban. Voltak köztük 60 és 70 éves emberek is.

Stallupönen az egyetlen város, ahol meg lehet figyelni, hogy az oroszok csak az előkelőbb házakat dúlták fel. Mivel nem volt semmiféle okuk arra, hogy a lakosságot franktirórság miatt bevádolják, maguk gyújtották fel a házakat s aztán gyújtogatással vádolták azokat a polgárembereket, akik oltani akartak, nyilván, mert belátták, hogy megsértették az európai világháború általánosan érvényes törvényeit. Nem harc közben pusztították el Stallupöntent, hanem amikor az oroszoknak már kétségbevonhatatlanul a birtokában volt! Lakói már annyi szörnyűséget hallottak gyújtogatásról és brutalitásokról, hogy megzavarodottan és az iszonyattól megbénultan nem is gondoltak arra, hogy védekezzenek. Örültek, ha életben maradtak, amikor ártatlan polgárokat lekaszaboltak és nőket agyonlőttek. Egy hét éves leánykát meggyaláztak. Egy asszonyt, aki az egyik katonának vizet adott, egy másik hasbaszúrt. Egy

Jonigkeit nevű ember a falujából Stallupönen felé biciklizett. Egy orosz őrjárat utolérte és minden ok nélkül úgy megkínózta, hogy a kórházban nemsokára meghalt. Egy Schmidtke nevű kertész tagja volt egy vadásztársaságnak s a fegyvere ott lógott villájának egyik szobájában. Ez elég ok volt annak a megállapítására, hogy abból a házból az oroszokra lőttek. Schmidtke nem volt otthon s nem igen volt valószínű, hogy az az öregasszony, aki akkor a villában tartózkodott, lőtt volna a puskával. A parancsnokságtól mégis az a parancs jött, hogy a föld színével kell egyenlővé tenni a házat. A katonáknak azonban, akiknek a pusztítás munkáját végre kellett hajtaniok, jobb szívük volt ezúttal, mint a parancsnoknak, mert úgy rendezték a gyújtogatást, hogy az öregasszony hamarosan elolthatta a tüzet.

Megnéztem néhány stallupöneri házat. Bajos leírni és bajos fogalmat alkotni arról, hogyan festettek. Egy jóra való polgári otthonban úgy tombolt a romboló düh, hogy lábnyi magasan lepték el a padlót a romok és egyetlen bútor sem maradt épségben. Az asztalokat és székeket szilánkokra zúzták. A pamlagokról előbb a borítékot szaggatták le, aztán a bélést tépték rongyokra, végül a favázat hasogatták szét. A könyveket leszedték állványukról s laponként szakították őket össze-vissza. Hangjegy, üzleti könyv, porcellán, pohár, lámpa, karos gyertyatartó, minden összerombolva s ugyancsak vigyázni kellett, hová

lépjen az ember. Alig lehetett megérteni, hogy ez a nagy pusztítás nem gránátok, hanem emberi kéz műve volt.

Egy másik lakásban öregebb asszony mindenféle rongyokat szedegtetett össze. Mikor az oroszok megjöttek, Danzigba menekült s ép az imént tért vissza. Egy varrótű nem maradt meg ingóságából, mondotta, mit csináljon hát Stallupönenben? A legközelebbi vonattal akart már visszamenni Danzigba. Egy ügyvéd a maga és felesége számára kényelmes villát építtetett és rendezett be pompásan. Lehetetlen leírni, mi volt most odabenn. Bizonyára nem volt módjuk és idejük az oroszoknak arra, hogy a remek zongorát Oroszországba küldjék. Összesodródott húrokkal és kitört billentyűkkel ott hevert felborítva. Az összes szobákat egyébként árnyékszéknek használták. Minden csak azt árulta el, micsoda kéjjel romboltak és mily nagy gyönyörűségük telhetett abban, hogy kristálypoharakkal tükröket és ablakokat lőjjenek célba. De hát minek? Hisz nem azért indítanak világháborút, hogy zongorákat és bútorokat romboljanak össze! Vagy talán vigasztalódás volt ez a katonáknak, akik arra sóvárogtak, hogy Curzon dzsidásaival Berlinben az Unter den Lindenen és gurkháival a sansoucii parkban találkozzanak? Ha akadnak Nyugat-Európában olyanok, akik a hadviselésnek ezt a módját pártolják, akkor azoknak a nemzeteknek, amelyek ebben a világháborúban az ősi germán kultúra-

hoz szegődnek, meg kell abban állapotodniok, hogy az oroszok a jövőben nem tölthetnek be kultúrmissziót Közép- és Észak-Európában. Forduljanak csak Kelet és ne Nyugat felé.

Pillkallenben is kétszer vendégeskedtek az oroszok, 1914 augusztus 17-ikétől szeptember 13-ikáig és november 12-ikétől 1915 február 9-ikéig. Az első látogatás idején nem voltak még elég otthonosak és idegeskedtek, mert féltek a német támadásoktól. De második látogatásuknak már megmaradt egynémely kietlen nyoma. A pillkalleni kerületnek 45.500 lakója volt, akik nagyobb-részt földművelésből (gabonatermelésből) éltek és jelentékeny állattenyésztést űztek. A jólét általános volt, amint azt a takarékpénztárak nagy számából is lehetett következtetni. Nos, mind ennek egyszerre vége volt és a legkeservesebben jártak azok, akik az egész idő alatt a helyükön maradtak.

A kerületben levő 46.000 lónak legalább a fele az oroszok kezébe került. A körülbelül épen olyan nagy marhaállományt túlnyomóan szintén az oroszok rekvirálták. Legfeljebb ötezren maradtak meg a második invázió alatt az egész területen. Igen sok férfit, asszonyt, gyermeket hurcoltak el Oroszországba. Csak egyetlen egy csendőrségi kerületből is például száz férfit. Sok asszony az oroszok közeledtére az erdőkbe menekült és ott nagy nélkülözések között tengette életét. Az éhségtől szorongattatva aztán éjtszakánként a házakba lopózkodtak, 891 lakóház, 1888 másfajta épület

és 20 malom esett áldozatul a lángoknak. Ami ház épségben maradt, azt mind kifosztották.

A nyugatra költöztetett lakosság, mitsem törődve a veszéllyel, amely még fenyegette, minden áron vissza kíváncozott otthonába. A fiatal emberek mindannyian katonák akarnak lenni és hiábavaló szüleiknek minden fáradozása, hogy a gazdaságban otthon tartsák őket. Bosszút akarnak állni azokért a gaztettekért, amelyeket testvérükkel vagy mátkájukkal szemben elkövettek. Oroszországnak semmi haszna sem lett keletporoszországi betöréséből. Oroszország ellen új nemzedék támadt, amely tele van izzó gyűlölettel és bosszúvágygal.

A legtöbb erőszakosság, amit Pillkallenben elkövettek, sokkal förtelmesebb, semhogy be lehetne számolni róluk. Kilencven esetet esküvel és tanuvallomással erősítettek meg. Van köztük sok gyilkosság, amely különösen borzalmas, mert a holttesteket még fel is darabolták. November 20-ikán asszonyokat és gyermekeket bezártak egy pincébe és ott orosz őrizet alatt fogva tartották őket. Ebből a készletből rekviráltak aztán időnként fiatal leányokat az orosz tisztek! Azok a részletek, amiket ezekről az orgiákról Pillkallenben hallottunk, felülmúlnak mindent, amit a legsötétebb középkorból tudunk s felülmulják a harmincéves és a nagy északi háborúból való legszörnyűbb históriákat is. Még csak az volt hátra, hogy az embereket nyilvánosan adják el rabszolgául.

És a nyugati hatalmak annak a hatalomnak akarják megnyitni Európa szívébe az utat, amelynek a katonái ilyen büntetteket követtek el! *Anglia* viseli ezért elsősorban a felelősséget. *Anglia* használja fel színes vazallusait arra, hogy a Kelet barbársága ellen emelt nyugateurópai gátat lerombolja. *Angolország*, amely a kis államok védelmezőjének meri magát nevezni, törekszik arra, hogy védenceit megfojtsa és kiéheztesse s ezzel arra kényszerítse, hogy a szlávokat a germán becsület és hűség, a germán erő és jóra valóság ellen viselt háborújában segítsék. De ha Angolország törekvése sikerül, akkor a skandináviai félszigetek sorsa is meg van pecsételve. Mert hogy mit érnek Angolország esküi, azt épen elégszer tapasztaltuk. Elárult bennünket 1720-ban, elárult bennünket 1808-ban, elárult bennünket 1905-ben. *Anglia* mindenre képes, hogy a maga hasznát gyarapítsa!

8. Hóviharban.

Ott ültem március 14-ikén este H . . . tábornok, hadtápfelügyelőnél húsz tiszttel és gróf Batockival, Kelet-Poroszország főkormányzójával az instenburgi »Dessaur-Hof« nagytermében, ahol Nikolajevics Miklós nagyherceg és Rennenkampff tábornok, majd utánuk Hindenburg tábornagy étkezett főhadsegédével, Ludendorffal. Másnap hajnali három órakor azzal a szándékkal indultam útnak, hogy három óra alatt L.-be juthatok. Éjjel havazott. A várost és az egész környéket fehér hótakaró borította. Az ég borús volt s egy óra múlva hóvihar tört ki. Minden eltűnt, csak a sötétlő fasort lehetett látni. Csak olykor-olykor bukkant fel egy-egy szélmalom gyorsan forgó szárnyaival. Átmentünk Nordenburgon, ahol Hindenburgnak kétszer székelt már a hadsereg-főparancsnoksága. Nappal még csak megjárta, akkor harminc méternyire még elláthattunk. De aztán beállt a szürkület és a sötétség és az automobillámpa világosságában a fasornak csak legközelebbi két szemben levő fáját lehetett látni, amelyek az utat jelezték. Most is két automobilom

volt, mint rendesen. Az elsőben Izrael hadnaggyal az első ülésen jómagam ültem, a soffőr pedig bent a kocsiban; a másodikban két soffőr a podgyászunkkal.

Ha nagy gyorsasággal robogtunk, az automobil úgy dolgozott, mint valami hóéke és szétválasztotta a fehér hótömeget, amely hullámverésként csapkodta a jármű elejét és a szélről fullasztó felhőkké szítálva sodródott reánk. Néha olyan mélyen vágódtak bele az útba a kerekek, hogy egész sáncok tornyosultak a kocsi előtt, úgy hogy a három soffőrnek kellett ellapátolni a hótömegeket.

Néhányszor idegenek segítettek rajtunk, akik lóvonta alkalmatosságon kerültek össze velünk. A lakosságnak rendelet értelmében át kellett engedniök lovaikat, ha a hadi automobiloznak szükségük volt rájuk. Egyszer egy földbirtokost tartóztattunk így fel, akit fedett kocsin hozott elénk a sorsa. Egy kicsit később, amikor ismét megrekedtünk, egy parasztnak sikerült a szánján elsiklani s a hóföregtetegben csakhamar eltűnt mögöttünk. Asszonyok voltak vele és persze minél előbb haza akarta szállítani őket ebből a rettenetes viharból. Így hát magunknak kellett megint kívágnunk magunkat a bajból. Egész csatornát ástunk a hóban.

Arról, hogy L.-be jussunk, már rég lemondunk. Örülhattünk, ha ép bőrrel Rastenburgba érünk. Percről-percre nőtt a vihar. Már arra is gondol-

tam, hogy ott éjtszakázunk a hófúvás közepette az automobilban s ez a kaland utólag talán egészen mulatságos is lett volna, de akkor, amikor gémberedő kezekkel fagyoskodva kuporogtunk még kocsinkban, egyáltalában nem volt csábító.

Végre elértünk egy pontot, ahol az út keletnek kanyarodik s akkor hátunkba kaptuk a szelet. A hőtömeg ott már sekélyebb volt és további akadályok nélkül érkeztünk Rastenburgba, ahol a ...-ik sereg hadtápfelügyelőjével és tisztjeivel töltöttük az estét.

Másnap reggel sugárzó napfényben, vakítóan fehér hómezők között tettük meg az út hátralevő részét L.-ig. Útközben szembe találoztunk egy zárt automobilal, amelyben a tábornagy ült adjutánsával, C... őrnaggal; magányos erdő felé tartott szokott délelőtti sétájára. Ebédre pontosan megjött. Az asztalnál ott láttam ezúttal Hohenlohe herceget, akit Sedánból ismertem s az adjutánsok asztalánál Joachim porosz herceget, aki kapitány és nem születése, hanem rangja szerint bánnak vele. Rendkívül rokonszenves és igénytelen ember és mint a császár valamennyi fia, szívvel-lélekkel vesz részt a nagy német szabadságharcban. Mindenki szereti bajtársi szelleméért és nagy kötelességtudásáért és mindenki bámulja személyes bátorságát. Sebet is kapott a keleti harcok emlékéül, amelyekből hazája javára és becsületére derekasan kivette a maga részét.

Rendkívül élénk volt a beszélgetés ebéd közben.

A jövődő kilátásokról volt szó. Semmi nyugtalanlás, ellenkezőleg, csupa bizalom és a győzelembetett bizonyosság hatott át mindenkit. Kit-chenerről beszélgettünk s a máhdi és a dervisek ellen folytatott harcairól, továbbá azokról a vesszedelmekről, amelyeknek az angol világhatalom kitétte magát, amikor ebbe a végeláthatatlan háborúba meggondolatlanul belevetette magát, amelyben egyetlen hatalom sem sebezhető meg annyira, mint épen Anglia.

Egy Memelből érkezett jelentés, amelyet az ebédnél adtak át a tábornagynak, az oroszoknak ebbe a városba való betörésére terelte az érdeklődést. Teljes biztossággal nem lehetett még tudni, mi a szándéka az ellenségnek. A nép, úgy hírlett, a befagyott Kurisches Haffon át a földnyelv északi csúcsára menekült s előkészületek történtek védelmére és ellátására. Német hadihajók álltak ott fenn őrt, hogy az oroszok elől a visszavonulást elvágják, ha a parton Libauba akarnának visszavonulni. Az ellenséges sereget hatezer emberre becsülték s háromszáz főnyi libaui tengerészcsapatra. Német csapatok, nagyjából lovasság, útban voltak északnak, hogy Memelnek népfelkelőkből álló védőseregét felszabadítsák. Beszéltek, hogy orosz parasztok és kalandorok követték az inváziós hadtestet, hogy a fosztogatásban részt vegyenek.

Napközben újabb hírek érkeztek. Noha az oroszok megszállották Memelt, a polgári lakosság

egy része visszatért, hogy a tulajdonát megőrizze. Azt a kérdést vetettük fel, mi lehet a célja ennek a rendszertelen, tervtelen betörésnek, amelynek semmiféle katonai értelme nincs. Mert ha sikerült is volna az oroszoknak, hogy Memelt megtartsák, abból semmi hasznuk sem lehetett. A város megszállása csak csapatokat kötött volna le, amelyek mindig abban a veszedelemben forogtak volna, hogy körülzárják és elfogják őket. Valószínűleg csak politikai sakkhúzás volt az egész betörés. A gőzhenger a tél során visszafelé ment s Memel meghódítását mint valami dicsőséges győzelmet akarták kikürtölni, hogy Pétervár, London és Páris hangulatát kissé megjavítsák. Milyen ostoba, milyen gyerekes dolog! Néhány hónappal később a botor hódítóknak egész Kurland és a kovnoi kormányzóság egy részének elvesztésével kellett megfizetniök ezt a sikertelen vállalkozást.

Este a tábornagnál ismét Memelre fordult a szó s elhatároztuk, hogy másnap oda utazom.

9. Az oroszok memeli garázdálkodása.

Március 23-ikán és 24-ikén Memelben voltam.

Amikor az oroszok megszállták a várost, őrláncolattal vették körül a zsidó negyedét annak a megakadályozására, hogy a polgári lakosság a dél felől közeledő német csapatokkal érintkezésbe léphessen. Mindazonáltal hatvanan, akik a városon kívül laktak, ebbe az irányba útnak indultak otthonuk felé. Elfogták őket és huszat közülök Althof mellett a mezőre vittek. Ott sorba állították őket, mire egy szakasz gyalogos rájuk tüzelt. Tizenhárman holtan estek össze, a többi hét súlyosan sebesültet magára hagyták s azok csúszva, nagy kínnal a legközelebbi emberi hajlékig vonszolták magukat, ahol segítségben részesítették őket. A tizenhárom halott közül nyolcat rokonaik vittek el magukkal, a többi ötöt egy német lelkész Althof mellett egy fáskamrába vitette, ahol azok, akik valamelyik hozzátartozójukat keresték, megtekinthették őket. Magam is megnéztem egy pillanatra ezeket a szerencsétlen kivégzett embereket, csak azért, hogy

a hozzám is eljutott hír valóságáról meggyőződjem. Később még azok is megerősítették előttem, akik megmenekülhettek ebből a kalandból s egy kórházba kerültek.

Épen akkor, amikor megérkeztem Memelbe, jelezték a harangok, hogy a nyolc agyonlőtt embert, akit a rokonaik felismertek, örök nyugalomra helyezték. Óriási tömegek hullámozgottak az utcákon s nemcsak a város lakói, hanem környékbeliek is, akik kíváncsiságból jöttek, vagy azért, hogy védelmet találjanak újabb veszély esetén. Beszéltem néhány nővel, akik átkozódva emlegették »ezeket a banditákat, ezeket a vadállatokat, ezeket a barbárokat«. Rokonaikat veszítették el. Pusztításnak, gyújtogatásnak nem látszottak nyomai, mert az oroszok csak részben hajthatták végre szándékaikat. Csak három napig voltak a városban, akkor kidobták őket. Néhány élelmiszer- és szeszesital-üzletet kiürítettek s egy órásüzletet hatvanötezer márka értékű készlet erejéig kifosztottak. Ugyanez a sors ért egy ékszerüzletet. A szivart és cigarettát, kivétel nélkül, mindenholnan ellopták.

Memelnek 21.000 lakosa volt, környékével együtt 30.000. Az orosz támadás északról és keletről egyszerre történt. A védőseregek kizárólag népfőlkelőkből állottak. Március 17-ikén, szerdán közeledett az ellenség és többek között két ágyút is felvont a gramboviski magaslatra. A németek közvetetlenül a város közelébe húzódtak

vissza előretolt állásaikból. Aznap délután és csütörtökön a lakosság nagy része elmenekült a Kurisches Haffon át. Csütörtökön este benyomultak az oroszok. Először járőrök, azután nagyobb osztagok, de akkor csak egy borkereskedést fosztottak ki. Tizedfél órakor megjelent egy tiszt a városházán, ahol a főpolgármesternek kijelentette, hogy ő a város parancsnoka és azt követelte, hogy a lakosság tisztességesen viselje magát s mindenekelőtt ne merészeljen a házakból tüzelni. A polgármester felelős mindenért.

A péntekre virradó éjtszaka újabb csapatok vonultak be, amelyeket a kaszárnyában kvártélyoztak be. Egy gyalogezred, egy-két szotnya kozák és Libauból való tengerészcsapatok. Korán reggel a kaszárnyába rendelték a főpolgármestert, mialatt üzleteket fosztottak ki és mindenféle erőszakosságokat követtek el a lakossággal szemben. A lelkész lakását felkutatták, őt magát megmotozták. Itt megelégedtek azzal, hogy elvitték a készpénzt. Napközben a lelkésznek ki kellett mennie a városba, hogy ennivalót szerezzen a menekültek számára, akik nála kerestek oltalmat. Ezenközben igen közel jutott egy őrláncolathoz, elfogták és arra kényszerítették, hogy letérdeljen és kezét magasra tartsa, mire ismét megmotozták. Nem találtak nála semmi gyanusát, csak egy kulcs-csomót, azt elvették tőle és eldobták.

Szombat este a főpolgármestert több más le-
tartóztatott úrral együtt szabadon bocsátották.

A megszálló csapatoknak egy része már éjjel elvonult, de rendetlen katonacsoportok még mindig terrorizálták a várost. Tiszt sehol sem volt látható. A hátramaradt katonák részegen heverték és csak napközben józanodtak ki. Mikor előbujtak, nagyon meg voltak lepelve, hogy bajtársaik nincsenek már ott és kérdezősködtek felőlük. Vasárnap reggel többen ezek közül a maródiak közül eltűntek, némelyek azonban ott maradtak. Az istentiszteletet nem zavarták meg és senki sem hatolt be a templomba, bár igen sok menekült keresett ott oltalmat. Néhány katona a lelkész házába ment, ahol bajonettel fenyegetődztek, de elcsendesedtek, mihelyt szivarral kínálták meg őket. Azt az ötven menekültet, aki ott együtt volt, nem bántották.

Vasárnap reggel kilenc órakor az oroszok főereje odahagyta Memelt. A lakosság kezdett megkönnyebbülni és meglehetősen szabadon mozgolódott az utcákon. Azonban délután öt órakor visszajött egy tíz kozákból és egy tisztből álló járőr, a városháza elé lovagolt és követelte a főpolgármester kiadatását. Mivel pedig nem volt ott, a lakásához lovagoltak a kozákok. Mikor ott sem találták, helyette Pockels polgármestert és néhány más városi hivatalnokot fogtak el. Ez utóbbiakat kocsin hurcolták el, Pockels urat egy szánra helyezték, amely a menetet bezárta. Valami okból, nem tudni egy gyors kanyarodástól vagy szándékosan történt-e, a polgármester legurult a

szánról és ott maradt az úton, mialatt a többiek a legközelebbi utcasarkon eltűntek. Szerencsétlenségére abban a pillanatban néhány orosz katona ment arra s az egyik minden ok nélkül bele-döfte a bajonettjét Pockelsbe! Mikor három nappal utóbb meglátogattam a kórházban, az arca még halálsápadt volt, de azért maga mondta el, hogy mi történt vele. Felesége sírva ült mellette. Hogy meggyógyult-e, ezt most nem tudom. Csodák-csodája volna, mert valósággal felnyársalták a bajonettel.

Körülbelül ugyanakkor háromszáz katona, tisztek vezetése alatt, a főpolgármester házába nyomult és ismételten a kiadatását követelték. Hatodfél órakor észak felől vonult be 2000 orosz a városba. Betörték a házakba és a lakosság nagy részét a kaszárnyába rendelték. Az volt a szándékuk, hogy elhurcolják a szerencsétleneket, de ezt már nem hajthatták végre, mert még aznap este dél felől előnyomultak a németek. Hosszas utcai harc után kiüldözték a városból a betolakodottakat. Kilenc órára már csak a halottak heverték vérükben. Mennydörgő hurrázás fogadta a bevonuló németeket, akiket II. Vilmos emlékszobra előtt boldogan ünnepelt a néptömeg.

Itt, mivel csak rövid ideig tartott a látogatásuk, nem tudtak annyi borzalmat elkövetni az oroszok, mint másutt Kelet-Poroszországban. Gróf Batocki néhány száz erőszakos cselekedetet számlált össze Memelben és a környékbeli falvakban. A főfel-

ügyelő volt az első, aki rövid körutat tett a városban. Négy polgárembernek a holttestére akadt. A lelkészek közül senki sem menekült el az invázió alatt.

Beszéltem több áldozattal a kórházakban. Egy Einers nevű ember az utcán állott, amikor az orosz lovasok bevonultak. Egyik kozák karddal vágott rá, egy másik puskatussal. Összeesett és halottnak tetette magát. A kórházban javulóban volt az állapota.

Sessig, egy tizenkilenc éves fiú, lőtt sebet kapott s a koponyáját is betörték. De még élt — és elbeszélhette, hogy odahaza bántak így el vele s hogy ijedtében az ágy alá bujt, mialatt a kozákok az apját bántalmazták.

Egy Hubert nevű hatvanhárom éves ember, egy faraktárnak az őre, szintén ott volt, mikor az oroszok bevonultak. Betörték egy házba, szétrombolták a telefonokat és két kilométernyi úton a kaszárnyáig maguk előtt kergették őt. Útközben összeesett, de puskatussal tovább kergették. A kaszárnya udvarán újra összeesett, mire ismét csak bántalmazták. Aztán lecsukták, de csakhamar szabadon bocsátották.

A negyven esztendőös Moselt századmagával a kaszárnyába kergették, de aztán szabadon bocsátották. Alig jött ki azonban, jobbkarjába lőttek, azonkívül puskatussal és bajonettel is nekitámadtak. Hogy miért, azt nem tudja. Polgáremberek vitték a kórházba.

A hatvankét éves Babies az althofi huszak közül való volt és őt is ott kezelték a kórházban. Elmondta, hogy a halálra ítélték sírtak és kegyelemért könyörögtek. Tizenhat orosz lőtt rájuk. Jómaga a vállán sebesült meg súlyosan.

Gertrud Puttnins, egy tízéves leányka, mikor jöttek az oroszok, ijedten szaladt haza s akkor az egyik gazfickó lepuffantotta. Szülei épen nála voltak, mikor a kórházba érkeztem. A hatvanöt éves Rozol szintén az utcán volt, amikor a kózákok a villamosvasút felső vezetékeit kezdték leszaggatni. Arra a felszólításra, hogy *Pasoll!* (El!), az öreg elkotródott, de azért mégis megkapta a maga lövését a balkarjába. Úgy szétroncsolódott a karja, hogy amputálni kellett.

A harmincegy éves Kristen Lampsatnak hasonló körülmények között a jobblábába lőttek. A negyvenkilenc éves Hoffmann, épúgy, mint Babies, az althofi halálraítéltek közé tartozott; három lövést kapott a csípőjébe és a kezébe.

A kórházban feküdt Lippke ötvenhat éves ács is, aki a következőket beszélte el: Háromszor törték rá otthonára vad katonacsoportok és fosztogattak nála. Egy csapat katona végül sorra egymásután erőszakot követett el huszonegy éves leányán és őket, a szüleit, arra kényszerítették, hogy végig nézzék a dolgot! Ezt a látványt már nem tudták elviselni. Az anyja arzénikumot vett be és meghalt. Jómaga az ütőereit vágta fel a csuklóján. Megmentették az életét, de a bánattól

megtört és az elméje elborult. A leány belehalt a szörnyű kalandba.

Csak olyan eseteket mondtam el, amelyeket magam ellenőrizhettem. Azok, akiket itt felsoroltam, a városi kórházban feküdtek dr. Geszner és a kerületi kórházban dr. Hurwitz kezelése alatt.

Kifejeztem már csodálkozásomat, hogy miért nem törődtek a »semleges államokban« azzal, hogy a keletporoszországi borzalmak aktái épúgy elterjedjenek, mint azok a több mint kétséges entente-brosürák, amelyeket Isten tudja, kinek a szorgalmazására osztogattak szét mindenfelé, még Svédországban is. Noha az olyan kutatót, mint Joseph Bédier professzor, német részről pontról-pontra megcáfolták és egy kiváló svéd történetíró a tudós jellegétől is megfosztotta, azért bizonyos részről mégis megtámadhatatlan bizonyítónak tartják — úgy látszik — a semlegesség szent nevében! Miért is adnak ki egyáltalában semleges országban ilyen írásokat? Elhiszi talán valaki, hogy tisztán csak haragból olyan büntettek miatt, amelyeknek valóságában nem is kételkednek? Szó sincs róla. Mert ha a kiadó csak a jog és az igazság nevében járt el, akkor bizonyára annak a szükségét is érezte volna, hogy ugyanolyan mértékben a Kelet-Poroszországban elkövetett gonosztetteket is a közvélemény elé terjessze. De ettől már őrizkednek, mert az egész üzlet politikai és nem erkölcsi okokon alapszik. Mert hiszen az olyan pusztításokról és erőszakoskodásokról szóló tudó-

sítás, aminőket a kozákok Kelet-Poroszországban követtek el, megingatná az Oroszország magas kultúrájába vetett gyermekes hitet s Oroszországnak, mint tudjuk, minden támogatásra szüksége van, amit csak megkaphat. Ezért kotornak ki örökké és terjesztenek el be nem bizonyított német kegyetlenkedésekről szóló híreket. Sajátságos, hogy nem veszik észre a maguk gyengeségét. Az erősnek, aki győz, nincs szüksége az ilyen eszközökre. Tetteivel vívja ki a világ bámulatát és nincs szüksége arra, hogy üres szavakkal ostromolja a rokonérzését.

10. Az osztrák-magyar hadseregnél.

Márciusban készülődtem fel az osztrák-magyar főhadiszállás felé. Fent északon nem voltak nagyobb hadiesemények várhatók és látni akartam a kárpáti frontot.

Melegen megköszöntem mindazt a vendégszeretetet, amiben a tábornagy, vezérkara és ugyan-csak nagymértékben a veje részesített. Este elvitt a vonat Boroszlóba, ahol a házakon a szövetséges államok zászlói lengtek annak a napnak az örömére, amelyen száz évvel ezelőtt Bismarck, a német egység megteremtője született. Aztán tovább folytattam utamat Oppelen át Rati-borba.

Este 7 órakor T...-ba értem és hadiautomobilon hajttattam a szállodába. Nem vesztegettem az időt, rögtön a vezérkar épületébe siettem, ahol Hoen vezérőrnagy kivételes szeretetreméltósággal fogadott. Höfer altábornagy, vezérkari főnökhelyetteshez vezetett, aztán megjött az üzenet, hogy báró Hötzendorfi Conrad gyalogsági tábornok, vezérkari főnök, a dolgozószobájában vár rám.

Egyszerűen és keresetlenül, igénytelenül és barátságosan fogadott és melegen üdvözölt. Termetre alacsony, fehér haja felfelé fésült, jól ápolt bajusza is fehér, a szeme élénk, barátságos, orra élesen metszett, magas homlokának mély redői külsőleg is rávallanak a gondolkozó lélekre. Előkelő arcvonásai nyugodtak, fellépése férfias. Sürgős nagy munkája közben mindig talál alkalmat arra, hogy katonái sorsával törődjék és egyetlen nap sem múlik el anélkül, hogy ne írna a feleségének és gyermekeinek s hogy meg ne vigasztalja őket egyik fiúknak az elvesztéseért, aki a háborúban esett el. Mindenekelőtt azonban a tábornok vasakarata az, ami egyéniségéből uralkodóan kiárad. Nagy teher hárult erre a kis emberre, de ereje, hazájának a becsületére és szerencséjére, sohasem hagyta cserben.

A vezérkari főnök ebédlőjébe mentünk. Egészen kicsiny terem. Három falát Ferenc József, Gusztáv Adolf király és Melanchton arcképe ékesíti, a negyediket Luthernek egy kis szobrocskája. A társaságban ott volt Kaltenborn vezérőrnagy, az igazgatósági iroda főnöke, Metzger vezérőrnagy, a hadműveleti iroda főnöke, akihez Christophori alezredes is be volt osztva, Hoen vezérőrnagy, aki a sajtóhadiszállást vezette, továbbá Slameszka alezredes, Kundmann alezredes, a vezérkari főnök szárnysegéde, Raisp ellentengernagy, aki a főhadiszálláson a tengerészetet képviselte, báró Conrad Edvin hadnagy, a tábornok fia, gróf Thun-

Hohenstein Imre sorhajóhadnagy, aki az osztrák-magyar fronton egyike lett a legjobb barátaimnak; végül három német vezérkari tiszt, Crammon vezérőrnagy, gróf Kageneck alezredes, bécsi katonai attasé és Fleck őrnagy. Máskor is gyakran találkoztam Conrad tábornoknál ezekkel az urakkal. Felejthetetlen, vidám emlékeim kapcsolódnak nevükhöz. A törzsvendégek közé tartozott később Hranilowicz ezredes és Bruch százados, arcképfestő. Nem egykönnyen képzelhetünk el kiváló férfiakból álló válogatottabb társaságot s fesztelenebb jókedvet annál, amely itt az asztalnál uralkodott. Másnap szép kastélyában T...-ben meglátogattam Frigyes főherceget, az osztrák-magyar szárazföldi hadsereg legfőbb parancsnokát. Utazásom és terveim felől kérdezősködött s azt a reményét fejezte ki, hogy kedvemre való lesz az ő hegyes-völgyes hosszú frontja. Svédországról is beszélt, ahol legutoljára Oszkár király temetése alkalmával járt. Ezek után Károly Ferenc József főhercegnél, ennek a heterogén monarchiának a szép, fiatal, vidám, nyílt szívű trónörökösénél tisztelegtem, akire két trónörökös erőszakos halála után került az utódlás sora. A fiatal főherceg, akit nagyon szeretnek a fronton, anyanyelvükön beszélget katonáival, mert a monarchiának mind a tizenegy nyelvén ért! Végtelenül rokonszenvesen és igénytelenül viselkedik. Tizenkét órakor villásreggeli volt a tábornagynál, amelyen a trónörökös, aztán a házigazda fia, az

intelligens fiatal Albrecht főherceg, gróf Thurn volt követ, továbbá báró Mor ezredes és Lorr alezredes szárnysegédek és mások vettek részt.

T... városának 26.000 lakosa van. A nép nagyjából lengyel és bizonyos keveréke a lengyelnek és csehnek, az úgynevezett »vizes polyák«, aki keveréknyelven beszél, amelyben azonban a lengyel a túlnyomó. Osztrák-Sziléziának ebben a részében azonkívül erős német elem is van. A németek és lengyelek közt szokásos viszálykodások a háború alatt elcsendesedtek. Amint hogy a háború a monarchia különböző részeit nagyjából egy egésszé is forrasztotta össze. Felébredt az egybetartozás érzése. A kis népek, amelyek külön-külön nem képviselhetnek kellő erőt, érzik, hogy a korona oltalmában együtt biztossághoz és befolyáshoz jutnak. És Ausztria mellett mindenekelőtt ott áll ebben a háborúban a nagy és vitéz magyar nép, mint egykor Mária Terézia idejében.

Gróf Hoyos Ernő vezetésével aztán József Ferdinánd főherceget, a ...-ik hadsereg parancsnokát látogattam meg. Április 3-ikán indultunk útnak automobilon a Galiciában levő Okocimba, ahol a főherceg egy gazdag serfőzőnek a kastélyában volt beszállásolva. Ugyanabban a kastélyban volt azelőtt Radko Dimitrievnek, a bolgár-orosz tábornoknak is a főhadiszállása. Mikor el-takarodott, az oroszok csak ágyneműt, takarókat és vadászfegyvereket vittek el magukkal, egyébként a vidéket nem pusztították el és nem fosz-

tották ki. A serfőzőből azonban 45.000 hektoliter sört öntöttek ki az utcára a moszkoviták, nehogy katonáik abba a kísértésbe essenek, hogy leigják magukat.

Kétszáz kilométeres utazás után megérkeztünk az okocimi kastély udvarára. Lustig ezredes fogadott és csakhamar bevezetett bennünket a főherceghez, egy alacsony termetű, körszakállas, vendégszerető és vidám úrhoz, akivel ugyancsak hamarosan bizalmas beszélgetésbe elegyedhetett az ember. Pompás szobáink már készen vártak ránk s csakhamar vacsorára gyült egybe a főherceg vezérkara a kastély nagytermében, amelynek falait gobelinek és képek díszítették. Ott voltak: Henrik Ferdinánd, a főherceg öccse, kiváló festő, René, a fiatal pármai herceg, Kraus altábornagy, a főherceg vezérkari főnöke, Paic ezredes, a hadműveleti osztály főnöke, Müller alezredes, a táviróosztály főnöke és mások. Huszonnégyen voltunk az asztalnál, de a szomszéd teremben vagy kétszer annyi tiszt vacsorázott, valamennyi a ...-ik hadsereg vezérkarából. A hangulatot, amely nagyon fesztelen volt és vidám, őfensége jelenléte a legkevésbé sem zavarta. Ellenkezőleg! És nem is éltek bőségben; végre is a csatatéren voltak és nem az udvarnál. Bécsiszelet rizzsel volt az egyetlen fogás; azonkívül tarkára festett husvéti tojás német, magyar és cseh felírásokkal s ital sem volt más, mint jó sör és tea.

11. Orosz nyájaskodások.

Megérkezésem után néhány nappal az asztalnál cédulát adtak kézről-kézre, amelyen ez állott: »Óvatosan kioldani, életveszélyes!« Egy orosz repülő, akit aznap nyugat felé láttam repülni, vetett le Okocim területére egy csomagot, amely ezzel a felírással volt ellátva. Akik ráakadtak, egészen természetesnek találták, hogy bomba van benne és nagyon óvatosan bontották fel. De a csomagban csak csemegét és cigarettát találtak. Husvéti tréfa volt az egész, de a repülő az életével fizethette volna meg.

Egyetlen ünnepet sem tartanak annyira tiszteletben az oroszok, mint a husvétot. A ...-ik hadsereg frontján levelekkel és fehér zászlókkal mindent elkövettek, hogy négy napos fegyverszünetet szerezzenek erre az ünnepre, mert hogy is tudtak volna tüzelni a magyarokra és az osztrákokra, miközben összecsókolództak és így köszöntötték egymást: »Krisztus feltámadott?« A fegyverszünetből ugyan semmi sem lett, de az ünnep mind a két részen meglehetősen nyugodtan telt el.

Az orosz népjellem igazán sajátságos. Kelet-

Poroszországban a legkegyetlenebb barbárságot árulta el, Galiciában pedig a legnagyobb jólelkűség látszatát keltette. Husvét estéjén két orosz tiszt parlamentair-zászló oltalma alatt egy magyar-osztrák gyalogsági álláshoz közeledett, ahol a legelső őrszemek természetesen rögtön feltartóztatták őket. Hogy mit akartak? Elhozták a 241. gyalogezred tisztikarának a meghívását a legközelebb álló magyar-osztrák tisztekhez, hogy jöjjenek át az oroszokhoz és ünnepeljék meg velük a husvétot! Semmi baj nem éri őket s az ünnepek után, amelyek most mind a két tábornál ugyanarra az időre estek, sértetlenül térhetnek vissza. Meghívásukat természetesen nem fogadták el, de a két orosz visszatérhetett, miután becsületszavukra megígérték, hogy semmit sem árulnak el, amit nálunk láttak. Vasárnap reggel a front egy másik pontján egész tálakkal jöttek át, teli husvéti tojásokkal, amelyekre ez volt ráfestve: »Jó ünnepet!« Ők is visszamehettek a maguk frontjára.

Karácsony estéjén Przemyśl egy erődje előtt, egy fatörzsre szegezve, a következő levelet találták: »Szívünk mélyéből nyugalmas, víg karácsonyestét kívánunk a vár vitéz védelmezőinek. Békeség a földön, üdv az embereknek! Teljesítse Isten minden kívánságukat. Ezt kívánják a 10. tüzérbrigád 5. ütegének tisztjei és legénysége.« Az igazi részvétnek és gyöngédségnek egy másik bizonyítékára Brzeszkóban, a német lovagrend kór-

házában akadtam, ahol egy orosz és egy magyar-osztrák katona feküdt két szomszédos ágyban. És itt hamarosan olyan jó barátokká lettek, hogy az orosz, mikor szomszédjának a lábát amputálni kellett, hangosan felzokogott. Pedig mikor kevéssel azelőtt az ő féllábát kellett levágni, akkor egyetlen könnyet sem ejtett. És jellemző, hogy még csak nem is értették meg egymást! De akár-mennyire is igazak az ilyen egyes esetek, mégis őrizkedni kell attól, hogy az orosz szíves barátságát készpénznek vegyűk. »*Timeo Danaos et dona ferentes.*« Hiszen ugyanaz a hadvezetőség, amely ezt a barátságos közeledést az ellenséghez megengedte, előbb romba döntötte Galiciát. Hiszen a moszkovitáknak egyik legravaszabb és legördögibb eljárása céljuk elérésére épen az, hogy kiaknázzák az ellenség hiszékenységét. Ebben a tekintetben mi svédek is szereztünk már egynémely keserves tapasztalatot! Sok szomorúság és szégyen nem ért volna bennünket, ha elég erőnk lett volna annak idején ahhoz, hogy az orosz nyájaskodásokat és hízeltéseket kereken visszautasítsuk.

Az orosz kétségtelenül vallásos nép. Az elpusztított és leégetett falvakban a templomokat megkímélték, akár római katolikusok, akár luteránusok voltak, ha csak nem sejtettek tornyaikban megfigyelő állomásokat. A valláshoz tartozó tárgyakhoz nem nyúltak, mert ugyancsak babonásak. A főhercegnél hallottam, — orosz foglyok beszélték el — hogy a lövészárokból gyakran

emlegették a szerajevói gyilkosságot. Eltöprengtek rajta és bűnrészeseknek érezték magukat, mert ugyanazon a részen harcoltak, ahol a szerbek s izgatott képzeletükkel, a harcvonalon uralkodó nagy feszültségben attól féltek, hogy a meggyilkolt főherceg kísérteni fog. Épen azért meggyeztek: Ha éjtszakának idején lövészárkaink előtt fehér lovon fehér lovas jelenik meg, akkor letesszük a fegyvert, nem lövünk az ellenségre és megadjuk magunkat! De a fehér lovas nem jelent meg s miután sokáig hiába várták, végül is elefejtették az egész dolgot.

Az oroszok gyűlölik a németeket, de aránylag jóindulatúaknak mutatkoznak a magyarokkal és az osztrákokkal szemben. Egy cseh kémről hallottam, aki, mikor elfogták, bevallotta, hogy az oroszok azért küldték ki, tudja meg, érkeztek-e németek a magyar-osztrák frontra? Agyonlőtték, de előbb írhatott a szüleinek és a menyasszonyának s a levele állítólag olyan megindító volt, hogy kemény harcosok könnyeztek, mikor elolvasták. Szóval féltek attól, hogy jönnek a németek! Mert az, amit németgyűlöletnek neveznek s amiben az oroszok angolokkal, franciákkal, olaszokkal és más népekkel megegyeznek, valójában nem gyűlölet, hanem félelem és rosszakarat. *Irigylik* őket vas fegyelmezettségükért és tökéletes szervezettségükért és félnek legyőzhetetlen erejüktől, fáradhatatlan vállalkozókedvüktől és szorgalmuktól, amely kiszorítja a többieket a

világpiacról. Ellenben a magyarokat és az osztrákokat ebben a tekintetben sem irigyelni nem kell, sem félni nem kell tőlük. Mert Magyarország és Ausztria az egyetlen nagyhatalom, amelynek nincsenek gyarmatai, nem kell tehát vele a világpiacért verekedni. Az orosz ipar nagyrészt a németek kezében van és németjei nélkül ugyancsak rosszul állana Oroszország. De aki függ valakitől, az mindig haragszik emiatt.

12. Csernovic.

A magyar-osztrák főhadiszálláson való időzésem alatt Bukovinát és a Kárpátokat is bejártam. Két hétre terveztem az utamat, de kétszer annyi ideig tartott. Velem volt Weiser százados, aki mint sebesült, nem volt még alkalmas fárasztó szolgálatra, honfitársam, Sture Gadd százados és a kitűnő haditudósításairól ismert Örtel főhadnagy.

Egyik ilyen utamon jutottam el Csernovicba. Gyalázatos volt akkor az időjárás. Azt mondták, hogy épen a rendes tavaszi esőzésbe kerültünk bele. Rettenetesekek voltak az utak, mintha csak mótorgcsónakon mentünk volna. A Pruth színe fél méterrel emelkedett. Csernovic szélein sok házat szélvész és gránát pusztított el. Megállottunk a Feketesas-szálló előtt, ahol barátságos szobák vártak ránk. Weiser kapitány erre az estére a város több különböző tájékozott emberét hívta meg asztalunkhoz. Egy tiszt elmondotta, hogy Csernovictól keletre lefotografálta jobb-szárnyunk legszélső katonáját, amire jómagam viszont azt jelentettem be, hogy Memeltől északra Orosz-Krottingennél a balszárnyon többet is lát-

tam a legszélsőbbek közül. Kiszámítottuk, hogy mivel a front most ezerkétszáz kilométer hosszú és az orosz foglyok száma 1,200.000, tehát mind-egyik méterre egy ember esik.

Csernovicba 1914 szeptember 2-ikán három-negyedhét órakor érkeztek az oroszok és október 20-ikán déli tizenkét óráig maradtak ott. Aztán november 27-ikén délután négy óráig szabad volt a város. Az ellenség második látogatása 1915 február 17-ikéig tartott, akkor az oroszok korán reggel visszavonultak. Néhány órával később már a magyar-osztrák csapatok masíroztak be a városba. A kapitulációt a városházán Pavlov és Ariutinov tábornokok jelenlétében írták alá. Az oroszok, míg Csernovicban voltak, tömegesen hozták be a gabonát Besszarábiából, s bőven maradt még belőle. A hatóságnak most már az volt a feladata, hogy a népet az aratásig még hátra-levő három hónapon átsegítse. A helyzet nem úgy festett, mintha a szükség és a drágaság küszöbön állana. A város legfinomabb vendéglőjében egy bifsztek tojással és krumplival, vajaskenyér, sajt és egy nagy pohár sör két koronába került.

Békeidőben Csernovic lakóinak a száma 90.000, akik közt 20.000 a zsidó, a többi rutén, román, német és lengyel. Harminc-negyvenezen az oroszok közeledtére elmenekültek és az egész monarchiában elszéledtek. Egész Bukovinának 800.000 a lakója. Legtöbben vannak köztük a rutének, akik a tartomány északi és nyugati részét lakják. Aztán

következnek a románok délen és keleten, majd a németek, akik a tartomány keleti felében néhány virágzó közösséget alkotnak. Zsidók mindenfelé vannak és számuk 103.000. Lengyelek, magyarok és más nemzetiségek kisebb számban fordulnak elő. Különösen érdekesek a lipovánok, vagyis bevándorolt oroszok és a huzulok, a különböző elemekkel kevert oroszok, akik a Magyarország, Bukovina és Galicia között levő hegyvidéki kerületekben laknak. Bukovina különféle vallásai között a görög-katolikus van a legjobban elterjedve, hívőinek száma 550.000.

1873 óta érsek székel Csernovicban. Mórral kevert bizánci stílusban épített palotája 1882-ben készült és két millió forintba került. Mikor az oroszok először törtek be, egyik tábornokuk arra akarta kényszeríteni az érseket, hogy misét mondjon az oroszokért, de az érsek bátran elleneszegült ennek a kívánságnak. Mikor másodszor törtek be az oroszok, akkor Bécsbe menekült. Szembeszökő az ellentét az érseki palota pompája és a zsidó negyed szennye s rossz szagú nyomorúságos boltjai között. Itt is meglátogattam néhány közlékeny családot, amelyek az életet kellő filozófiával s a múltó napokat nyugalommal fogadták. Persze teljes biztonságról nem lehetett még szó. Csak húsz kilométernyire kellett kelet felé menni, hogy az ember Szibériába vagy az akasztófára kerüljön. Izrael gyermekei számára, akik a cár jogara alatt élnek, nem nagyon hosszú az út odáig.

Mahalában, egy Csernovictól néhány kilométernyire fekvő faluban most a híres Papp alezredes állt őrt az oroszokkal szemben. A várostól északra fekszik egy nagy falu, Szadagóra, a csodatevő rabbinusnak, egy óhitű egyházfejedelemnek az ismert székhelye, aki négy évvel ezelőtt lett atyjának az utóda. A »dinasztia« állítólag Törökországból származik. A mostani rabbinus Bécsbe menekült, házában össze-vissza zúztak mindent az oroszok. Nagyon sok a jövedelme és igen bőkezű a szegények iránt. A zsinagógát nem bántotta az ellenség.

Folytattuk utunkat északnak Csernavka falu felé, ahol Weiss vezérőrnagy parancsnokolt. A »Weiss-csoport« különféle csapatrészekből, többnyire galíciaiakból és lengyel légionáriusokból állott. Nyolc kilométeres frontjának a megvédelmezésére mindössze hat zászlóaljjal rendelkezett. Amikor a tábornok két héttel ezelőtt oda érkezett, rögtön elrendelte a tábori erődítményövé kiépítését s ennek a megtekintésére voltam épen hivatalos.

Dombokon, erdőkön át lovagoltunk fel egy magaslatig, amelyről egészen jól láthattuk a tőlünk harmadfél kilométernyire, Besszarábiában levő Kalinkovczt; a falut oroszok tartották megszállva. Ettől a ponttól kezdve, ahol különben szintén voltak tábori erődítmények, lovainkat az erdő oltalmára bízva, gyalog kellett tovább mennünk. Nyugatnak tartottunk, egyenesen a politikai határ

felé, amelyet itt fekete-fehér orosz határcölöpök jelölnek meg.

Különös volt, hogy az itteni tábori erődítmények, amelyek kitűnően alkalmazkodtak a terep sajátosságához s jól kihasználták azt, csak bizonyos támasztópontokon voltak megszállva, ahonnan a többszörös drótsövénnyel ellátott közöket gépfegyverekkel lehetett végigsöpörni. Ha az ellenség az egyik állásnak támad, legalább is egy ilyen támasztóponttól oldaltűzzel árasztják el. A gyalogos őrszemeket nappalra az akadályok mögé vonják be. De mihelyt leszáll az est, felderítő őrjáratok és előőrsek nyomulnak az állások elé. Épen éjjel tesznek kísérletet arra, hogy az ellenséges állások részleteibe bepillanthassanak. Az oroszokról általában azt mondják, hogy igen tolazkodóak. De az osztrákok és magyarok is merész kémeket küldenek át az orosz részre. A megérkezésünk előtt való napon egy járőr egészen Kalinkovcyba lopózkodott s ott a nyitott ablakon át kézigránátot dobott be egy szobába, ahol öt kozák volt együtt. Kettőjüket széttépte a robbanás, a többiek megsebesültek. Mire riadót fújtak, a járőr már eltűnt.

Az egyik ilyen támasztóponton, amely itt egy sáncból állott, bejártuk a lövészárkot. Óvőfedéllel, fenyőtörzsekkel volt beborítva, a front felé lőrésekkel ellátva kézi- és gépfegyverek számára, hátsó falánál lócák, amelyeken a katonák, ha nem voltak őrségen, olvasgatva vagy füstölve elüldö-

gélhettek. Frissek és vidámak voltak és az ellenséges irányba erősen kémlelődtek. Egy szomszédos erdőrészletben fegyverek kattogtak, alighanem járőrök támadtak egymásra. A magyar-osztrák tüzéség olykor-olykor gránátokkal borította el az orosz lövészárkokat, de választ nem kapott.

Aztán visszalovagoltunk Csernavkába, ahol Weiss tábornok egy barátságos paraszttanyán ütötte fel a hadiszállását, miután a falu mentén levő kastélyt az oroszok felgyújtották. Romjai között sok kínai porcelláncserepet és más drágaságot lehetett még látni. Miután Szadagórában a főparancsnokságon megvacsoráztam s Korda altábornaggyal és vezérkari főnökével, Riml ezredessel megismerkedtem, késő éjjel visszatértünk Csernovicba.

13. Röptében Bukovinán át.

Bukovináról, a bükkfák hazájáról, erdős hegyeiről, hullámos síkságairól, susogó folyóiról, gondtalan, életvidám lakóiról friss és felejthetetlen emlékeket őriztem meg. De nem sokáig időzhetek náluk.

1915 április 17-ikén délnek utaztam. A falvak mentén és a tanyákon munkában voltak a parasztok. Asszonyok leugráltak a kordélyukról és kendőt vetettek lovuk fejére, mikor észrevették, hogy jön az automobilom, nehogy az útmenti árokba kerüljenek. Szerethben gyermekeikkel szombati köntösben házuk előtt üldögéltek a zsidók. A Szereth vize túl a hídon néhány perc múlva már román földre ér, az utcánktól mindjárt nyugatra feküdt Radauc városa, magyar nyelvszigektől környezve.

Az út kitünő volt, nagyjából fasor árnyékolta. Megérkeztem Szucsavába, Moldava régi fővárosába, ahol egykor örmények és görögök laktak. Amikor átmentünk a folyón, amely a város nevét viseli, a román határt érintettem. Kelet felé román földre kalandozhatott a szem. A vá-

roska előtt levő magaslaton egy kis kastély emelkedik, amelyet nemes Szobieszki János építtetett s háromszáz évvel ezelőtt emelte itt Agobsa Jakab a Zamka-kolostor templomát és harangtornyát. Szent János kolostora román-ortodox. Tömjénfüstfelhők és illatozó viaszgyertyák között tartott istentiszteletet néhány szerzetes, miközben egyhangú, vontatott ének álmosította el a hívőket.

Illiseszties fekete vagy szürke zsindelyes fehér román házeit odahagyva, bükkfáktól borított magaslatok között kanyarodik tovább az út. Olykor-olykor szép kilátás nyílik a messzeségbe; egyik magaslat a másik mögött. A barna színű, az bükkfaerdő, a zöld, az fenyő. A völgyek termékenyek, a nép szorgalmas. Gurahumoránál átjutunk a Moldaván. Az összes hidak újak, a régieket mind felégette vagy levegőbe röpítette az orosz. Jóideig a Moldava pompás völgyében húzódik az út. A völgyfenéken falu nyúlik el: Vama. Eisenaunak sváb a népe. Itt eltűnik a tarka román viselet, de érdeklődéssel nézzük a szívós németet, amint idegenek között küzd a létért. Kimpolung nagy falu a folyó mindkét partján. Futtában négy népiskolát számláltam itt össze. A bukovinai népoktatás magas színvonalra emelkedett.

A völgy összébb szorul. Észak felé a lejtőkön még hócsíkok húzódnak. Meredek hegyek és hűvös erdők szegélyezik utamat fel a Birkenwald-szorosig. Ilyen nevű magaslat kettő is van egészen közel

egymáshoz. És arról lettek híresek, hogy itt akasztotta meg Papp alezredes energiája az oroszoknak Bukovinába való előnyomulását. Húsz-ezer emberrel indultak el az oroszok Csernovicból és nyomultak előre idáig több szakaszban. Január 16-ikán megtámadták a hágó alatt létesített útelzáró erődítéseket, de visszavetették őket, 17-ikén aknák tartóztatták fel megújított támadásukat s másnap Papp a magaslatra néhány tarackot kapott. Az ellenségnek végül hátrálnia kellett és csak nagy-nehezen juthatott ki abból a lyukból, amelybe bele-szorult. Mert a magyarok és osztrákok köröskörül a magaslatokról ugyancsak elárasztották a tüzelésükkel. Ezek után az oroszok északról próbálkoztak meg bekerítéssel, de ez is balul ütött ki mindenütt. Február 4-ikén épen ezért vissza is vonultak és megelégedtek azzal, hogy útközben minden hidat felégették.

Dorna-Vatra volt utamnak legdélibb pontja. Csinos, kies fekvésű kis város a hegyek között, a tiszta vizű Dorna-patak mentén, pompás szállókkal, mert igen sok nyaraló keres itt üdülést több mint 800 méter magasságban. 1914 augusztus 31-ikén ide költözött Bukovina kormányja, de két hónapra, január közepétől március közepéig, az oroszok fenyegető előnyomulása miatt Kolozsvárra, Magyarországra helyezték át! Most azonban már visszatért a Dorna partjára, épen azért nehéz volt szobát kapni, úgy hogy végre magánházakban szállásoltak el bennünket. Jómagam egy ven-

dégszerető kedélyes öreg erdőtanácsoshoz, Terna-veanu úrhoz kerültem. Az ő verandáján rajzoltam le a szabadban néhány paraszttípust, két román parasztsuhancot festői nemzeti viseletben, végül több román nőt. Bukovinában a románok intelligensek és életrevalóak. Legtöbbjük németül beszél, amire az iskolában tanítják őket és igen lojálisak. Az asszonyok igen ügyesek mindenféle kézimunkában és hímzésben s ruhájuk diszkrét, gyakran egészen egyszerű fehér és fekete színű, nagyon szép mintázatú hímzésekkel van telehintve, ellenében a rutének tarka és rikító színeivel.

Április 19-ikén visszatértem a Birkenwald-szoroson át. Nyugaton előttem terültek el a Kárpátok hótól borított főgerincei, délen a pompás hegyek Románia és Erdély között s egészen közel azok a magaslatok és erdők, ahol Papp és az ő népfelkelő csapatai csaknem megfagytak a télen és ahol most, miután felolvadt a hó, napvilágra kerültek ismét az elesett oroszok.

Gurahumorában az a szerencse ért, hogy ott találtam Fischer ezredest, aki Bukovina védelmezésével tette dicsővé a nevét és aki különösen jól ismeri ezt a tartományt. Csudynban fehér koporsóban halottat vittek a templomba, elől a kereszt és a szentképek s egy pap pompás ornátusban, hátul a gyászkíséret. Énekelve közeledett lassan a menet a templomajtóhoz, ahol a koporsót letették és megáldották, mielőtt a templomba bevitték.

Sztorozinecben Pflügl őrnagy kívánságomra megkérte a falu papját, gyűjtsön össze néhány jellegzetes paraszttípust. Csakhamar elvezettek a lelkész házába, ahol a kertben akkorra legalább negyvenen voltak már együtt, mindkét nembeliek és különböző korúak. Alkalmas műterem is akadt és a kíváncsi nézők sokaságától környezve a fiatal leányokkal kezdtem meg a sort. Még mielőtt lerajzoltam volna őket, már ki is fogytam az időmből. Mindannyian folyékonyan beszéltek németül. Modelljeimet mindig meg szoktam jutalmazni a fáradságukért, de ezek a parasztlányok semmit sem fogadtak el. Ép oly büszkék és előkelőek voltak, mint amilyen vidámak és barátságosak. De mit szóljon az ember az olyan bukovinai parasztlányokhoz, akik rögtön azt kérdezik, svéd vagy norvég-e Ibsen és hogy Lagerlöf Zelma norvég, vagy svéd nő-e? Az ember, mikor megköszöni nekik az ülést és búcsúzóul kezet nyújt nekik, kalappal a kezében meghajlik előttük, kisasszonynak szólítja őket és kijelenti, hogy sem őket, sem a földjüket soha el nem felejt!

Másnap Kolomeáig való utazásom közben meglátogattam Lipovenit. A falu lakói óhitű nagy-oroszok, akik a XVII. században kiléptek a görög-ortodox egyházból és kivándoroltak. A szent szinódus valami újítást hozott be, amit Filippov szerzetes nem akart elismerni. Akik az ő fel fogását pártolták, azok filippovánoknak nevezték el

magukat. Bukovinában 3200 filippován él, akiket itt lippovánoknak hívnak és akiknek Biala Kiernicában püspökük is van. Nem dohányoznak, megtagadják a fegyverviselést és fel is vannak mentve a katonai szolgálat alól, de a legveszedelmesebb vadorzók az egész országban. Falvaikban nem túrik meg a korcsmát, de azért józanság dolgában ugyancsak rosszul állanak. Főfoglalkozásuk a gyümölcskereskedelem. Beszélnek oroszul, de nem egészen tisztán. Szokásaikat és erkölceiket épúgy megőrzik, mint a nép Nagyoroszországban. A főutca csak úgy vöröslött az asszonyok és a gyermekek ruházatától. Kunyhóik úgy vannak berendezve, mint az orosz tanyák: földszintes kamra és konyha; székek, lócák és asztalok, ágyak tele vánkossal, matráccal, takarókkal és rövid kis bundákkal s egy szekrény a porcellán- és cserépedények számára, ebből áll a házi felszerelés. Az orosz seregből csak öt főnyi kozák járőrt láttak, amely nem bántotta őket, épen csak egy bundát vitt el tőlük. Erősködtek, hogy a betolakodókat ellenségüknek tekintették, ami alighanem kétséges, mert hát a vér csak nem válik vízzé.

Viznicen, Kosovon és egész sor szép halmon át, estére Kolomeába érkeztünk, ahol Pflanzner-Baltin tábornoknak és vezérkarának voltam a vendége.

14. Gránáltűz a Kárpátokban.

Vasárnapi hangulatban és verőfényes szép időben április 25-ikén Magyarországon Munkácsról Husztra utaztam. A község misére gyűlt egybe a temetőben, a férfiak báránybőrbundájukban, az asszonyok tarka öltözkükben, hímzett fejkendővel. A rutén falvakban »*dobre dan*«-nal (jónapot!) üdvözölnek a gyermekek és az árokszéli keresztek-ről a Megváltó, mint mindig, most is türelmesen és csendesen néz le az országút mozgalmára és a szántóföldek sarjadzó vetésére.

Husztról elindulva a Nagy-Ág völgyében Izán és Herincén át vitt az utam; ez utóbbi falunak a temploma előtt egy népiskola várt az istentiszteletre, a leányok eperszínű ruhákban. A fiatal-ságnak egész tavasza. Csak úgy nyüzsgött az utcán a sok asszony késsel hímzett fehér zubonyában és fekete szoknyájában s a sok férfi prémmel szegélyezett bőrmellényében. Ünnepi ruházatban ott álldogáltak a házak előtt és nézték, hogyan vonulnak a völgyön át a hatalmas német és magyar-osztrák trénoszlopok. Tollbokrétás kerek csákójú magyar csendőrök vigyáztak a rendre.

Itt egy egész hadtápvonal bontakozott ki teljes fényében. Előttünk áttörhetetlen porfelhők. Aztán egy teherautomobil-oszlop. Meg kell előzni, különben megfullad az ember a portól. De egyre újabb alakatlan kísértetek bukkannak fel a porforgatagban. Az egyenruhák színe eltűnt, vastag réteg por fődte be, igazán tábori szürke az uniformis a szó legszorosabb értelmében.

Végre mintha már szabad lenne az út! De ekkor meg egész sor parasztszekér jön szembe velem. És így ment ez lépten-nyomon. Ritkán nyílt csak szabad kilátás a völgyre, amely egyre összébb szorult és egyre ritkábban adott helyet egy-egy tanyának. Az út szélén munkások ültek és követ aprítottak a töltésút kijavítására, mert az országút-hadtápvonalnak jókarban kell lennie, éjjel-nappal járnak rajta a súlyos szekerek. Egyes helyeken az út felerésze fel volt szaggatva, hogy megforgassák és a népfelkelők, akik a közlekedésre felügyeltek, hol vörös táblákat nyújtogattak magasra, amelyek megállj-t jelentettek, hol fehér táblákat, amelyek szabadnak jelezték az utat.

Rengeteg automobil ment hegynek fel, völgynek le. Az egyikben magyar-osztrák tiszték ültek egy csukaszürke fezes bosnyák kollégával. Néhány zsidó ember marhacsordákat hajtott a frontra. Egy magyar-osztrák oszlop pihent a réten s ugyanott egy trénszakasz is vesztegelt. Hosszú sor orosz fogoly is volt itt, útban valamelyik magyarországi fogolytábor felé.

A völgy kissé kitágult s előttem terült el Ökörmező, az a nagy falu, ahonnan Gerok tábornok egy csapatrészt vezényelt, amely egy német hadtestből, egy német gyalogos tartalékhadosztályból és egy magyar-osztrák gyaloghadosztályból állott. Innen tovább folytattam utamat a Nagy-Ág völgyében. Vezetőm: gróf Kessler volt.

Közvetlenül a falu felett a völgy nyugati részében emelkedik egy 803 méteres magaslat, a Kliva. Eddig nyomultak előre január végén az oroszok. Aztán egy tartalék hadosztály más csapatokkal együtt rohammal visszafoglalta a magaslatot. Sok áldozatba került ez az ütközet. Sok gránátvájta gödör jelezte, hol voltak az orosz ütegeknek az állásai.

Kissé feljebb következik Majdánka. A kies fekvésű falut erdőborította pompás hegyek környezik, magas zsindelytetős, oszlopkarzatos fatemploma ott áll a falu felett egy magaslaton és olyan, mint valami japán templom. A nép visszavért. Az emberek udvariasan köszöntöttek bennünket, amikor elhajtottunk mellettük.

Toronyában megálltunk. Vártak bennünket a kis faluban. Mayer vezérőrnagy, a . . .-ik magyar-osztrák gyaloghadosztály parancsnoka vezérkarával fogadott bennünket. A vezérkar több tagja, köztük gróf Clam, a befolyásos politikus is hozzánk csatlakozott, amikor a pereszlői völgybe fellovagoltunk, amelynek útja keskeny és göröngyös és így automobil számára nem alkalmas. Gyakran

találkoztunk gyalogsággal, lovassággal és szeke-
rekkel, amint tolongva nyomultak előre. Az összes
paraszt-tanyákban csapatok táboroztak, némelyi-
ken vöröskeresztes zászló lengett. A legtöbb házon
még rajta volt a husvéti fenyőágdiszítés. Egy fa-
cégéren egy káplár a borbélyművészetét hirdette.
Asztalok, székek, lócák állottak a kunyhók előtt
s az emberek ott ettek a szabad ég alatt. Ott,
ahol az út kiszélesedett, trénosztagok táboroztak.
A kétkerekű kordély, amely elé a szükséghez
képest két lovat is fogtak be, különösen alkal-
mas szállításra a hegyek között. Gyakran talál-
koztunk kis hegyilovakból álló karavánokkal,
amelyek teher-nyergeken municióval vagy élelmi-
szerrel teli ládákat szállítottak.

Közvetlenül Pereszlő felett leszálltunk a lóról
és gyalog mentünk az észak felé eső magasla-
tokra. A lovak számára kissé meredek volt az
emelkedés, s azonkívül egy csapat lovas bizonyo-
san magára vonta volna az ellenség tüzelését,
míg az egyes ember könnyebben maradhatott
észrevétlenül.

Csakhamar elértük az első hócsíkokat több mint
ezer méter magasságban. A hó nedves és puha
volt az erős napfénytől. 970 méternyi magasságig
meg voltunk védve attól, hogy az ellenség észre
vegyen. De aztán olyan ponthoz értünk, ahon-
nan északkelet felé tisztán láthattuk az 1037-es
magaslat fekvését; ott az ellenségnek volt egy
megfigyelő állomása. Most körülbelül egy kilomé-

ternyire mentünk egy hegygerincen, amely fokozatosan 1218 méterig emelkedett.

Az oroszok megfigyelő helyeiről láthattak bennünket és okosabb lett volna talán, ha a hegyhátnak az ellenkező oldalára megyünk át. De azt a részt hó borította és fent kényelmesebb volt. Aztán a tisztek nem is tartottak veszedelemtől, mert a moszkoviták az utóbbi időben kímélték a municiójukat.

De a merészségünket mégis csak kihívónak találták egy kissé. Paff! Amott robbant el egy lövedék, — aztán egy másik épen a fejünk felett. Nyilvánvaló volt, hogy az ágyúikat már előzetesen belőtték a mi hegygerincünkre. Aztán egyik lövés a másikat érte. Elszéledtünk és magaslatunk mögött kerestünk oltalmat. Legfőbb ideje volt épen. A shrapnelltűz egyre veszedelmesebbé lett; sívítása végighasította a levegőt, a hegyhát gerinceibe nehéz gránát csapott le. A föld reszketett. Egy perc lepergése alatt még két ilyen lövedék érkezett meg. A tölcsérek nagyságából arra következtettek a tüzérek, hogy 17-es ágyúkkal van dolgunk. A lövedékek csaknem ugyanarra a pontra csaptak le. Ha ez volt odaát a szándékuk, akkor jól céloztak. Egyik kísérőm, Adlercreutz őrnagy, aki vagy húsz méternyire ment előttem, rendíthetetlen nyugalommal fordult vissza felém és mosolyogva kérdezte, észre vettem-e valamit? Épen azzal bibelődtem, hogy letörüljem az arcomat a beléje csapódott portól és földtől; a rob-

banás zaja is elég erős volt. Körülbelül nyolcvan lépésnyire voltam attól a ponttól, ahol a gránátok lecsaptak.

Hóban és esőben mentünk tovább, most azonban már gondunk volt arra, hogy a fák és a terep kiemelkedései megoltalmazzanak bennünket. Így jutottunk el egy német tábori tüzércsapathoz, amely éppen megtette az előkészületet az ágyúzás-hoz és aztán nekilátott a munkának. A közelben egy magyar-osztrák 10·5 centiméteres üteg állott. Az is tüzelt. A németek óvatosságból védőfalat emeltek a kezelő katonák számára. Az egyiknek telefonkagyló volt a füléhez erősítve és átvette az ütegpárancsnok vezényszavait, amelyeket aztán megismételt. Az ágyúkat kötelekkel vonták fel, mindegyik ágyúhoz hatvan ember kellett.

Csúszós és mocskos mély iszapon és hórétegeken át, amelyekbe térdig süppedtem bele, jutottam el egy embernyi mélységű futóárkon keresztül a megfigyelő állomáshoz, egy négyszögletes fedéltelen kis helyiséghez, amelynek falait göröngyökből építették. Erős messzelátókon át 2500 méternyi távolságban egészen világosan meg lehetett pillantani az oroszok legelső sorait, sőt a mellvéd és még hátrább tartalékkállásaiknak a lőréseit is. Világosan meg lehetett figyelni, hogyan rendezte be az ellenség védekezésre a terepet. Egy kis magaslaton támasztópontot teremtetett s két gépfegyvert helyezett ott el, hogy a legközelebb eső frontokat kellően oldalba kaphassa. Éppen oda volt a mi

tüzelésünk irányítva. A füstfelhők koszorúként vették körül a magaslatot, villám villám után villant ki belőlük és csak sajnálattal lehetett az oroszokra gondolni, akikre ez az ólomeső szakadt.

Visszafelé szintén ugyanazon az úton mentünk, mint amelyen jöttünk. Megint hat srapnelt és egy gránátot sütöttek ránk. De ezúttal rosszabbul céloztak, mint először. Mi pedig lovainkhoz siettünk és Toronyáig azon a gyönyörű úton lovagoltunk, melynek zajos, nyugtalan élete mindjobban az esthomályba veszett bele.

Mikor másnap Majdánkában, ebben a szép faluban néhány fényképfelvételt készítettem, Woeckner ulánus, jelentő lovas nehéz csomagot nyújtott át nekem. Egy srapnelhüvelyt és egy április 25-ikéről keltezett levelet tartalmazott: »Pereszlő, ...-ik tartalékhadosztály, ... tartaléktüzérezred, ... törzskar, 1. osztag. Annak az éles díszlövésnek emlékéül, mellyel az oroszok a kárpáti frontra való megérkezését fogadták, a mellékelt és önre célzott srapnelhüvelyt ajánljuk fel önnek: Meien kapitány, parancsnok, Hagemann kapitány, ütegparancsnok, Reiss lövész.« A levélben egy térképet is találtam, mely a Pereszlőből az üteg állásáig vezető utunkat ábrázolta. Két vörös kör azt a pontot jelölte meg, ahol ránk lőttek.

15. Lesvártán.

Beköszöntött az éjszaka. Az est csendes volt és tiszta, magasan állt a hold. Beültem gépkocsimba, hogy Mayer tábornokkal együtt a toroncsáki völgyön keresztül felmenjek a viszkovi szoroshoz. Útközben találkoztam egy kedélyes, beszédes magyar-osztrák tűzérezredessel, aki velem jött és mindent megmagyarázott nekem. Megmutatta, hol állnak fenyőgallyakkal betakart ütegei. Hol az úton, hol köröskörül a magaslatokon. Az egyik magaslaton álüteg volt elhelyezve bádogcsövekkel, kerékroncsokkal és egyéb álfelszereléssel. A muszkák rengeteg löszert pazaroltak rá. A hamisított ágyúk körül tele volt a terep gránáttölcsérekkel. Itt az állások közvetlen közelében, erdei kunyhókban feküdtek a csapatok; szilárd lakások dolgában rosszul álltak. A szorost védelmező hadcsoport parancsnoka, egy alezredes, meghítt bennünket kis kunyhóába. Egyetlen kis szobácskából állt, két méternél kisebb méretekkel. A teteje fenyőgallyakból, bokrokból és egy harminc centiméteres földrétegből készült. Egy szalmaágy, egy »rajvonal«-kályhácska és egy kis asztal a még kisebb, de redőny-

nyel ellátott ablak előtt: ez volt az egész be-
rendezése.

Itt megálltak a gépkocsik. Még egy negyed-
óránk volt a gyalogsági állásokhoz. Az út leg-
magasabb pontjától dél felé, a keleti oldalon
kísértetiesen össze volt löve a fiatal fenyőerdő.
Azok a törzsek, amelyek még álltak, teljesen le
voltak hántolva. A télen itt feküdtek az ellenfelek
legelűlő csapatai 50 méternyire egymástól, a
mély hóban rejtőzködve. Hóba temették az el-
esetteket. Most, hogy a fehér takaró elolvadt,
napfényre kerültek a hullák. Nemrég temettek
megint nyolc embert. Magyarok, osztrákok, oro-
szok tömegsírjairól mindenfelől ijesztően integet-
tek a keresztek a holdfényben.

A vízvázasztó északi lejtőjén rosszabb lett az
út, nedves és csúszós; ahol legrosszabb volt, ott
behintették fenyőágakkal. Kétoldalt sűrűbb volt
az erdő, mint azelőtt. Előttünk, Galicia felé, mély
szakadékot vájt egy patak, mely lassanként a
Mizunka folyóvá lesz és végül a Dnyeszterbe
ömlik. Jobbra egy magaslaton voltak a magyar-
osztrák megfigyelő állások. Valamivel odébb nyu-
gatnak, meglehetősen magasan ugyanezen a lejtőn,
sok tábori és konyhatűz csillogott a fák között.
Ott egy tartalékezred feküdt, melynek táborát
ilyen magasra helyezték, egyebek közt azért is,
mert a lomha füst lent a völgyben ködfátyolt
sző. Az éjszaka sötétjében kísértetiesen villantak
meg a tüzek.

Amennyiben lehetséges volt, az út szélén, a fák árnyékában kellett tartózkodnunk, hogy az orosz állásokból meg ne lássanak.

Előttünk fekete szalag vonult keresztbe az úton : egy útzár, egy fasánc, két méter hosszú, erős fenyőtörzsekből. Ezen belül pallót raktak vékony deszkákból. Ott álltak az őrszemek három kis lyuk előtt, mely szabad látást nyújtott az ellenség felé. Mindegyik lyukban egy-egy vízszintesen előkészített fegyver. Két lyuk előtt, mely a szem magasságában volt, épen két katona állt. Az ilyen őrszemnek nem szabad sem lehajolnia, sem kinyújtózkodnia, sem ülnie, sem a fejét forgatnia ; azt se szabad megkérdeznie, hogy miféle emberek azok, akik ilyenkor, késő éjszakán feljönnek hozzá. Egy izmát sem mozdítja, alig hunyorít, úgy áll, mint egy szobor és mintha meg lenne boszorkányozva, úgy mereszti szemét a galíciai országútra, melyet a fenyvesen keresztülszűrődő holdfény helyenként fehérén megcsillogtat. Még a lábait sem váltogatja, mind a kettőt nekiveti a pallónak. Csendes, mint a zsákmányára leskelődő macska és épen olyan éles figyelemmel fülel, mint ahogyan néz.

Mire vár ? Fekete árnyakra, melyek az országút mentén a fenyők közt idelopódnának. Alig 400 méter az orosz fasáncig. Ott is ép ily élesen figyelnek az őrszemek. Az éjszaka : felderítő és támadó őrzáratok ideje. Mesébe való, milyen halkan tud mozogni, akinek ebben a mesterségben gyakor-

lata van. Az őrszemnek meg kell különböztetnie és értékelnie kell minden hang- és fényjelenséget ott elől. Egyetlen egy gondolat tölti be : ameddig ő felelős a szemlélő vártáért, nem szabad az ellenségnek rajtunk ütni. Ezért áll ott az éberségnek és a hűséges kötelességteljesítésnek szobra gyanánt. Jaj annak a hadseregnek, mely elhanyagolta az őrszolgálatban való kiképzést. Háborúban csak azt teljesítik helyesen, amit békében begyakoroltak és ne higgye senki, hogy amit a békeidők kiképzése elmulasztott, azt a harctéren lehessen kipótolni. Nincs utolérés és a hadileckék nagyon sokba kerülnek : vérbe.

A fasánc előtt »spanyol lovasok«-kal megerősített tövises drótsövényt vontak ; a sövény előtt kettős őrszemek láncá rejtőzködik az erdő árnyékában. Minden őrszemnek kötelessége a legelső gyanus jelre riasztani. A rendelkezések ugyanazok, mint nálunk Svédországban. A felváltás kétóránként történik. De ez a két óra hosszú. A sötét erdő magánya erős idegekre is kihat. Minden pillanatban füttyülhet egy ellenséges golyó és akkor : mögöttem a saját drótsövény, előttem az ellenség. Hangtalan, holdvilágos éjtszakán rémes ez a hangulat. Jól ismerem ! Magam is őrt álltam — jó pár éve Tibetben !

Az útzártól még felmentem néhány lépcsőfoknyira a gyalogsági állásig, mely a völgy meredélyén volt. Lövészárkaik és csodálatos szállásaik szűkek voltak, mint a börtönfolyosók. Többnyire

fenyőtörzsekre halmozott földréteg borult mint tetőzet rájuk. Egy-egy lobogó gyertyaláng alig hatolt keresztül a sötétségen. Az egyik fedett helyiség földjén alva feküdt egy katona. Egy kis vaskályha melegített és elűzte a nedvességet. Egy másik odúban ketten aludtak, ketten pedig tartották az őrséget. Ezekkel beszélgettem. Nyugodtak voltak, tevékenységükkel megelégedve. Szolgálati idejük két óra. Azután felkeltették az alvókat és ők tértek pihenni.

Észak felé hegyen-völgyön keresztül a végtelenségig húzódtak a tábori erősítések, az országúttól délkeletnek is elágaztak a völgybe le ; oda folyosók vezettek fenyőfalépcsőkkel. A magyar-osztrák vonal hegyes szögben közeledett az oroszhoz, melytől egy helyen mindössze 50 méter választotta el. Éjtszaka világosan hallani lehetett a muszkákat, amint kalapáltak, szögeltek, kopogtak, mint a harkályok. Ilyenkor deszkákat szögelnek az árkaik szélére. Itt nem voltak olyan óvatosak, mint a nyugati arcvonalon, ahol a lövészárkokat nem szabad megvilágítani. A Kárpátokban minden teketória nélkül gyertyát gyújtottak és sok helyen füst szállt fel a kürtőkön ; sőt ez a füst az orosz állások felé húzódva sokszor fehér sávokat alkotott, melyeket a holdfényben alig lehetett a hó-sávoktól megkülönböztetni. A lejtős terep ráncaiba kis kamarák voltak vájva ajtókkal, ablakkal ; némelyik nyitva állt és láttam a bent pipaszó mellett ülő katonákat beszélgetni,

Azután megint felmentem a szoroshoz, ezúttal elmulasztván azt az óvatosságot, hogy a fák árnyékában tartsam magamat. De az orosz őrszemek nem lőttek. Lábam alatt ugyan recsegték a száraz ágak; de a patak zúgása valószínűleg elnyelt minden más hangot. A tüzéség pedig sötétben ritkán lő. Barátaim azt mondták, hogy aki hónapok óta szembenfekszik a muszkákkal, az meglehetősen pontosan számon tudja tartani az ő tüzelési szüneteiket. A napnak bizonyos óráiban nem lő a moszkovita, mert akkor eszik. Vasárnap délelőtt is mindig csendes marad minden. Ezeket a szabályosságokat az ellenfél természetesen kihasználja; ez alkalmat ad neki bizonyos zavar-talan megfigyelésekre és felderítésekre.

16. Repülőkaland a Kárpátokban.

Izában, Huszttól északra, volt egy német repülő-állomás, melynek meglátogatására távbeszélőn hívtak meg. Az itt fekvő repülőosztag tisztjei az állomáson vettek át és elvittek a »Repülőotthon«-nak elkeresztelt kis villába, melynek verandáján karosszékben ült főnökük, Gürich százados. Bekötözött lábai zsámolyon pihentek. Balkezét nyújtotta felém üdvözlételül, a jobb béna volt. Reimsnál öt golyót kapott a karjába és hármat a lábaiba. Öt nappal ezelőtt pedig megfagyott lábakkal került vissza egy felderítésről.

Egy hét előtt parancsot kapott, hogy kutassa fel az oroszok állásait egy bizonyos terepen a Kárpátoktól északra. Izából csigavonalban 2500 méternyi magasságba szállt fel, ami egy órát vett igénybe. Azután egyenes vonalban átrepülte a hegységet, átkelt a hófedte tarajokon és ellen-séges terület felé ment. 28 kilométernyire az orosz arcvonat mögött hirtelen megállt a motor. Sürgős siklórepülésben le kellett szállnia. Más választása nem volt. A repülő alatt a Kárpátok labirintusa terült el, meredek, erdős hegyfalak közé szorult mély

völgyek. Ülésének korlátján keresztül egy pillantást vetett lefelé, hogy alkalmas leszállóhelyet keressen. Alkalmas helyet ilyen terepen! De az életéről volt szó és azt nem áldozza fel az ember hiába.

A völgyben egy patak folyt. A százados egyenesen erre a vízfolyásra kormányozta biplánját, oda, ahol elég mélynek látszott a patak. A készülék a vízbe zuhant és el volt veszve. Gürich és útitársa kirepültek és ép tagokkal értek földet.

De most? Az oroszok természetesen meglátták a repülőgépet, őrzárataik már útban voltak és nemsokára golyók fűtyültek a két hajótörött fülei körül. Ők azonban gyorsan és hajlékonyan, mint a párducok, besurrantak az úttalan erdőbe. Még itt is üldözték őket az ellenséges lovaskatonák, ameddig a terep engedte. Egy hómezőre jutottak ki, ahol különböző köröket írtak le, sőt időnként visszafelé is mentek, hogy az őket üldöző muszkákat megtévesszék. Néha felmásztak egy meredek lejtőn, majd jókora úton egy patakon lábaltak keresztül, hogy elrejtsék menekülésük nyomait.

Igy haladtak egész nap; a két német ezalatt többé-kevésbé közel tudta a kozákokat és a többi, újabb üldözőt. Vágyódtak az alkonyat és a sötétség után, hogy legalább kifújhassák magukat. Gürich már máskor is felszállt ezen a vidéken és jól ismerte azt. Tudta, hol van rá leginkább lehetőség, hogy látatlanul keresztüljussanak az orosz vonalon és tudta, hol esik legközelebb a magyar-osztrák arcvonal. Az éjtszaka

beálltával sűrű erdőbe menekültek, fenyőágakat tergettek a hóra és így aludtak egy darabig. Azután továbbtörtettek az erdő sűrűjén, bozótján keresztül, sziklafalakra fel, hómezőkre, patakokon át.

A nap felkelt. Az utolsó falat kenyér elfogyott. A magaslaton újabb kozákörjáratok, ellenséges lovasok mutatkoztak. Ilyenkor elbujtak, amíg az üldözők eltűntek. A völgyek mélyén orosz táborok voltak és egyre jöttek-mentek a trénoszlopok. Még mindig kerülőutakat kellett keresni.

Igy telt el a második nap; beköszöntött a második éjtszaka. Megint valami bokor sűrűjében kellett meghálalni. Nagyon hideg volt odafenn és mikor felébredtek, a százados észrevette, hogy lábaiban minden érzés elhalt. De még tudott vánszorogni. Tehát csak tovább barátjaik irányában.

Végre elérték a tűzvonalat, az orosz és magyar-osztrák harcvonalak közt elterülő gazdátlan föld-sávot. Itt új veszedelem fenyegette őket. Ha magyar, cseh, bosnyák vagy más olyan csapatokhoz kerülnek, melyek nem értenek németül, esetleg kémeknek tartják és agyonlövik őket. Szerencsére azonban az első őrszem, mely feltartóztatta őket, értett németül és előállította őket a legközelebbi magyar-osztrák tiszthoz. Ez aztán könnyen megállapította személyazonosságukat. Amint némileg kipihenték utazásuk rettenetes fáradságait, visszatértek állomásukra Iza és Huszt közé. Itt ült most Gürich százados, megfagyott lábai ott pihentek a zámolyon.

17. A kétfedelűn.

Gürich százados meghívására megtekintettem a repülőteret. Különféle »villák« a tiszteknek, altiszteknek és a legénységnek szolgáltak lakás gyanánt, míg mások a konyhákat, raktárakat, műhelyeket és a repülőállomás teljeséhez szükséges egyéb berendezéseket foglalták magukban. A megfelelő gépkocsiraj személyek és terhek részére ugyancsak kéznél volt. A szabad mezőn egész kis város támadt ott. Volt benne Vilmos-út, Hindenburg-út, Kurfürstendamm, sőt még Unter den Linden is akadt. »An den Zelten« (A sátrak mentén) volt ez »utak« egyikének különösen találó neve. A »villák« is el voltak kerestelve, például »A jámbor Helénhez«, »A vastag Bertához«, »A szép kilátáshoz«, vagy »Hindenburg-villa«.

Épen most szállt fel két biplán. Az egyik körülkeringe a vidéket, a másik már megint kikötött szétterjesztett szárnyakkal. Az egyik tiszt megkérdezett, nincs-e kedvem egy kis repülésre.

— Hogyne lenne!

Elláttak börmellénnyel, sisakkal és pápaszem-

mel és felmásztam a megfigyelő ülésébe. Elöttem átlátszó ernyő nyújt némi védelmet a légvonat ellen. Ezen innen a regisztráló készülék, a barográf. Hinsen Hans hadnagy pattant a mögöttem levő vezetőhelyre. A motort felcsavarták és egy pár markos legény elindította a biplánt. Eleinte lassan, azután mind gyorsabban, végül szédületes sebességgel gurult könnyű, ruganyos kerekein végig a mezőn. Hirtelen megszűnt a rázás és a készülék egyenletesen, minden hullámozó mozgás nélkül haladt tovább. Csak törzsében remegett és züm-mögött és a légcsavarok lármáztak. Felszálltunk a földről anélkül, hogy észlelhető lett volna az a pillanat, melyben a kerekek elhagyták a föld szintjét. Gyorsan kisebbedtek a tárgyak odalenn. A készülék egyre magasabbra csavarta fel magát. A nap rásütött a finom szárnyakra és a megfeszülő fémdrótokra. De a legalsó szárny pár alsó lapjára festett vaskeresztek árnyékban maradtak. Valami zúgás, dörgés hasította a levegőt. A kétfedelű, mint egy madár, elegáns fordulatokban illegette magát és hol előre, hol hátra hajlongott.

Elöttem, mint egy kis térkép feküdt az állomás sátraival és barakkjaival: itt Iza falu templomával, házaival, tanyáival, utcáival, kertjeivel és útjaival, melyek mint sárga szalagok vonulnak a szántókon és réteken keresztül; amott Huszt vörös és fekete háztetőivel. Az imént még nagy árnyékunk futott a földön. Most ez az árnyék már csak mint kis pont siet keresztül a mezőn.

A barográf tűje 300 méterig emelkedett. Hinszen hadnagy lefelé kormányzott és meglassította a légcsavar járását. Ez a pillanat, mikor a készülék, mely eddig felszállt, lefelé kezd mozogni, annak, aki először éli át, meglehetősen kényelmetlen. Az ember elszédül, olyanformán, mint egy gyorsan lefelé gördülő felvonóban, de sokkal nagyobb mértékben. Önkéntelenül megkapaszkodtam ülésem szélében és hátrafordultam, hogy megnézzem, vajjon a hadnagy arca nem árul-e el valami veszedelmet. Ő azonban mosolyogva intett felém és ebből megértettem, hogy minden rendben van. A siklórepülés nyugodtan, egyenletesen megkezdődött és a csavar olyan lassan forgott, hogy majdnem látni lehetett a szárnyait. A biplán árnyéka ismét nőtt. A falvak, a házak, barátaink sátrai odalenn közeledtek hozzánk. A térkép léptéke egyre növekedő arányt mutatott.

Nemsokára egészen közel voltunk a talajhoz. Hinszen hadnagy megint teljes sebességgel elindította a csavart és függélyesen állította be a készüléket. Fűtyülve repültünk a hullámszó fű felett szél ellen. Alig észrevehető lökés árulta el, hogy a kerekek földet értek. Porzott a talaj. A gép szédületesen rohant a mezőn keresztül; de sebessége gyorsan fogyott és épen azon a ponton szűnt meg teljesen, ahol Adlercreutz, Gadd és a többi tiszt várt.

Emléül megtarthattam a barogrammot: »Emléül az 1915 április 26-ikán Izán a Kárpátok-

ban teljesített repülésre. Hinsen Hans, repülő-
gépvezető.«

Nem sokkal később hallottam, — de remélem
még, a hír nem fog valónak bizonyulni — hogy
Hinsen hadnagy kétfedelűjével lezuhant, miközben
megfigyelőjével együtt meghalt! Bárcsak képes
lenne mint eleven bizonyíték megcáfolni ezt a
rémhírt!

18. A Zvinin ormán.

Április 27-ikén még alig kelt fel a nap, mikor már megint útban voltam a Kárpátokban. Ezúttal a Latorca folyó völgyén hatoltam be a hegységbe. Az utat nyárian szödelő bükkfák, tölgyek és hársfák árnyékolták be és a virágzó gyümölcsfák gallyai olyanok voltak, mintha hó feküdné meg őket. A völgy északkeleti nyúlványában trónolt a szép Sztoj-csúcs. A folyó mentén elhaladtam Szuszkóújfalu mellett, azután befordultam a pinyei szűk mellékvölgybe, ahol újonnan épített katonai vasút áll a hadtápszolgálat rendelkezésére. Aklósnál, ahol ez a vasútvonal véget ért, megint az országúton folyt tovább a szokásos tarka hadtápelet. Itt honvédhuszárok nyargaltak szép kék-vörös egyenruhájukban, amott a tábori sütődék és a konyhakocsik füstöltek, vagy pedig magyar-osztrák vonatszekerek gördültek az úton, bakjukon civilek, akiknek katonai minőségét csak egy sárga karszalag jelezte, melyet balkarjukon viseltek.

Egy kis hegynyergen keresztül megint lejutottam a Latorca völgyébe, melyet követtem, olykor

fahídon átkelvén a folyó medrén. Az út szélén álló orosz Szent András keresztet tudatták, hogy itt is folytak küzdelmek. Egy magaslaton német hadi hidászszlop állt. A pontonok szokás szerint talppal felfelé, minden mintaszerű rendben.

Alsóverecke faluban volt a Bothmer-hadtest főparancsnoksága. Bothmer gróf tábornok, aki tősgyökeres bajor, nagyon szeretetreméltóan fogadott és Paraquinnek, vezérkari őrnagyának, valamint Pappenheim grófnak, a gépkocsiosztág parancsnokának kiadta az utasítást, hogy kísérjenek engem fel egészen a Zvinin ormára, melynek lábánál aznap a harc folyt. Hatalmas kígyóvonalakban vezetett fel az út a vereckei szoroshoz, melyről gyönyörűen ellátni minden irányba és különösen jól a Sztoj felé, mely amott délen nyújtózkodik tekintélyesen és hatalmasan. Ez a szoros, mely 841 méterig emelkedik, vízválasztó a Duna és a Dnyeszter közt. A túlsó oldalon folyik a Stryj, a Dnyeszternek egyik mellékfolyója. Itt van Magyarország és Galicia határa. Hasonlóan éles fordulatokban vezet az út lefelé a Stryjhez, de csak azért, hogy ezen átkelve egy mellékvölgyben haladjon tovább északkelet felé. Ennek a völgynek kijárásában a magyar-osztrákok teljesen felégették Klimiec falut, hogy tüzéségüknek szabad látást biztosítsanak.

A kis völgy az épen 1000 méter magas Lysahágóhoz vezetett fel, ahol januárban folyt a küzdelem. Itt fatuskókból kellett töltést emelni.

A Lysa-magaslat talaja mocsár. Néhány hét előtt még olyan állapotban volt itt az út, hogy lovagolni is alig lehetett rajta; egy ember és két ló belefűlt a hínárba. Hóolvadáskor vagy nagy eső után a lovak hasig besüppedtek és csak emelőrudakul használt karcsú fatörzsek segítségével lehetett őket kihúzni. Ahol az út a magaslatok meredélyének mentén kígyózott, ott az útszéleken lefolyt sár és iszap a lejtőkön most félig megszáradt, szürkéssárga lávafolyamokat alkotott. Muszkák dolgoztak az út megjavításán és a tuskótöltés járható volt mindennemű alkalmatosság számára. A magaslatról, melyet itt-ott hársfaerdő fed, a szem a kárpáti tarajoknak egész világát fogja át. A Lysán épen átkelt egy dzsidás őrző, mely reggel 70 muszkát fogott. A cölöptöltésen nehéz szekerek döcögtek; a közönségeseket négy ló húzta, azokat, amelyek municióval voltak megpakva, nyolc. A lejtőn lefelé lánccal kötötték meg a hátulso kerekeket. Fenn a hágón folytonos nyikorgás és ropogás hallatszott. A tuskótöltés egyes helyeken két kocsiszélességre bővült, hogy a legnagyobb emelkedéseknél el lehessen kerülni a torlódást.

Innen lefelé mentem a végtelen hosszú Tucholka faluba. A galíciai házak, magas szalma-, zindely- vagy téglatetejükkel és festői kertjeikkel Kasmir északi tájéaira emlékeztettek. Tucholkától a közel fekvő Annabergbe, egy német telepre vezetett az út.

Előttem emelkedett a híres Ostry hegy, melyért annyi vér folyt és amelynek elfoglalásáról Holzmann tábornok mesélt nekem. Az út mindkét oldalán mély gránáttölcsérek. Balra egy 15 centiméteres német taracküteget állt munkában; több más üteg a völgyben állt, délre és délkeletre a Zvinintől. Előttem kicsiny, keskeny füstfelhők: az oroszok éppen keresték a mi tüzéségünket. A tűzvonalba kerültem és egyre közelebb jutottam a robbanásokhoz. Mégis folytattam utamat a Zvinin lábáig, ahol a gépkocsiknak meg kellett állniuk.

A hegyoldal olyan meredek, hogy lovakat sem lehet használni. Gyalog kellett tehát felmászni 500 métert. Jobbról az Ostrok hegy, kissé távolabb, jórészt még elfedve, az Ostry. Február 5-től április 9-ig kemény küzdelmek folytak a Zvininért. A gyalogságnak az ellenség tüzében két méter mély, mindent elnyelő hórétegen kellett a meredek lejtőt legyőznie. Az oroszok makacsul védekeztek; minden külső előny az övék volt. A németek kétszer elfoglalták a hegycsúcsot, kétszer visszavetették őket. Csak április 9-én, mikor erősítéseket kaptak, tudták a hegy gerincén végleg megvetni a lábukat. Ezúttal rendszeresen, a várostromok elvei szerint intézték a támadást. Árkázmunkával feldolgozták magukat közvetlenül az orosz állások közelébe. Áthaladtam az immár átépített orosz állások első vonalán és feljebb több más lövész- és futóárkon.

Mindenütt romok jelezték a támadás helyét. Hátizsákok és fegyverek heverték ott, egyenruhák és szétrongyolt alsóruhák, sisakok és sapkák, hihetetlen tölténytömegek és üres töltényhüvelyek, kézigránátok, melyek nem robbantak fel, főzőedények, könyveknek, katonai naplónak egyes lapjai és levelek.

Lassanként bővült a láthatár és végre felértem. Zivatar fenyegetett. Épen esni kezdett, amikor a legközelebbi gyaloghadosztály főnökéhez, Conta altábornagyhoz és a tüzérségi tüzet vezető Moewes vezérőrnagyhoz értem. Üdvözöltek és körülnézhettem a bérctetőn.

Nem gyenge idegeknek való látvány volt. Az egyik lövészárokból egész tömeg orosz hulla feküdt felhalmozva. Nemcsak olyanok, akik április 9-én estek el, hanem az árok előtt olyanok is, akik február eleje óta heverték ott, de a folytonos tüzelésben nem voltak eltemethetők. Sok ezek közül bizonyára csak megsebesült és megmenthető lett volna, ha el tudják szállítani; így azonban néhány óra alatt megfagytak.

— De miért nem temetik el őket most? — kérdeztem.

— Mert a Zvinin mind a mai napig heves tüzelés alatt állt. Aki csak közel jött a hullákhoz, arra gyilkos tüzet irányítottak.

Az árok előtt tüskés drótsövényhálózat, melynek kegyetlen vasrengetegében rémesen szétroncsolt, felduzzadt, kékesfekete hullák lógtak. Köröskörül

émelyítő bűz. Rettenetes harc lehetett az, mely ezeken az árkokon keresztülgázolt. Pallók, szétlőtt tetők, eltört puskák és egyéb roncsok heverték szétszórva borzalmas zűrzavarban. Alig lehetett egyet lépni, hogy az ember gránátszilánkokra, srapel-golyókra vagy töltényhüvelyekre ne taposson. A magaslat úgyszólván tele volt tüzdelve mindennemű lövedékekkel.

A Zvinin taraja északnyugattól délkeletnek vonul. Az orosz állások tőle északkeletre voltak. A taraj délnyugati oldalán veszélytelenül lehetett járni. Az északkeleti széle hirtelen esik völgynek. Épen ezen a csúcson húzódott egy rettenetesen összelőtt lövészárók, melynek mellvédjével borzasztóan elbántak a gránátok.

Roedernek, a gyaloghadosztály segédtisztjének kíséretében végigjártam ezt a vonalat. Az árok olyan sekély volt, hogy meghajolva kellett menni, nehogy meglássa az embert az ellenség. De ha az ember a gránátoktépte tátongó résekhez ért, akkor minden fedezet nélkül maradt. A völgyön túl, mint egy panorámában, láttuk az ellenfél tábori erődítéseit.

— Miért nem lőnek ránk az oroszok? Hiszen világosan látnak és valószínűleg még a gyalogsági tüzük is elér ideig.

— Ma már hevesen lőttek; most azonban más gondjuk van.

A szövetségesek csapatai épen támadásba kezdtek egy az Ostry hegytől északra levő magaslat

ellen, mely még ellenséges kézen volt. Az ellenség figyelme teljesen az ott kezdődött küzdelemre terelődött. Időnként azonban mégis küldött egy-egy srapnelt a völgyekbe, oda, ahol a német ütegeket sejtette.

Az árok szűk volt és talaja csupa iszap. Előttem hanyatt feküdt egy orosz ; az a gránát, mely megölte, nagyrészt be is temette, a csizmájánál több alig látszott ki az iszaptól. Egy levél véres roncsai heverték szerteszét. Néhány lépéssel odébb egy elesett ember lábai látszottak ki az árok iszapjából ; mellette feküdt egy hulla, mely fedetlen maradt ; annyira felduzzadt, hogy az egyenruha gombjai széthasították a kabátját. Az árok-szélen túl egész hullahalom tornyosult alakatlan tömeggé. Kissé előtte hanyatt feküdt néhány ember szétterjesztett karokkal ; barátságos kökőrcsinek nőttek az ujjaik között. Itt is levelek hulladékaival volt behintve a talaj. Az egyik ilyen papírszeleten, arra mentemben ezt olvastam : »Hála Istennek, jobban vagyok. Sebem gyógyul. Örülök, hogy otthon vagyok. Isten őrizzen téged, aki még a háborúban vagy.« Nyilván testvér írta a testvérnek. És nem tudta, hogy ez már halva fekszik a Kárpátokban. Milyen kegyetlen a sors ! Milyen rettenetes a háború ! Széttép minden köteléket s vér és könny folyik a nyomában. Mindezeknek a fiatal katonáknak volt anyjuk, apjuk, feleségük, jegyesük vagy gyermekük. És ezek mind naponta gondoltak rá, imádkoztak jólétéért, a falvak

templomaiban fohászkodtak oltalomért a véd-szentekhez. Ő pedig ott feküdt holtan a többi közt a Zvinin ormán és kedvesei odahaza talán sohasem fogják megtudni, hol porlad szegény pusztuló sírjában.

A német ágyútűz szakadatlan mennydörgése töltötte be a völgyet ; ezerszeres visszhang válaszolt rá. Szüntelenül ropogott a magyar-osztrák gyalogsági tűz és az orosz gépfegyverek hallatták örökös tak-tak-tak-jukat. Leguggoltam és vára-koztam egy darabig ott, ahol legmagasabb volt a mellvéd. Aztán folytattam utamat, átsietve a lövészárók résein. A magaslat keleti végében azonban úgy össze volt löve az árok, hogy semmi védelmet sem nyújtott. Vakmerőség lett volna itt tovább menni. Megtettem tehát az egész utat visszafelé, még egyszer eljöttem azok mellett, akik Oroszország szent ügyéért otthagyták életüket.

Az egyik futóárókban előnyomultam a megfigyelő helyig, ahol Roeber hadnagy ült az ollós távcső előtt. Telefonvezetéke elromlott és miután a hiba kijavításáig tevékenysége úgyis szünetelt, szabad volt az ollós távcső előtt helyet foglalnom, míg ő maga beérte egy közönséges Zeiss-üveggel.

Másfél óráig ültem ott. Hátborzongatóan nagy-szerű képet nyújtottak az Ostry mélyebben fekvő hegyoldalai. A szélső baloldalon, körülbelül észak-keleti irányból és egészen közel magyar-osztrák tartalékok meghajolva, egy kis hegyhát védelmében a legkülső állásokhoz lopództak. Mögötte, és

a távlatban felettük, vonult vízszintesen a legelőbbre tolt orosz gyalogsági hadállás lövészárka, mely épen borzasztó gránáttűz alatt állt. Száz gránátot olvastam a 15 centiméteres német tarackokból, melyek tőlünk délkeletre álltak a völgyben. A lövedékek tehát épen azon a ponton repültek keresztül, amelyen én tartózkodtam. Körülbelül 30—40 méternyire a fejünk felett. Hallottuk éles, átható füttyülésüket és éreztük a légnyomást. Az a lövészárk valóságos pokol lehetett az orosz gyalogosok számára. Világosan, pontosan láttam lecsapni minden egyes gránátot. Utána valami felszállt a földből, egy barna fatörzs, egy forgatag porból, kövekből, szilánkokból. Ha a lövés az árokba talált, akkor tudtuk, hogy halált és pusztulást vitt az ellenséges sorokba. Egyszer közvetlenül jobbra attól a ponttól, amelyen a gránát lecsapott, három muszka kirohant az árokból, mintha kábultak lettek volna, úgy kapkodtak, tanácstalanul, nem tudván, merre meneküljenek; azután kissé odább kerestek megint fedezéket.

Egyidejűleg srápneltűz is ömlött az orosz vonalakra. Amíg ott ültem Roeber hadnagynál, körülbelül 400 robbanást láttam. Odébb jobbra más magyar-osztrák tartalékcsoportok rendszeresen előredolgozták magukat egy rohamállásba. Valóban impozáns látvány. Meglátszott, hogy egy erős akarat uralkodik a látszólagos káosz felett. Sohasem lehetett előre látni, hogy melyik szakasz fog legközelebb előrenyomulni. Hol itt ugrott fel egy

ember, hol ott, de sohasem nagyobb tömegek egyszerre. Valószínűleg olyankor nyomultak előre, mikor az ellenséges tűz épen nem éreztette hatását. Hogy a csapatok mindig kéznél legyenek, a csata vezetői csak meghatározott gyülekezési helyeket jelöltek ki az egyes alárendelt osztagok számára. A katonák halálmegvetése bámulatos volt. Világos nappal előremásztak az emberek a drótsövényvonalakig, szétvágták ezeket, hogy azután megint visszakússzanak vagy visszaszaladjanak az alig észrevehető talajhullámok vagy apró dombok védelmébe. Az én megfigyelő helyemről úgy látszott, mintha némi idő múltán nyugtalanítóan közel jutottak volna azokhoz a pontokhoz, melyeken a német gránátok lecsaptak. De a vitézek csak mentek előre. Azok a pillanatok, melyekben a német golyózápor kényszerítette az ellenfelet, hogy fedezéket keressen, számukra a legalkalmasabbak voltak és úgy látszott, mintha elhatározták volna, hogy naplemente előtt elfoglalják az Ostry hegy utolsó részét is.

Ezt a különben csak néhány nap mulva bekövetkezett eseményt azonban már nem várhattam be. Vissza kellett mennem Alsóvereckére, ahol egy órát töltöttem Bothmer tábornokkal, vezérkari főnökével és tisztjeivel, köztük György bajor herceggel. Későn este megint Schönborn gróf kastélyában voltunk, ahol szállásom már készen állott.

19. A nyugatgalíciai áttörés után.

Mikor május 5-ikén reggel 7 óra tájban felébredtem, Zegiestovban állt a vonatom, az első galíciai állomáson, melyet érintettem. Csak négy órai veszteglés után mentünk tovább a Dunajec egyik mellékfolyójának, a Poprádnak jobbpartján. A forgalom fennakadását az utolsó napok küzdelmeiben kézrekerült orosz foglyok nagy tömegének továbbítása okozta. Pivnicnától fogva gépkocsin folytattam utamat.

Nemsokára Gribovban vagyok, ahol nagy rakás orosz fogoly pihen és ahol hosszú, nagyon hosszú betegszállító oszlopok viszik keresztül a súlyos sebesülteket a legközelebbi hadtápkórház felé. Egész sor hatalmas tehergépkocsi áll megrakva német gyalogsággal, melyet így a lehető leggyorsabban vetnek a harcvonalra. Mindig újra, meg újra találkozunk orosz seregekkel, melyek a rabság országába vonulnak; néha-néha azonban szembe jön velünk egy-egy szakasz könnyen sebesült német katona, vagy egy csomó ládát cipelő teherhordó ló karavánja.

Előttem a látóhatáron fekete felhő mutatkozik.

Ezek valószínűleg a gorlicei naftaforrások és ciszternák lesznek, melyeket az oroszok három nappal ezelőtt felgyújtottak, amikor Mackensen kivetette őket makacsul védett állásaikból.

Gorlice most nagyobbára el volt pusztítva, romváros lett. A szétlőtt templomtorony csupasz falakra vagy olyan tetőkre tekintett le, melyek mint szétszórt sátrak feküdtek égett romok felett. Az utakon és utcákon még sok halott hevert; mindenütt gránátok és golyóforgatagok nyomai, melyek lezúdultak a házak közé. Kimentem a naftaművekhez, melyekből hatalmas lángok csaptak ki és fekete füstfellegek szálltak égnek. Az óriási tűzvész főtt, forrt, dörgött; mondják, hogy az első éjtszakákon nagy körzetben bevilágította a tájékot.

Gorlicétől délkeletnek fordultam a Sekova völgyén keresztül, ahol megtekintettünk egy elhagyott orosz lövészárkot, mely padokkal, székekkel és egyszerű kis asztalakkal kényelmesen be volt rendezve; a lörések alatt, a könnyöklőkön számtalan cinkládácska állt sorban, sőt egymás fölött is, tele gyalogsági töltényekkel. Egy domb, épen szemben a folyó délnyugati partján, melyet magyar-osztrákok szálltak meg, teljesen be volt vetve gránátokkal. Sekova falu temploma nagyon megviseltnek látszott. Egy tábori kórházból hordágyon vittek ki egy halottat. Rapica-Ruska falu el volt hagyatva, a parasztházak üresen álltak. Házi felszerelés, padok, pamlagok, szek-

rények, székek, ágyak és ágynemű az utcára hányva széttört kocsik és szánok közé. Magyar-osztrák municíós, élelmezési és egészségügyi oszlopok sietve haladtak a völgyön keresztül. Mindenütt érezni lehetett, hogy itt sebtiben előnyomulnak és erélyesen üldözik az ellenséget, amelyet el akarnak fogni.

A hadtápvonalaknak és csapatoknak ezen a látszólagos zűrzavarán keresztül végre eljutottam Malasztov faluba, melyet Boroevics tábornok különösen ajánlott nekem. Távbeszélőn utasítást is nyert egy százados, hogy lovakkal és dzsidásokkal várjon rám. Az volt a szándékunk, hogy felnyargalunk a 757-es magaslatra, ahonnan igen jól lehetett látni azt a küzdelmet, mely éppen most folyt keleten. Mire azonban a faluba értem, az oroszokat már kiverték állásaikból és a támadás nagy sebességgel haladt tovább kelet felé. Elhatároztam tehát, hogy megállok Przegoninában, ahol az egyik magyar-osztrák hadtest parancsnokának, Martiny altábornagynak volt a főhadiszállása.

Malasztov utcáin és hegyoldalain olyan élet folyt, amilyent alig láttam valaha. A falu előtt elterülő mezőn egy gráci landwehr-gyalogezred pihent fegyvergúlái mellett; mindjárt mögötte két másik ezred. Éppen kávé és bort osztottak; ehhez az emberek elfogyasztották száraz éleségük egy részét. Beszélgettek, tréfálkoztak, nevettek; az éppen átélt fáradalmaknak már csak érdekes emléke volt meg.

De a távbeszélő mellett őrséget tartottak, mert minden pillanatban várták a parancsot, mely új viaskodásra küldi őket a muszka ellen. Stájer-országiak voltak a legények, olyan hadtestből, mely kivívta magának a »vas« jelzőt. Egy ezredes és néhány tiszt volt szíves velem foglalkozni; velük körüljártam a katonák közt és egynehánnyal beszélgettem. Nem tetszett nekik, hogy nyugodtan kell feküdni; égtek az előnyomulás vágyától.

20. Útból, muszka!

Küldönc jött. A tisztek lent az országúton várnak ránk az ebéddel. Egy istálló ajtaja két fabakra helyezve volt az asztal. Ülőalkalmatosságot egy deszka nyújtott, melyet két töltényládával támasztottak alá. Az ételt közvetlenül a konyhakocsiból hozták, mely előtt hosszú sorban álltak a katonák. Leves rizssel és marhahússal, hozzá májvagdalék és vörösbor. A katonák is különbség nélkül mind kaptak bort. Az asztali zenét pótolták a kalandok, melyeket néhány oda-szólított katona mesélt el. Egy fiatal káplár 130-szor volt örsvezető és a leghihetlenebb kalandokat élte át. A másik, aki öntudatosan és hetykén füle mögé tolta a sapkáját, néhány bajtárssal együtt elfogott egyszer 50, másszor pedig 30 muszkát.

— Micsoda maga békében? — kérdeztem tőle.

— Szabó — felelte keményen és mindenki nevetett. — Elfoghatok több muszkát is, ha épen kell — tette hozzá megingathatatlan nyugalommal.

— Akar ma este őráratra menni? — kérdezte egy hadnagy.

— Szívesen — felelt a katona és egy arcizma sem rándult meg, mintha nyúl vadászatról lenne szó.

Ebéd után küldöttség jött valamelyik hátrább álló ezredtől és meghítt bennünket, hogy jöjjünk stájer nótákat hallgatni. Követtük a meghívást. A mezőn, a fegyvergúlák közt leterítették egy takarót és egy harmonika hangjainál felcsendültek a népdalok, hol mélabúsan, vágyakozón, hol vidáman, hajrázva. Kávét ittunk a katonákkal és jól éreztük magunkat.

Mikor a nap lement, elbúcsúztunk a csukaszürke csapattól, felugrottunk a gépkocsikra és hepehupás úton bekanyarodtunk a mellékvölgybe, mely Przegonina felé vezet. Ott magyar és osztrák tisztek fogadtak és elvezettek szállásunkra, egy parasztkunyhóba, a faluvégen. A rutén gazda, a 60 éves Skarpan Ulean, otthon volt feleségével és leányával együtt. Be kellett érniök a padlással, míg a hálósobát, mely egyúttal konyha is volt, számunkra tisztogatták ki. A kemencén kis tűz pislákkolt. A berendezés falipadkákból, egy nagy asztalból, néhány olajnyomatú szentképből, egy órából, egy fali állványból és az arra helyezett tányérokból, bögrékből és kannákból állt. Az ablak ezelőtt talán még sohasem volt nyitva, most azonban bebocsátották rajta a hűvös esti levegőt. Az öreg Skarpan Ulean biztosított, hogy bolha

ugyan van elég, de poloska, tetű és svábbogár nincs, legalább amennyire ő tudja. Friss, tiszta szalmát teregettek a padozatra és a soffőr elkészítette fekvőhelyünket.

Korán volt lefeküdni. Visszamentem tehát a faluba és a katonák táborában letelepedtem a vígan lobogó tűz mellé. Egy rutén katona húzta a harmonikán és népdalokat énekelt hozzá. A tiszti étkezdében vacsoráztunk. Harmincnyolcan ültünk egy nagy sátorban három asztal mellett és közvetlenül a konyhakocsiból kaptuk ugyanazt az ételt, amit a katonák; a legjobbat, mely kapható volt. Mikor kunyhómba visszajöttem, égő lámpa világított alá a mennyezetről és ennek fényénél bújtunk az »ágy«-ba.

Másnap reggel 6 órakor valami mozgolódott a szobában. Az öreg Skarpan Ulean a kemence előtt állt és tüzet rakott, száraz fahasábokat tölt a teavizes vaskanna alá, míg a mindig előrelátó Weiser százados keménytojást, kenyeret és kalácsot tálalt fel. Kunyhónk közvetlenül az útszéli árok mellett állt, egész éjjel szakadatlanul jártak előtte a csapatok és a hadtáposzlopok, nyitott ablakán beszállt a felkavart por.

* Mikor kimentem, még mindig tartott az átvonulás. Tisztek jöttek lóháton, mögöttük felderítő lovasok és loápoló legények — aha, itt vannak tegnapi barátaim is. Búcsút intek nekik és jó szerencsét kívánok, sikerült előnyomulást a megvert muszkák nyomán. Aztán porfelhőkbe bur-

kolva jönnek újabb lovasszázadok lépésben. Utánuk hatalmas ökörscordák, tarkák és barnák és a magyar puszta nagy világosszürke marhája, óriási, fehér szarvaival; ünnepélyesen és méltóságteljesen vonulnak fel, mint az egyiptomi áldozati bikák egy templomi szertartásra.

Hiába várom azt a rést, mely nekem lehetővé tenné, hogy a keskeny úton a völgyön keresztül visszamehessek Gorlicébe. Megkíséreltük, amint ritkul a menet, de nem jutottunk messzire, mikor máris újabb, át sem tekinthető seregek lettek láthatóvá. Tülkölünk és nyöszörgünk, de az úttól nem lesz szélesebb. Itt-ott kapunk egy lökést a mellettünk elhaladó kocsiktól. Egy dzsidás lova megbokrosodik és a hátulsó lábaira áll; de a lovas ügyes, mint egy akrobata, kellő időben a kellő oldalra veti magát és olyan jól eltalálja, hogy egyenesen talpraesik. Az apró, galíciai »konnikik«, ha olyan szörnyeteget látnak, mint egy gépkocsi, nyugtalanok lesznek, megszöknek, átugorják a kocsi rúdját, felágaskodnak, összegabalyodnak a szíjakban és a hámban s így van ez lépésről-lépésre.

Vége egy széles rés. Jaj, nem! Egy vonaloszlop, mely egy mezőn táborozott, épen most kapott parancsot az indulásra és rögtön megint betölti az út egész szélességét. A mező mellett előretolakszunk és egy darabig szabad az útunk. Aztán jön egy pár elmaradozott kocsi gyors ügésben, utána egy század dragonyos és aztán —

egy ember se több, egyetlen egy eleven lélek sem : az út kihalt !

Egy kicsit megálltunk a völgyben azon a ponton, mely még nyomait viselte május 2-ikának, annak a rémes napnak, amikor a Mackensen-hadsereg csapatai itt benyomultak az oroszok első védelmi vonalába és ezzel megkezdték azt az erélyes offenzívát, mely folytatásában odavezetett, hogy az oroszokat nemcsak hogy Galiciából dobták ki, hanem még a tulajdonképeni Lengyelországból is kimanővrírozták. Sokáig a Sekova völgye vont határt a két ellenséges vonal között. A május 2-ikára virradó éjszakán három bajor ezred a sötétség oltalma alatt a délnyugati oldal magaslatain keresztül előnyomult egészen a patakig, melynek északkeleti partján beásta magát. Május 2-án reggel 6 órakor a nehéz tüzérség belekezdett utolsó előkészítő munkájába és szakadatlanul mennydörgött délelőtt 10 óráig. Az orosz tábori erődtések szétmorzsolódtak. Pont 10 órakor a bajor rohamoszlopok megkezdték a támadást és 20 perc múlva el volt foglalva az oroszok első védelmi vonala. Egy órával később rohamban bevették a főhadállást és amikor nemsokára a tartalékállás is elesett, megtört az ellenséges ellenállás ereje. A támadók 1200 embert vesztek.

Vasárnap, május 2-án ülték ezt a győzelmi ünnepet. Most, csütörtökön, május 6-án a bajorok nyomdokain mentem felfelé. Az út sűrűn be volt vetve gránáttölcsekkel, oldalfegyverekkel, töl-

tényhüvelyekkel és ruhafoszlányokkal. Egy fiatal bajor katona hanyattfeküdt, mellette a leveses sajkája; mély robbantási tölcsérben feküdt egy másik, arccal felfelé.

Az orosz főhadállás megragadó látványt nyújtott. A lövészárkokban olyan sűrűn feküdtek a halottak, hogy a hulláktól alig lehetett előbbre jutni. Az elesettek mindenféle helyzetben feküdtek, egyesek a hátukon, mások hason vagy oldalt, esetleg összegubbaszkodva. Leszakított karok vagy lábak, egy fejetlen törzs, egy fej koponya nélkül. De mit jelent a harc nyomait jelző rémület magával az izzó vaszáporral szemben! És ehhez még az erkölcsi nyomás, mely kihat minden életműködésre: az akarat megszűnik a szervezet ura lenni, az elme megbénul és éjtszakába merül — talán kevésbé a halálfélelemtől, mint attól a rettenetes bizonyosságtól, hogy nem képes gondolatait oly gyorsan kialakítani, mint ahogyan az ellenséges gránátok megsemmisítenek minden számítást, minden gondolkodást. Ha egynapos ilyen tűz után jön egy szuronyroham, akkor kétszeres értelemben vett emberi roncsokon kell már csak keresztülgázolnia.

A tábori erődítések, mint az oroszoknál rendszerint lenni szokott, jól és lelkiismeretesen voltak megcsinálva. A lövészárkok előtt drótsövények vonultak és többszörös sorban »spanyol lovasok«. Egy összelőtt helyen négy orosz feküdt egy rakáson. Barnásszürke köpenyeik ráncai éles

árnyékot vetettek a napfényben. Kettő közülök térden feküdt, az egyik a másiknak vállára támasztotta karját, rövidre nyírt, fedetlen fejük összeért. Mintha vasárnap reggel együtt térdepeltek volna egy szentkép elé imádkozni. A hullákkal telt árok a hegyháton levő erdőig ért, ahol a fenyők úgy sorakoztak, mint ciprusok a temetőben.

Ünnepélyes volt a csend. Suttogva beszélünk és mindegyikünk legszívesebben egyedül ment, hogy egyáltalában ne kelljen beszélnie. Mit is mondott volna az ember! Mindezek, akik itt feaüdtek, áldozatai voltak egy politikának, mely kkaratuk ellenére kergette őket olyan országba, mely nem volt az övék; elkergették vagy megölték őket, amikor parancsuknak engedelmeskedve, megkísérelték, hogy amit raboltak, megtartsák. Az oroszok itt sem jártak jobban, mint Kelet-Poroszországban. Útból, muszka!

— Ámde, — kiáltanak az entente barátai a semleges országokban — a németek Belgiumban ugyanígy cselekedtek!

Nagy tévedés! Ha a németek meg nem szállják Belgiumot, a nyugati hatalmak megelőzték volna őket. Csak arról volt szó, hogy ki jön előbb és Németországnak semmi oka sem volt rá, hogy udvariasságból másoknak engedje át az elsőséget! Németország számára élet-halálharc volt ez. Ellenben ki meri állítani, hogy Kelet-Poroszország és Galícia birtoka Oroszország számára életkérdés? Az orosz betörések tiszta, hamisítatlan hódítási

politikából fakadtak, semmi másból. Ezt az igazságot közvetve elismerték még az entente sajtójának írói is, amikor azt állítják, hogy Oroszország ereje és stratégiai előnye annál nagyobb lesz, mennél tovább visszavonulnak az orosz hadseregek Pétervár és Kiev felé! Megengedem, hogy ezek az írók ostobák. De ha állításukhoz ragaszkodnak, akkor szűnjenek meg Oroszország hódításait Kelet-Poroszországban és Galiciában dicsőíteni.

21. Mackensen.

Husvét második ünnepnapján a Gorlice felett emelkedő magaslaton álltam.

— Tegnapelőtt mentek útjukra — mesélte nekem egy öreg zsidó — és sok falu lakosságát magukkal cipelték, mert azt mondták, hogy a zsidók osztrák kémek voltak.

Egy holt orosz feküdt az út árkában, odébb egy pár zsákmányolt ágyú állt. Hosszú kocsisorok mentek nyugatnak, rajtuk sebesült oroszok, németek, osztrákok és magyarok. Egy pár orosz sebesültet, aki nem bírta a kocsi rázását, hordágyon vittek. Hosszú, pontonos oszlopok gördültek kelet felé, minden pontont hat ló vontat.

A kis Trzcinica faluban csak egy domb választott el az országútnak attól a pontjától, ahonnan el lehetett látni északkeletnek az orosz állásokig, melyek ott terültek el a kis Jaslo városkától északra, a Viszloka jobbpartján húzódó magaslatokon. Az egyik magyar-osztrák gyaloghadosztály parancsnoka, Kestranek tábornok, akinek eddig itt volt a szállása, de éppen most készült nekiindulni keletnek, arról biztosított, hogy nyu-

godtan elmehetek odáig, ahol az út Jaslo közelében áthalad a Ropa folyón. A muszkák ma reggel üritették ki, a magyar-osztrák csapatok pedig 11 órakor szállták meg a helységet. Trzcinicánál épen most mozdonyoztak fel egy német 21 centiméteres mozsárüteget, mely további előnyomulásra volt rendelve, míg egy másik, az országúttól északra felállított üteg szakadatlanul működött.

Lassan ment a kocsim a fasor mentén, míg eljutottam arra a kis szabad síkságra, melyen a Viszloka és a Ropa összefolynak. Itt láttam néhány kilométer távolságban északkelet felé azokat a magaslatokat, melyeket az orosz hátvéd, alig egy ezred, még tartott. A Ropán átvezető országút hídja, melyet az oroszok néhány óra előtt felgyújtottak, még lángokban állt. Fekete füstfelhők ereszkedtek a folyóra és a víz felszínén sziszegtek az elszenesedő, izzó gerendák. A vasúti hidat csak felületesen robbantották fel. Egy pontonhíd, melyen a gyalogság átkelhetett, már készen volt, míg a trén valamivel feljebb egy gázlót használt. Épen megérkeztek az utászok és már munkába fogtak. Fűrészelték, kalapáltak ; néhány óra múlva készen lesz az országút új hídja és valamivel később a vasúti híd. Mackensen vezérezzredes nem akart az ellenségnek pihenőt adni. Arról volt szó, hogy azoknak az orosz hadaknak, melyek a Dukla-szorostól délre és délnyugatra álltak, elvágják a visszavonulás útját. Az üldözést tehát hallatlan eréllyel folytatták. Az oroszok, mint

rendesen, nagyon gyorsan vonultak vissza, meglehetősen gyenge, de a minden ellentállásra alkalmas terepszakaszon rendkívüli makacssággal védekező hátvéd fedezete alatt. Ezeket a hátrahagyott csapatokat pusztulásnak szánták; de mit jelent ez, ha megvásárolhatják vele a legfontosabbat, a nagy hadmozdulatok szabadságát? Az oroszoknak van embere elég, ha katonákban kezd is már hiánya lenni.

Visszatérésem nyugat felé nem volt könnyű. Feltartóztatlanul jöttek a gyalogos és lovas csapatok. A lebilincselő hadiképek szokásos bősége: mindenekelőtt szilárd, nehéz német tölténycsövek, melyeket most gyakran belga lovak vontatnak; azután elegáns magyar-osztrák ütegek pompás magyar lovakkal és mindig új, meg új orosz fogolyoszlopok, akik fegyvereiket viszik, vagy gépfegyvereket hurcolnak maguk után; mert ezeket nem hagyják cserben, tudván, hogy becsületesen megfizetik őket érte.

Neusandecben a ...-ik német hadsereg vezérkari főnökénél, Seeckt ezredesnél jelentkeztem és közvetlenül azután bebocsátást nyertem magához a hadseregparancsnokhoz, Mackensen vezérezredeshez, akinek külső és belső tulajdonságai egyaránt kitörülhetetlen emléket hagynak az emberben. Karcsú és izmos, mélyenfekvő szemei vannak, haja és bajusza ősz. Alakja és tartása tetterőt, céltudatosságot és olyan akaratot árul el, mely nem retten vissza semmiféle akadálytól. A leg-

csodálatosabb, átható tekintete van, de ha az ember beszél vele, derűs barátságosság fénye ragyogja be arcát. Néhány év előtt találkoztunk egyszer Danzigban és akkor persze még nem is sejtettük, hogy valamikor ilyen rendkívüli körülmények közt Galiciában fogjuk egymást viszontlátni!

Rövid, kemény mondatokban tájékoztatott a jelenlegi hadállás felől és értésemre adta, hogy most nem lesz előbb megállás, míg az utolsó orosz is túl nem verik a határon. Egy későbbi együttlétünk alkalmával, Jaroslauban, a nagy tábornok egyet-mást elbeszélt nekem érdekes élettörténetéből.

Mackensen Antal Lajos Frigyes Ágost a Harz-hegység és Göttinga közelében levő Mackenhausen falu után viseli vezetéknévét. Apja gazdának szánta. Mikor kitört a 70-es háború, az akkor 21 éves ifjú, aki épen mint egyéves önkéntes szolgált a 2. testőrhuszárezrednél, táborba vonult és ott ezredparancsnokának különös barátságát vívta ki. Apja a háború után is ragaszkodott óhajához és megígértette magának fiával, hogy a hallei egyetemen előkészül a gazdálkodói pályára. Együttal azonban ezredese is megígértette magának Mackensen tartalékos hadnaggyal, hogy katona marad! A jövőendőbeli győztes hadvezér három félévig járta az egyetemet, hallgatott mezőgazdaságot is, de együttal hadtörténelmet is. Így teljesítette apjának kívánságát és amikor ez meg volt

elégedve, a katonai hivatásra adta magát és ezredesével szemben is szavának állt. Mackensen különösképen soha semmiféle tisztképző iskolába nem járt. Mégis behívták a nagy vezérkarba, melybe, miután két esztendeig mint jelölt szolgált, 1882-ben mint kapitány lépett be és ott maradt 1884-ig. 1891 óta Schlieffen gróf vezérkari főnök hadsegédje és a császár szárnysegéde volt. 1894-ben Mackensen alezredes a híres 1. testőrhuszárezrednek, a halálfejű huszároknak parancsnoka lett; azután egy lovasdandárt kapott, majd 1903-ban a 36. gyaloghadosztály főnökévé és végül 1908-ban a XVII. hadtest főparancsnokává nevezték ki.

Tanulókorában Daniel földrajzi tankönyvét forgatta Mackensen és mindamellett, hogy azóta elmúlt egy fél évszázad, mégis élénk emlékezetében tartotta belőle a következő sorokat: »Azt a terepet, melyen Przemyśl épült, úgy látszik, a természet is egy vár elhelyezésére szánta.« Ez a megjegyzés, amint nekem mondta, már akkor is feltűnt neki; de hogy is álmodhatott volna az akkori fiatal ember valaha olyant, hogy éppen ő lesz hivatva ezt a várat elfoglalni!

Mackensen szakmája a haditörténelem. Most azonban ő maga csinál fényes haditörténelmet és a jövőben száz meg száz írás fogja boncolgatni, kutatni az ő művészetét.

22. Vilmos császár a magyar- osztrák főhadiszálláson.

Mikor Neusandecből visszaérkeztem, hallottam, hogy Vilmos császár este néhány órára látogatóba fog jönni Frigyes főherceghez és hogy Burián báró magyar-osztrák külügyminisztert és Tisza gróf magyar miniszterelnököt, továbbá Bethmann-Hollweg birodalmi kancellárt és Falkenhayn tábornokot ugyanakkorára várják. Nem kellett túlságos éleselméjűség annak megértéséhez, hogy itt világtörténelmi jelentőségű tanácskozásról volt szó.

A császár különvonatának indulása 1/211 órára volt kitűzve. A tiszti étkezőben elfogyasztott vacsora után T... gróf és én kimentünk a pályaudvarra. Nagy néptömeg hullámozott ugyanoda. Az egész város a késő esti órában is fel volt lobogózva. A pályatesten díszszázad állt, jobbszárnyán a dobosok, balszárnyán a polgármester, a kerületi kapitány és néhány vasúti tisztviselő. Máskülönben egy eleven lélek sem volt látható. Kevéssel a kitűzött idő előtt érkezett tisztelt barátom és félföldim, Müller tengernagy. Beszélgettünk,

míg az óramutató $\frac{1}{2}$ 11-re ért. Akkor kürtjel hallatszott kívül és megperdültek a dobok. A század vállára csapta a fegyvert.

A jobbszárnyon megjelent a császár nyolc úr kíséretében. Nyugodt, kimért léptekkel végigjárta az arcvonalat, folytonosan tisztelegve. Megismert, hozzám lépett, megszorította kezemet és beszélt az utolsó idők eseményeiről és a május 2-iki hatalmas áttörésről. Mikor hallotta, hogy épen Jaslóból jöttem vissza, megkérdezett, milyen ott a helyzet és hogy máskülönben mit éltem át. Beszéltem neki Kelet-Poroszországról és pompás utamról a Kárpátokban. Érintettünk néhány politikai problémát is, mely a háborúval összefüggésben állt. Végül szerencsés utazást kívánt és szívélyesen búcsúzott: »Viszontlátásra!«

Aki talán azt hiszi, hogy a császárt lehangolták a Rómából érkezett híresztelések, az alaposan csalódik! Ragyogó kedvben volt, tele reménnyel és bizakodással, nevetett és tréfálkozott. Egyszer így kiáltott fel:

»Nem baj, végül mégis győzni fogunk! A germán kultúra nincs pusztulásra ítélve, nem szabad és nem is fog megsemmisülni. Magasztos eszményekért harcolunk.«

Azután a császár fényesen kivilágított szalónkocsijához ment. Az egész vonat nyolc kocsiból állt; a kíséretnek minden egyes ura megkapta saját tovagördülő lakását. Gyorsan és könnyedén felszállt ő felsége és becsapta maga után az ajtót.

Egészen egyedül volt szalónjában és a nyitott ablak mellett foglalt helyet, mozdulatlanul, fesszen, kezét tisztelgésre emelve. Közvetlen azután elindult a vonat. Ameddig látható volt, a császár ott állt a nyitott ablaknál egyedül gondolataival; de bármiről gondolkozott is, annyi bizonyos, hogy csak nagy és nemes gondolatai lehettek.

A vonat nemsokára eltűnt, Vilmos császár ismét útban volt diadalmas csapataihoz.

Most éjtszaka borúlt a földre, de néhány óra múlva fel kellett virradnia a napnak, mely a lövészárkok türelmes népét egy újabb lépéssel közelebb viszi a győzelemhez és a békéhez. Igen, a föld sötétségbe burkolódzott. De lesz még egyszer nappal, amikor ennek a háborúnak az igazsága köztulajdonná válik és a hazugság lovagjainak szégyenszemre homlokukra lesznek sütve saját szavaik !

23. Jaroslau elfoglalása.

Május 16-án reggel $\frac{1}{2}$ 6 órakor az oroszok kiürítették a San balpartján fekvő Jaroslaut. Félórával később bevonultak az első német csapatok. De az ellenség a San keleti partján előkészített állásaiban még tartotta magát és onnan élénk tűz alá vette a város egyes részeit.

P... tábornok szeretetreméltóan meghítt, hogy jöjjenek be vele Jaroslauba. A tábornok fiával és hadsegédével utazott, én hátul ültem.

Felettünk néhány német repülő szállt kelet felé. Az úttól északra égő falvak voltak láthatók; füstoszlopaikat ferdén felfelé kergette a szél. Szétlőtt védelmi sáncok, megszaggatott drótsövények, ledöntött távírópóznák és hullák jelezték az oroszok visszavonulásának útját. Azon a harcmezőn, melyért tegnap még folyt a tusa, ma már porosz zászlóaljok meneteltek és német ágyúk gördültek.

A város szélén kifosztott házak és bevert ablakok. Egy hosszú tűzérszlop tábori tarackokat szállít keletre. A járdákon lóhullák. Magyarosztrák lovas gépfegyverosztagok hosszú karavánjai keresztülfurakodnak ott, ahol egy kis rés

kínálkozik. Példátlan tolongás. A házak visszaverik a lármát. A városban maradt civilek, különösen zsidók, kijönnek a házakból és bámészkodnak. Tiszti gépkocsink láttára sokan közülök hurrát kiáltanak; majdnem mind köszön. A városháztéren hemzsegnének az emberek.

A tábornok keresztülhajtja a városon és csak keleti végén, a San közelében áll meg. Ott van a szép katolikus templom, tőle jobbra a plébánia kétemeletes kőépülete. Beléptünk. A szobákban minden szétzúzva, összehányva. Fent, egy vaskorlátos erkélyről szép kilátás nyílt a Sanra és partjaira. Tőlünk jobbra kompcsoportok készen álltak, hogy német csapatokkal átkeljenek a folyón. Golyózápor hullt rájuk. Távolabb, délkeleten, egy magyar-osztrák hadtest A... tábornok vezetése alatt szintén készülődött, hogy keresztülmenjen a Sanon.

Meglehetős sokáig álltunk az erkélyen. Négy tábornok volt csoportunkban és a muszkáknak érdemes lett volna bennünket egy gránát célpontjául kiválasztani. De még puszkagolyók is csak ritkán fúródtak mellettünk a falba. Velünk szemben, talán 1400 méternyire, egy fehér házban egy vagy talán egy pár gépfegyver volt felállítva. Ezért a plébánia északi falánál állásba hoztak egy tábori ágyút, mely néhány perc múlva olyan alaposan tüzelt, hogy már az első lövésre a háznak majdnem valamennyi ablaka csörömpölve betörtött; a többi széthasadt a további lövésektől. Minden

találatra mészfelhő szállt fel a fehér házból, melynek falai csakhamar szét voltak löve. Minden pillanatban gránát érhetett bennünket. Az ellenségnek világosan látnia kellett az ágyú száján kicsapó lángnyelveket. De nem jöttek a gránátok és ágyúkat, miután ott szemben kitakarított, kissé balra igazították, ahol egy téglavető kürtője nyúlt fel a magasba és ahol egy nyílásban valakit mozgolódni láttunk. A gránátok a kémény lábánál csaptak le; miután valószínű volt, hogy az a megfigyelő, aki ilyen veszedelmesnek látta helyét, azonnal odébb állt, tehát a tüzelést beszüntették. P... tábornok visszament W...-be, én azonban maradtam még egy pár órahosszat. Nagyon is érdekes volt épen most bekóborolni Jaroslau utcáit, az embereket megfigyelni, beszélni a zsidókkal, akik mind értettek németül és végignézni, hogy a trén hogyan pótolja szüntelenül a municiót. H... kapitánnyal és Schenk hadosztálylelkész-szel együtt, akit Franciaországban is láttam, Hamelincourtban, bementünk egy kávéházba, melynek nagy ablaktábláit reggel verték be a muszkák puskatussal. A helyiség belsejét már rendbe hozták és lehetett teát süteménnyel kapni. A szilánkokra hasadt ablakokon behatolt a külső élet zúgása. Épen egy gránátosezred léptetett el előttünk, zászlója börtokban. Élén W... ezredes lovagolt.

Csörömpölő üvegcserepeken haladva jártuk be a várost és aztán visszahajtottunk W...-be.

Ott várták az összeköttetést a hadsereg főparancsnokságával.

Öt órakor jött meg az indulási parancs. Tehát megint visszahajtottunk a városba. Határán most egy 21 centiméteres üteg állt, mely nagy ívben, az egész városon keresztül röpítette nehéz gránátjait az ellenséges partra. A tolongás most még nagyobb volt, mint reggel, kocsik, lovasok és csapatok közt csak lassan jutottunk előre. A gépkocsiknak, hogy a forgalmat meg ne akasszák, fel kellett menniök a járdákra és sietve el kellett tűnniök. Az ágyúdörgés a házak közt sokszoros visszhangot keltett és a gépfegyverek rekedt tak-tak-tak-járól azt hitte az ember, hogy közvetlenül a füle mellett hangzik. Talán utcai harcok folytak? Nem, hiszen Jaroslau ki volt ürítve. És néha mégis úgy hangzott, mintha a szomszédos házakat lövöldöznék.

A városháztérre siettem és H... gróffal felmentem a városháza tornyára. Vaskorláttal el látott nyitott erkélyéről vezették a német tüzérség munkáját. Ott állt P... tábornok és tüzértisztek ültek ollóstávcsöveik előtt. Már lent a lépcsőn hallani lehetett rövid, kemény parancsaikat, melyek a toronyszobában elhelyezett telefonistáknak szóltak. A puskagolyókkal, melyek időnként a falra csattantak, nem törődött senki. Néhány ordonánc mindig várta a parancsokat. Bár szűk volt a hely, különös engedéllyel én is ott fent maradhattam.

Csodálatos látvány! Alattunk a San legköze-

lebbi kanyarulatai, partjai, erdőségei; keleten az orosz állások, látszólag egészen közel, tényleg $1\frac{1}{2}$ —2 kilométer távolságban. A távcsövön világosan látható volt, hogy a németek a Garbarzetől délre levő folyókanyarodásnál hogyan kelnek át pontonjaikkal a vízen, nem törődve a heves orosz gyalogsági tűzzel és mindamellett, hogy az ellenséges tüzéség lövedékei néha úgy hullottak rájuk, mint a sűrű jégeső. Sistergést lehetett hallani, mintha gesztenyét vetnének a tűzre és a gépfegyverek halálórája sivítőan ketyegett. Az utászok nem egy derék legényt hagytak ott, de egy pillanatra sem hagyták magukat feltartóztatni. A folyó nem lehet akadály. Mackensen vezérezredes megparancsolta, hogy a muszkának egy pillanatig sem szabad nyugtot hagyni. Az ellenségnek nem szabad időt nyerni szétforgácsolt hadseregeinek összegyűjtésére. Amellett maguknak a német csapatoknak, valamint a magyaroknak és az osztrákoknak sem volt pihenésük. Nappal meneteltek, éjjel rohamoztak. A németek a San más pontjain is átkeltek; a nyugati parton hosszú, szürke menetoszlopok mozogtak dél felé. Tovább délkeletnek, de a látókörön túl, a magyarok és osztrákok szintén keresztülmentek a folyón. Csak az ágyúdörgés hallatszott és a gránátok lecsapódása látszott.

A nap lement; körülbelül 8 óra volt. Északon, alig 2 kilométernyire Misztale helység lángokban állt. Mint vörös zászló lobogott a zsarátnok a tanyák és a száraz szénával megrakott fészerek

felett. Az égő falu megvilágította egész környékét és a felette álló füstfelhő úgy festett, mint egy pálmafa. Csodálatos hangulatba jött az ember odafent a városháza tornyán! Lábaik alatt teljes, borzalmas fényében terült el a háború. A tüzes fullajtárnak aznap sok dolga volt.

Mikor későn este szállodámban voltam, hirtelen vad fegyverropogás és felrobbanó gránátok csattanása hallatszott. Úgy látszott, hogy az oroszok éjjeli ellentámadásban szeretnék a várost visszavenni. Az utca sötét volt és elhagyatott. Egyetlen egy lámpa sem égett, a legtöbb házban is eloltottak minden világot. A civil lakosság házaiban maradt. A polgároknak azt a kívánságát, hogy a felszabadítás örömére kivilágíthassák a várost, természetesen nem lehetett teljesíteni.

Hoyos gróffal lefelé mentem a városháztér felé. Egyszer-másszor eltévedt golyók fűtyültek a fülünk mellett. A plébánia közelében zümmögés hallatszott egy utcából. Egy szakasz gyalogság jött onnan. A San partjára tartott, hogy átkeljen. Az emberek hallgattak, mint a kísértetek, csak a lépteik hangzottak; nem volt szabad dallal vagy hangos beszéddel az ellenségnek elárulni, hogy csapatok vonulnak a városon keresztül. És az ellenség közelebb volt; éjjel közelebb, mint napfényben. A hosszú sor elvonult mellettünk és a zümmögés a folyó felé távozott.

Egyszer felcsillant egy gépkocsi fényszórója, de a kocsi eltűnt és a sötétség még áthatatlanabb

volt, mint azelőtt. Egy csendőrőrzárat jött lovon. A talaj reszketett az ágyúdörgéstől. Folyton halottuk a levegőben a füttyülést, hol közelebb, hol távolabb. A plébánia földszintje meg volt világítva. Felmentünk lépcsőházába, melynek ablakai keletnek néztek. Az ég villámlott, mint zivatar előtt szokott. Ez az orosz ágyúk tüze volt. A német lövedékek fejünk felett repültek és láttuk őket lecsapni. Sokáig néztük a gyönyörű színjátékot. Közelről és távolról járművek zörgése és közben-közben kutyák vonítása hallatszott. Hullócsillag! Nem, egy srapnel, még pedig kellemetlenül közel. A csillagok fénye vezetett az alvó városon keresztül haza. Csak a katonák és az ágyúk virasztottak. Így ért véget Jaroslau elestének napja.

24. A harcmező aratása.

Május 18-án az oroszok feladták sanmenti állásaikat és tovább visszavonultak kelet felé. Hoyos és én átmentünk tehát a folyón, hogy megtekintsük annak a heves tűznek hatását, melyet a toronyból megfigyeltünk. A németek közvetlenül a Koniaczów falu mögötti új tábori erődítések mögött helyezkedtek el. Délen a kis Radimno városkát a San balpartján még makacsul védték a muszkák. Ott egy magyar hadtest harcolt más magyar-osztrák csapatokkal együtt. Az orosz védelem vezetői, különösen a bolgár Dimitriev Radko tábornok, ameddig lehetséges volt, meg akarta akadályozni a Przemysl felé való előnyomulást; ezért kellett magát tartania a San balpartján, mely e vár és Jaroslau közt meglehetősen élesen kanyarodik kelet felé.

Koniaczóvból ahhoz a téglavetőhöz mentünk, melynek most szétlőtt kéménye ellen irányult tegnapelőtt a plébánia mellett felállított ágyú tüze. Tegnap egy tisztet láttak oda felmászni és több hátszló állt lent. Egy gránát csapott közénk,

egy másik pedig nemsokára azután eltalálta a kéményt kevésse alapzata felett. Erre összeomlott. Mire a romhalmazhoz értünk, már a halottakat temették. Csak egy katona feküdt még ott és egy pár civil hiéna pénz után kutatott zsebeiben.

Északkeleten, saját tüzéségük védelmében, szétszórt porosz lövészvonalak mentek rohamra. A gránátok folytonosan lecsaptak a hátráló muszkák és a keleti erdőszélen levő új tábori erődítések közé. Egy 21 centiméteres mozsárüteg közvetlenül nyugatra Koniaczów mellett állt. Láttam, amint tüzésnek hatása alatt az utolsó oroszok is feladták szétlőtt védelmi állásaikat és eltűntek a fák között, miközben a fáradhatatlan németek megállás nélkül folytatták az üldözést.

Az útszéli árokban félig felegyenesedve feküdt egy szőke, körszakállas katona, fejfel az árok szélén; aludni látszott. De a vonatszekerek zörgeése sem tudta többé felkelteni: halott volt.

Aztán egy másik lövészárokhoz érkeztünk, melyet a városházáról gyilkos tűzben állónak láttunk. Nyirkos talajmélyedésben feküdt egy orosz katona, aki halálos kínjában egyik oldaláról a másikra hánykolódott volt és hátának, könyökeinek lenyomatát hagyta a puha agyagban. Egy kerítés mellett egy egész lövészvonalat utolért a sorsa. Néhány ember még mindig ugyanabban a helyzetben feküdt, mint a küzdelem alatt, de arcuk ránehezedett karjukra, orruk lelapult, ajkuk,

szájuk eltorzult. Mások abban a pillanatban estek el, mikor rohamra akartak felugrani; ezek hátukon feküdtek, kialudt tekintetüket az ég felé fordították, mely nem könnyörült rajtuk és amelynek napja most tavaszi meleget sugárzott le rájuk.

Az egyik elesett mellett néhány felbontott levél feküdt. Föléje hajoltam, hogy felvegyem a leveleket, mikor az ember hirtelen kinyitotta szemeit és rám nézett.

— Hogy vagy? — kérdeztem.

— Nicsevo! Egy golyó szétzúzta a jobb-lábamat és nem tudok erről a helyről elmozdulni.

— Kívánsz valamit?

— Rettenetes szomjas vagyok.

— Éhes nem vagy?

— Nem, van kenyér a zsebemben. Néhány német katona ma reggel adott csokoládét és vizet, a sebeimet is bekötözték és jól fektettek.

— Mióta fekszel itt?

— Legalább két napja. Ha csak lehet, kérem, ne hagyjon tovább itt feküdni. Az éjtszaka hidege még csak elviselhető, de a kutyák, a varjak és a legyek... Oh, a kutyák, a kutyák! Ma egész éjjel nyaldostak. Ezt nem bírom ki még egy éjtszakán. Csak tető alá juthatnék.

— Légy nyugodt, nem sokáig kell már itt feküdnöd.

Megjegyeztem magamnak a helyet és körülnéztem segítségért. Nemsokára egészségügyi katonákra akadtam, akik éppen a harcmezőnek ezt a

részét kutatták át; elkísérték. Egy nagy üvegből hideg kávét töltöttek a sebesült ivócsészéjébe.

— Még meddig kell itt feküdnie? — kérdeztem.

— Egy óra múlva kórházban lesz, — felelték a katonák — épen most várunk egy betegszállító-őrzőjáratot.

Mikor ezt az oroszoknak lefordítottam, mosolygott és hálálkodott.

Az árok szélén, néhány bokor mellett más hullasor feküdt. Épen úgy feküdtek, mint a tábori hadgyakorlaton, ha felvonják a veszteséglobogót és egy csapatot a harcból kiesettnek jelentenek ki. Csak egy élt; egy holt bajtárs feje volt a vánkosa. A gyomrába ment a golyó és a medence jobboldalán jött megint ki; nagy altesti fájdalmat panaszolt és nemsokára segélyben részesült.

Közel feküdt egy harmadik sebesült is. Mikor az egészségügyi katonák vizet akartak neki adni, feltápáskodott, megragadta fegyverét és rájuk fogta. Mielőtt elgondolhattuk volna, hogy mit csináljunk vele, meghalt; előre esett, kezeivel elfödve arcát.

A negyedik orosz, aki még élt, egy falusi út mellett feküdt; valamelyik könyörületes lélek néhány rúdon kifeszítette felette a köpenyét, hogy fejét megvédje a nap tűzétől. Valószínűleg ugyanezek a kezek adták véres homlokára az első kötést. Nála találtuk a sóvárogva várt betegszállító őrzőjáratot egy csapat orosz fogollyal, akiknek saját köpenyükben kellett elvinniök a sebesülteket.

Kevéssel azelőtt könyörgött az elesett a bajtársaknak, hogy lőjjék fejbe és szabadítsák meg kínjaitól. Most már nem felelt a hozzá intézett kérdésekre; már útban volt a másvilág felé, de még lázasan, lihegve lélegzett; szemei bezárultak, karjai erőtlenül lógtak oldalán. Fiatal volt, arca ször-telen. Mint tolmács segítettem a betegápolóknak és megmutattam a fogoly oroszoknak, hogyan vigyék a haldoklót óvatosan egy közeli árnyékos erdőcskébe, ahol őt és a többi sebesültet ápolni lehetett addig, míg elvihetik őket egy tábori kórházba.

Végül útnak indultunk Koniaczóv falu felé, melyet a németek tréfásan Kognaksdorf-nak (Konyak-falunak) neveztek. A mezőkön szétszórt csoportokban feküdt a harcoló csapatok trénje, hogy ha netalán iderepülne egy gránát, ne tehessen egyszerűen sok emberben, állatban és anyagban kárt. A falu északkeleti részén volt W... tábornok hadvezetősége; a tábornok ott ült vezérkarának körében egy sűrű lombozatú fűzfa árnyékában. Alig 40 méternyire tőle állt egy 21 centiméteres mozsár, mely tűzcsóvákat okádott és sisteregve, átható üvöltéssel fúrta a légkörbe hatalmas lövedékeit. Az oroszok viszonozták a tüzet. Egészen közel egy fehér házba épen az imént csapott be egy orosz gránát, melyet minden pillanatban több is követhetett. Az oroszok nagy tömeg fegyvertöltényt hagytak hátra és a tábornok megmutatta nekem a hosszúkás cinkdobozokat, melyek száz-

ezrével tartalmazták a patronokat. A tisztek egymásra rakták ezeket a dobozokat és székeknek használták őket — veszedelmes ülőhelyek, különösen ha valamelyik felrobbant lövedék szilánkja idetéved.

Visszamentünk, még pedig a hadihídon keresztül, mert a szilárd tábori hidat csak a kelet felé igyekvő csapatok és szekerek használhatták. A tolongás leírhatatlan volt és a város civil lakossága, tisztes távolságban ugyan, de bámulva ácsorgott az utcákon. A folyó partján fürdöttek a katonák, legtöbbször egyszerűen benyargalt a vízbe és mikor az ár megragadta, kiúszott.

Alkonyatkor a nagy kávéház előtt gyülekeztünk, kihoztuk a székeket a járdára és beszélgettünk a langyos esti levegőn. Fújtuk a füstöt és politizáltunk. Az olasz kérdés az akut feszültség szakába lépett. Az egyik magyar-osztrák összekötőtiszt, G... kapitány, jól volt értesülve. Milyen csodálatos nyugalommal vették mind a dolgot! Ilyen aljasság elgondolhatatlannak látszott! Nem fog Olaszországban olyan kormány akadni, mely ilyen felelősséget magára vállal és az olasz népet túlságos lovagiasnak mondták ahhoz, hogy ilyen gyávaságra vetemedjék. És ha a feszültség mégis fokozódna, majd csak latba veti súlyos szavát a király és nem!-je bizonyára visszhangra fog találni az Alpoktól egészen Tripolisz partjáig.

Ezalatt elmeneteltek előttünk a csukaszürke magyar-osztrák csapatok. Elég dolguk volt hazá-

juk védelmében már most is, de ha rá kerül a sor, készek lesznek még nagyobb lelkesedéssel helytállni Triesztért, Trientért és Dalmátországért is. És amott énekelve haladtak a németek, abban a meggyőződésben, hogy győzni fognak még akkor is, ha Európának még egy nagyhatalma, immár a negyedik is fegyvert ragadna ellenük és szövetségeseik ellen !

25. Przemyśl ostromai.

Przemyśl leírását, úgy, amilyennek két nappal visszafoglalása után, 1915 június 5-én láttam, könyvem nagy kiadása számára tartom fenn. Itt most inkább a városnak a különböző ostromok alatt való állapotáról akarok egyetmást jelenteni. Forrásaim katolikus papok, akik az egész rettenetes idő alatt helyükön maradtak.

Egyikük, nyugodt, megbízható ember, 1914 augusztus elején utazásról jött vissza a városba, ahol mindent nagy izgalomban talált. A helyőrség elvonult Krasnik és Lublin felé. Augusztus közepétől szeptember 20-ig, ameddig a vár hadikészülődései tartottak, felégették a legtöbb falut és tanyát, mely az erődítési övön belül és a vártüzérség lőtávolságába esett. Esténként vörös fényárban úszott az ég a lángban álló házak visszfényétől. A lakosságot pedig vasúton szállították el. A gazdagok Bécsbe vagy a monarchia más nagyvárosaiba mentek. Élelmiszerekben nem volt hiány; minden olcsón volt kapható.

Már augusztus elején gyűjtést indítottak hadicélokra. Przemyśl egy millió koronát adott. Ehhez

a papság is hozzájárult, de azután ezer aggodalom közt lebegve rettegett attól, hogy az oroszok a város elfoglalása után kezükre keríthetik az adakozók jegyzékét! A zsidók elhatározták, hogy pénzt nem adnak, de a Vörös Keresztet támogatják. A hangulat reményteljes és lelkes volt és a civillakosság naponta az osztrák és lengyel himnuszokat énekelve vonult fel a város utcáin. A Vörös Kereszt javára működő társaság alakult, mely a pályaudvarokon pihenőtermeket és üdülőállomásokat rendezett be. De mikor beérkeztek az első vonatok, melyek sebesülteket hoztak és amikor vért láttak és közlőrl megfigyelték a háború borzalmas komolyságát, akkor a hangulat csakhamar alábbszállt és az ének elnémult.

Szeptember közepén rémhírek jöttek. Az oroszok egyre közelebb nyomulnak Lemberghez; a lakosság menekült. A vonatok annyira zsúfolva voltak, hogy még a kocsik tetején is ültek utasok. A magyar-osztrák csapatok kénytelenek voltak visszavonulni és nemsokára keresztüljöttek Przemyslen, ahonnan Rokietnicára mentek, hogy ott újra gyülekezvén, folytassák menetelésüket nyugat felé.

Szeptember 20-án kezdték az oroszok a várost körülzárni és 29-én megtámadták erődeit. A védőseregek ismételten kirohantak. Október 6-ától 8-áig az oroszok 70.000 emberrel rohamra mentek Siedliska erőd ellen, de megsemmisítő tüzrel, különösen a gépfegyverek tüzével fogadták őket,

mire hallatlan veszteségekkel visszavonultak. Ez volt az utolsó kísérlet arra, hogy a várost, mielőtt még északról és nyugatról is körül lenne zárva, rohamban elfoglalják. Október 10-én hálaadó istentisztelet volt a templomban és öt napig nyugodt maradt minden.

Az oroszok most megszállták a San-vonalat Przemyslig és tovább délkeletnek Magieráig. Ezek a küzdelmek október közepén kezdődtek és november elejéig tartottak. A magyar-osztrák hadseregnek a San-vonal visszavételére irányuló kísérlete nem járt sikerrel.

November első napjaiban Przemyslben időzött a trónörökös. 4-én ment el onnan az utolsó vonat, 6-án érkezett az utolsó posta. 8-án az oroszok végrehajtották a vár ujólagos körülzárását. De azért drótnélküli távirón rendszeresen megjöttek a külvilág hírei. Egyszer-másszor megkíséreltek egy kirohanást; olyankor lövöldözést hallottak. Máskülönben minden csendes volt, a városra a legteljesebb nyugalom borult.

Przemyslnek 54.000 lakosa volt; ez a szám felénél kevesebbre csökkent, 8000 galiciaira, aki többnyire lengyel volt és 15.000 zsidóra. Más adatok szerint több mint 20.000 volt a zsidó, több mint békében. A »felesleges szájak« száma tehát tartósan túlságos nagy volt.

Civillakosság és katonaság közt a legjobb viszony állt fenn. Egy Fitz Vladimir nevű hadnagy igen népszerű lett a szegényekért való gon-

doskodása miatt; övé volt a felügyelet a civil-lakosság húsellátása felett. Bonokat osztottak ki, melyek ellenében a hadbiztosságon át lehetett venni az adagokat. Vasárnapokon zene játszott a köztéren; még hangversenyek is voltak és az iskolákban rendszeren folyt a tanítás. Mindent megtettek, hogy a lakosságot jó hangulatban tartsák. Azonban a készletek mindinkább összezsugorodtak és szükségessé vált a legnagyobb takarékoság. December közepe óta lóhúst ettek. Négy nyilvános konyhát állítottak fel; ezek mindennap 3000 embernek osztottak ebédet, mely lóhúsból, rizskásából, teából, cukorból és szalonnából állt. Sapieha László herceg ingyen látta el fával a polgárságot és a hadsereget.

Karácsony idején híre járt, hogy magyar-osztrák őrzérek 20 kilométernyire megközelítették Przemyslt és állítólag meg is figyeltek tőlük származó jeleket. Már remélték, hogy út a felszabadulás órája. Egyszerre azonban minden hír elnémult és mogorva hallgatás nehezedett ólomsúllyal a városra. Számolgatták a napokat, egymást bátorították: hogy majd az újév napja hozza meg a segítséget. De az csak nem jött. Majd január 15-ére várták bizton a felmentést, — akkor is elmaradt. A napok lassan múltak, mintha évek lettek volna. Csak kevés orosz gránát esett a városba és néha-néha egy-egy repülőgép hullatott le egy pár bombát. De lényeges kárt egyik sem tett.

Karácsonykor az oroszok cukrot és halat aján-

dékoztak ellenségeiknek — rendes szokásuk szerint. Az oroszoknak és magyar-osztrákoknak néhány helyen közös kútjuk volt. De a vízfordóknak fegyverteleneknek kellett lenni. Néha egy burgonya-földön is találkoztak. Mikor az oroszok megtudták, hogy az ostromlottak lóhúson élnek, fel-felnyerítettek lövészárkaikban. A magyarok azzal bosszulták meg magukat, hogy egy sötét, ködös éjszakán felállítottak egy cséplőgépet! Mikor a nap felkelt és a köd eloszlott, a muszkák, abban a hitben, hogy mozsár, tűz alá vették a gépet és jó néhány órába telt, amíg szétroncsolták. A csapatok maguk is élceket faragtak lóhúsvadászjukra. Például hogy mi a különbség Trója és Przemysl közt? — »Trójában a ló hasában voltak a katonák, Przemyslben a katonák hasában a lovak.« Azt is elmondogatták egymásnak, hogy naponta több és több tért nyernek — az élelmi raktárakban.

Február közepére felmentést reméltek a Kárpátok felől. De aztán megint megszűnt róla minden beszéd. Március elején kivétel nélkül mindenkinek csökkentették az ételadagját. 19-én kelet felé hiábavaló kirohanással próbálkoztak. 19-étől 21-éig rettenetes robajjal lövöldözte az ellenség a várost. 20-áról 21-ére virradó éjszakán az oroszok a 9. számú Lipovica-erőd ellen még egy kísérletet tettek, hogy Przemyslt rohamban bevegyék, de megint csak véres fejjel verték vissza őket.

A város sorsa mindazonáltal meg volt pecsé-

telve. Az élelem úgyszólván elfogyott. 21-étől 22-ére virradó éjszakán valamennyi erőd tüzelt, hogy elhasználják a municiót. 21-én este közzétették, hogy másnap reggel 5 órakor az összes erődítési műveket és a San valamennyi hídját a levegőbe fogják röpteni, felszólították tehát a lakosságot, gondoskodjék személyes biztonságáról és ablakait tartsa nyitva. Különösen pedig, akik a folyó közelében laknak, távozzanak onnan.

Pont 5 órakor levegőbe repült az első erőd. A püspöki palota tetejéről úgy festett a robbanás, mint egy tűzhányó kitörése. A vasúti hidak pokoli zenebonával hulltak szét és minden elővigyázatosság mellett is szilánkokra tört számos ablaküveg. Rövid néhány óra alatt sok millióra menő érték pusztult el. Volt még 700 ló, azokat is levágták, nehogy az oroszok kezére kerüljenek. Mindent szétromboltak, aminek katonai jelentősége, értéke volt.

A lakosság a lehető legrosszabb hangulatban volt. Úgy járkáltak az emberek, mint valami nagy temetésen. Minden remény szétfoszlott. A parancsnok, Kuzmanek tábornok, aki október 5-én, mikor Dimitriew Radko kapitulációra szólította fel, ezt válaszolta: »Méltóságomon alul áll szégyenletes feltevésére érdemlegesen válaszolni. A várparancsnok.« — most csak a város átadását javasolhatta.

Március 22-én reggel 9 órakor füttyülve, énekelve vonultak be az oroszok. A kozákok apró lovai-kon, lándzsákkal kezükben, lassan lovagoltak

végig az utcákon. A lakosság csendben maradt. Élelmiszereket hoztak, de drágán adták; a rubel értékét 3 korona $33\frac{1}{3}$ fillérben állapították meg, holott szokásos forgalmi értéke 2 korona 50—60 fillér. A kozákok házról-házra végigkutatták a várost, nem találnak-e katonákat vagy fegyvereket. Éjjel vagy korán reggel vizitáltak és ezzel nem kevésbé megrémítették a lakosságot. De azért általában alig lehetett panaszkodni az oroszok fellépése miatt; a fosztogatást halálbüntetés mellett megtiltották és azt a pár embert, aki a tilalom ellen vétett, agyonlőtték.

A helyőrséget vasúton vagy gyalog elszállították Lembergbe és jól bántak vele. A tisztek eleinte megtarthatták kardjaikat, később valami hamis hír folytán, elszedték tőlük. A sebesült magyar és osztrák katonákat is elszállították.

Az oroszok rögtön orosz mintára szervezték meg a közigazgatást, melyet orosz vezetés alá állítottak. A civillakosságnak, különösen a zsidóknak, az utcákat kellett seperniök és a várost tisztán tartaniok. Néhány száz fiatalembert állítólag besoroztak katonának. Április 23-án a cár és Nikolai Nikolajevits nagyherceg gépkocsin bevonultak a városba. Fogadtatásukra az utcákra rendelték az iskolásgyermeket. Máskülönben egy eleven léleknek sem volt szabad az utcán mutatkoznia és az emberek elég szívesen maradtak odahaza. Vannak azonban, akik azt állítják, hogy a cár ott sem volt ennél a bevonulásnál.

Május 10-ike körül az összes zsidókat kiutasították, kettő kivételével, akik közül az egyik főorvos volt. A parancsnok, Artamanov altábornagy, a várparancsnokság épületében lakott. Egy hosszú hajú, hosszú szakállú püspök volt mellette, akinek alighanem az volt a hivatása, hogy a görög-katolikus hitvallás számára egyengesse a talajt.

A lakosság már csak 8000 lengyelből állt, akiket a végsőig felizgatott az oroszoknak az a szándéka, hogy Przemyslt olyan kormányzósággá alakítják át, melynek nyugati határát a Visloka folyó vonná meg. Az emberek azt beszélték egymásnak, hogy a nagyherceg megígérte, hogy csak keleti Galiciát, mely régi orosz föld (!), fogja orosz uralom alá venni. Most pedig ugyanígy akartak tenni Przemyslrel is, mely pedig lengyel és katolikus volt !

De ennek a szándéknak megvalósítására már nem került sor. A szövetségesek nagy offenzívája már folyamatban volt. Május közepén orosz tüzérséget, valamint orosz vonat- és gyalogoszlopokat láttak a várból kelet felé távozni. A szervezett seregek nyomása nyugat felől mind erősebb lett és egy napon megint meghallották Przemyslben a magyar-osztrák ágyúk dörgését. Az oroszok kitartottak, ameddig lehetett, de nagyon határozatlanoknak látszottak ; az éjszaka sötétjében többször kiürítették a várat, de nappal visszajöttek.

Ez volt a lakosságra nézve a legnehezebb idő ;

a lövöldözés alatt számos gránát érte a várost ; egyetlenegy napon harminc lövedék hullott a házak közé, több embert megölve, megsebesítve.

Mikor azonban az oroszokat, úgy mint azelőtt a magyarokat és osztrákokat, a teljes körülzárás veszedelme fenyegette, június 2-án este minden még meglevő hadianyaggal együtt elvonultak. Csak az erődök személyzete maradt. Éjjel 12 órakor a San fa- és pontonhídjait megöntözték petróleummal és felgyújtották valamennyit. A kitatarozott vashidakat megint felrobbantották. A várterületen levő minden vasúti anyagot elvittek. Június 3-án délután $\frac{1}{2}$ 4 órakor vonultak be az első német és magyar őrzőerők a városba, ahol a legnagyobb lelkesedéssel fogadták őket. Egy csomó gyanús egyént az oroszok magukkal vittek. A lakosság többi része a szerencsére rövid muszka uralom alatt szükségét nem látott.

Ez június 3-án volt ; én 5-én jártam a városban. Még kimerült volt a kiállott megpróbáltatásoktól és kevés ember mutatkozott utcáin. Mikor megérkeztem, minden üzletet zárva találtam és lehetetlen volt valami ennivalót kapni. De június 6-án már megnyíltak egyes boltok, 7-én kinyitottak egy vendéglőt és egy kávéházat is. Az első napon csak egy zsidót láttam, a második napon többet, a harmadik napon egész sokaságot, — Isten tudja, micsoda zugokból másztak elő.

De azért nem kell hinni, hogy a muszkák olyan állapotban hagyták hátra a várost, amilyenben

találták! A przemysli helyőrséghez tartozó tisztektől hallottam, hogy lakásuk minden berendezési tárgyát, amelynek valami értéke volt, vagy elpusztították az oroszok, vagy elcipelték! Hogy ezek a fosztogatások milyen terjedelemben folytak, majd kiderül még. De úgy, mint Kelet-Poroszországban, az ellenség itt is elvonulásakor okozta a legtöbb kárt.

Június 6-án délután kimentem a 11. számú erődbe; T... gróf, Ganghofer Lajos és Gadd voltak velem. Lámpások világában keresztül jutottunk a tövises drótsövények hálózatán, az őrség elvezetett a kazamatáig, melynek tetőzetében bennszorult egy 42-es lövedék; mely nem robbant fel; hegye mint egy Damokles-kard lebegett a boltív felett.

26. Bevonulás Lembergbe.

Lemberg eleste előtt állt. Óráról-órára várták a győzelem hírét. Böhm-Ermolli tábornok engedelmével június 20-án délután elindultam Grodekből Lemberg felé.

Percről-percre növekedő izgatottsággal olvastam a mértföldköveken : 21, 19, 18 kilométer Lembergig. De a város még nem volt elfoglalva. Ahol ma én járok, tegnap még orosz csapatok menekeltek ; visszavonulásuk mesterei lehetett, sehol se láttam elhagyott szekereket, élelemszállító kocsikat, sem lovakat az útszéli árkokban. Csak az útmentén levő falvakat és tanyákat perzselték fel. A muszkák mindent felégetnek, amit nem vihetnek magukkal. Hanem azért ezt az országot még sem pusztították el annyira, mint Kelet-Poroszországot.

Kelet felől néhány kilométernyi távolságból ágyúdörgés hallatszott. Mikor befordultam a Dobrovkából Stavcanyba vezető rendes útra, egy elém-siető paraszt közölte velem, hogy az oroszok a legközelebbi országúti hidat ma délben gyújtották fel ; most még lángokban áll. Ezért más útra igazított.

Stavcanyban a nyílt téren egy főparancsnokság podgyásztrénje állomásozott. A plébánia előtt hosszú fekete kabátban, fekete kerek kalapban fel és alá sétált a plébános. Kopogtattunk és beléptünk. A szobában korai vacsorájánál ült Ziegler Emil lovag hadtestparancsnok a vezérkarával. Olyan szívesen üdvözöltek, mintha régi ismerősök lettünk volna. Szállásul kijelöltek nekem egy sátrat; mert a kis falu szobái már túl voltak zsúfolva. A tábornok vacsora után rögtön megint munkához látott.

A muszkák északkelet felé még alig 6 vagy 7 kilométer távolságban tartották magukat és mi minden pillanatban tüzük alá kerülhattünk. A falut eddig nem érte kár; de egy erdőt, mely közvetlen közelében feküdt, tegnap lövöldöztek.

Későn este egy segédtiszt elkísért a katonasátorba, melyben az egész éjjel tartó szakadó eső és ágyúdörgés mellett is kitűnően aludtam.

Másnap reggel csapataink állásai még alig változtak, türelemmel kellett lenni. Kikocsiztam és azután leveleket írtam. Két kémkedéssel gyanúsított civilt vezettek el a plébánia előtt. Az egyiket, egy hosszú fickót, aki fehér volt, mint egy lepedő és ingadozva járt, rajtakapták, amint egy fáról megfigyelni látszott az orosz gránátok lecsapását és hatását; a másik segédkezett neki. De mivel bűnükre közvetlen bizonyíték nem volt, alapos kihallgatás után felmentették őket.

Arra az esetre, ha Lemberg elestére való vára-

kozásom hosszúra nyúlnék, új, nagyobb sátrat ütöttek fel számomra és mikor délután oda-mentem, zöld füzérekkel, sárga kökörccsinnel, búzavirággal és harangvirággal, tehát a svéd színekkel találtam feldisztve. Vacsora után hosszasan beszélgettem Ziegler tábornokkal. Semmi sem látszott rajta abból a nyugtalanságból, mely kétségkívül erőt vett rajta. A XVIII. hadtestnek az volt a feladata, hogy Stavcanytól keletre és délkeletre megtámadja az ellenséges állásokat és elvágja a visszavonulás útját a Lembergől délre levő Mikolajov városka mellett húzódó Dnyeszter-szakasz védelmére rendelt orosz csapatok elől is, melyeket Szurmay altábornagy volt megtámadandó.

Az orosz fényszórók, melyek Lemberg kellő közepén, a homokdombon voltak felállítva, $\frac{1}{2}$ 9 órakor végigkeresték a mi irányunkban a vidéket, mint-ha támadást várnának. Mikor elváltunk, hogy aludni térjünk, északkeleten vörös lángokban állt az ég. Lemberg ég! Ziegler tábornok néhány erős szót ejtett gyilkos gyujtogatásról és muszka kultúráról.

Alig feküdtem le lakásomban, hallatlan lövöldözés kezdődött ágyúkkal és gépfegyverekkel, még pedig olyan közel, mintha az oroszok ellenünk jönnének. Kísérőm, Gadd, kiment az éjtszakába és elég sűrűn látta felszállni az orosz világító bombákat, melyek lassan leereszkedvén, élesen megvilágították állásainkat. Másnap reggel, június 22-én, hallottuk, hogy az osztrák népfel-

kelők vitéz éjjeli támadása nagyon erős ellentállásra talált és orosz ellentámadásra is vezetett. Az oroszok csejt is használtak. Mikor ellenfelük rohamra ment, eldobták fegyvereiket és magasra emelték kezeiket. De mikor a támadók a drótsövényhez értek, gyilkos tüzelés fogadta őket. De ők azért az eléjük szabott feladatot mégis megoldották.

Nemsokára sebesülteket hoztak a stavcanyi gyűjtőhelyre, ahol sebtiben minden pajtát kórházzá alakítottak át. Az orvosoknak, sebészeknek, önkéntes ápolóknak, ha száz kezük lett volna, akkor is elég lett volna a dolguk. De azért mégis bámulatos gyorsan és bámulatos rendben ment minden. Egy részben nyitott sátorban ideiglenes műtőasztalt állítottak fel, egymásután idehozták hordágyaikon a vérző hősokeket, megvizsgálták, bekötözték és visszaszállították őket szalmaágyukra. Parasztszekerek lassan gördülve hozták a súlyos sebesülteket.

Egyszerre azonban minden másként lett. Két órákor megtudtuk, hogy a délelőtti folyamán Lemberg nyugati és északnyugati arcvonalán elesett négy erőd : Sknilov, Rzesna-Ruska, Brzuchovice és Lysa-Gora. Eszerint a városnak magának is el kellett tehát már esnie ! Hogy lehető leggyorsabban Lembergbe érjek, Ziegler tábornok tanácsa szerint a XIX. hadtesthez kellett csatlakoznom, melynek valahol Bartatov és Kaltwasser közt az országúton volt a főhadiszállása.

Obrozynból mindenekelőtt Bartatovba mentem tehát, elhaladván nagy csapattestek és vonat-alakulatok mellett, melyek készen álltak, hogy előnyomuljanak Galicia fővárosa felé. De a XIX. hadtest főparancsnoksága, amint útközben megtudtam, elindult már Lembergbe.

Fokoztuk sebességünket, amennyire a tolongás engedte. Már csak 15 kilométer, már csak 13, 11! Láthatók már a híres város tornyai, kéményei. Híd elé jövünk, mely elpusztult, de egy kis kerülővel átlábalunk. A tolongás az országúton egyre nagyobb lesz. Minden oldalról új menetoszlopok csatlakoznak, többnyire gyalogság.

Már csak 7 kilométer! A hátráló oroszoknak nem volt idejük a Zimnavoda melletti vasúti hidat felrobbantani, de a pályaudvarból és a kaszárnnyákból lángnyelvekkel tarkított sűrű füst gomolygott fel.

Lemberg háztengere terül el előttünk. Az éjtszakai esőzést ragyogó nyári nap váltotta fel. Ágyúk, municióskocsik, vonatoszlopok kettős sorokban vonulnak fel az úton. Egyre lassabban haladnak és mi kénytelenek vagyunk a menetelő csapatok árjával úszni. Lassanként átmegy az országút egy utcába, melyet kétoldalt sűrű nézőtömegek lepnek el. Fiatal lányok ugrálnak felénk, koszorúkat, virágcsokrokat nyújtanak a katonáknak, akik fegyvereiket és sapkáikat diszítik fel az adományokkal.

Most a városba értünk. Végtelen újjongás tölti

be a levegőt. Szüntelen, hangos hurrázás. Fehér-ruhás nevető hölgyek virágokat szórnak gépkocsinkba. Urak kalapjaikat emelik, asszonyok zsebkendőikkel integetnek, zsidók mélyen hajlonganak és a gyerekek, sapkáikat lengetve, ugrálnak a kocsi mellett. Ha menetünk megáll, lányok és fiúk megostromolják kocsinkat, kezeinket szorongatják és rózsákat dugdosnak gomblyukunkba. Mintha mi lennénk a város felszabadítói! Az ablakokból számtalan fekete-sárga és fekete-fehérpíros zászló leng, az erkélyek rácsozatát szőnyegek, függönyök díszítik. Ferenc József képét kifüggesztették minden képzelhető méretben, babérokoszorúk és lobogók veszik körül. A trénlovak sörényébe leveleket fontak, a podgyázkocsik átalakultak lugasokká. Az ágyúkat is zöld dísz fedi és a felvirágozott katonák, akikre az ablakokból mindig új virágosó hull, vidám és lelkes nótákat énekelnek.

Mélyebben bejutunk a város belsejébe. Balra a nagy templom. Minden erkélyről urak és hölgyek integetnek. Az újjongás még nagyobb lesz. Egyre sűrűbb a zászlóerdő. A tolongás fokozódik. A járdákon szorosan összepréselve állnak az emberek. Folytonosan hurráznak és integetnek.

Végre megállunk a George-szálloda előtt. Délután 1½ óra van. Most hallom, hogy az első magyar-osztrák őrzőjáratok éjjel 1 és 2 óra közt hatoltak be a városba; 2 és 3 óra közt még utcai harcok folytak. Nemsokára azután eltűntek az

utolsó oroszok és megkezdődött a magyar-osztrák csapatok bevonulása.

Civilember bennünket Lembergben csak egy előzött meg, Ganghofer barátunk, aki igazi bajor halálmegvetéssel részt vett egy erőd ostromában. Most tréfálkozva állt a szálloda kapujában, mellette Fürstenberg Miksa Egon herceg.

Felsiettünk az elsőemeleti erkélyre. A végtelen menet még mindig ott vonul el alattunk. Egyre sűrűbb lesz; mert most észak felől a mellékutcákból is új kocsisorok özönlenek be, mind magyar és osztrák. Németek az ünnepélyes bevonulásban nem vettek részt; csak kevés német tisztet láttam a százezrek közt.

Podgyászlovak hosszú karavánjai vonulnak el előttünk, ugyancsak zöld lombbal diszítve. Néha túlkölve zakatol egy gépkocsi, mely virágfüzérékkel megkoszorúzott tiszteket visz. Most a három sorban haladó trénszekerek elakadnak házunk előtt. Ameddig a szem ellát, csupa nagy, zárt podgyászkocsi. Ezeket követi a gyalogság. Majd az ütegek dühörögnek. Tizenegy hónap óta vesznek részt a hadjáratban és mégis úgy ragyognak az ágyúik, mintha aranyból lennének. Egy szekéren három sebesült; hanyatt fekszenek és nem látnak mást, csak zászlót és megint zászlót.

Itt lovak jönnek, selyempapírból készült hatalmas kék, zöld, lila és sárga csokrokkal cicomázták fel őket. Mintha farsangot ünnepelnének. Emberek, kocsik elapadhatatlan áradata. A lovak büszke

jókedvükben feltáncolnak a járdára, mintha ők is megértenék a nap jelentőségét.

Rikító színekben összekeverednek a zászlók. Csillognak a gyalogosok szuronyai, villognak a dragonyosok szablyái. Szakadatlan zúgás, zümmögés hangzik fel hozzánk. A civilek csoportjai egyre sűrűbbek lesznek. A hangulat percről-percre emelkedettebb. Itt egy főparancsnokság jön. Észak felől bevonult a ...-ik hadtest a városba.

Most pedig a fejünk felett is zümmögés. Egy német kétfedelű elegánsan kering Lemberg fölött, olyan alacsonyan, hogy az ember szinte attól tart, hogy nekimegy a templomtornyok keresztjének. Lelkes újjongás üdvözli őt és alsó szárnyán a német vaskeresztet. Megújul az üdvözlés, valahányszor új ívben lebeg el a repülőgép a vásártér felett.

Az ünnepi menet közepén egyszerre hatalmas marhacsorda üget a városon keresztül; élénk derűtséget kelt, különösen amikor egy huncut kislány az ökröknek is virágot vet.

Szűntelenül özönlenek a katonák. Nem lesz megállás? Nem! Hiszen még nem a győztesek visszatértét ünnepelik, hanem csak az átvonulásukat. Pihenés, nyugalom nélkül mennek tovább kelet felé, az ellenség sarkában! Lemberg nem nyugvópont a nagy galíciai tisztogatásban. Még most senki rá nem ér babérjain pihenni.

Mielőtt bealkonyodott, egy kicsit körülsétáltunk a városban. A gépkocsin és az erkélyen bizton-

ságban voltunk; lenn a tolongásban el voltunk veszve. Mintha csupa régi ismerős közt lennénk. Csinos fiatal lányok körülvettek, kezeinket szorongatták és rózsákkal kínáltak. Isten tudja, kivel beszélgettünk. Különösen kísértőnk, T... grófot, aki a magyar-osztrák tengerészeti egyenruháját és azon a vitézségéről tanúskodó kitüntetést viselte, üdvözölték mindenütt dörgő kiáltásokkal.

Lassanként azonban mégis csak keresztül vergődtünk Lemberg kormányzójának, Riml tábornoknak, székházáig. Az ő tanácsa szerint gyorsan kikocsiztunk a 320. számú magaslatra, a Rzesna-Ruska mellett levő támponthoz, melyet reggel hódítottak meg és amelynek eleste eldöntötte a város sorsát.

Már sötét volt, de voltak velünk lámpák. A nehéz mozsarak gránátjai borzalmasan pusztítottak itt. Karok, lábak, fejetlen törzsek hevertek szerteszét; vigyázni kellett, hogy az ember rá ne taposson egy megcsonkított orosz hullára. Keresztben az úton szűzmeztelenül feküdt egy katona; a légnyomás letépte róla a ruhát, anélkül hogy hátát megsebesítette volna! A védelmi művek a szokásos orosz alapossággal voltak kiépítve és tovább tarthatták volna őket, ha az erősítési művészet mestereit a körülférő veszedelem nem kényszerítette volna makacsul megszállva tartott hadállásaik feladására. A zsákmány nem volt nagy, a foglyok száma kevesebb, mint remélték. De mit jelent ez ahhoz képest, hogy Lemberg vissza

volt foglalta és felszabadult a muszka uralom alól!

Aznap este Mackensen Javorovban időzött, főhadiszállásán. Vacsoránál ültek, mikor egy ordonánc táviratot hozott a tábornoknak. Ez feltörte, elolvasta, zsebébe dugta és azután sokáig ült, összefont karokkal, némán, komolyan, mereven belenézve a csillár villamos fényébe. Majd ismét elővette a papírt és odanyújtotta vezérkari főnökének, aki vele szemben ült. S... ezredes gyorsan elolvasta, felkelt, kopogott poharán és közölte a császári távirat tartalmát: Mackensen tábornagy lett. Dörgő éljenzés töltötte be a helyiséget. Mackensen felkelt és így válaszolt: »Uraim, az öreg Blücherrel tartok, aki mikor királya a hadsereg legmagasabb méltóságába emelte, így szólt: Nagyon is érdememen felül való ez a megtiszteltetés. Tisztjeimé és csapataimé a becsület. Vezérkari főnökökre ürítem poharamat!«

27. I. Ferenc József.

Visszajövet néhány napot töltöttem Bécsben, ahol sok régi és új baráttra akadtam. Bécsi tartózkodásom legjelentősebb emléke azonban audienciám a 85 éves Ferenc Józsefnél, Ausztria császárijánál és Magyarország királyánál.

Vasárnap volt, július 8-ika. Bécs a nyári nap fényében és melegében fürdött. A körúton férfiak és nők sétáltak. Nem látott az ember semmi rendkívülit, csak mintha komolyabb hangulat borult volna a máskor oly kedélyes városra. Hatalmas parkjának közepén álmodozott Schönbrunn, Mária Terézia kastélya. Ott lakott Napoleon hatalma tetőpontján és ott halt meg fia, a reichstadti herceg, mikor a napoleoni korszak már a történelemé lett. A titán fia itt ringatott térdein egy kis fiút, aki még most is, aggkorának teljében, Schönbrunnban székel.

Túlzás-e, ha azt mondom, hogy senki az élők közül és még a multban is csak kevés ember állt ki annyi súlyos megpróbáltatást, mint Ferenc József? Erőszakosan fosztották meg legkedvesebb-

jeitől, fivérétől, feleségétől, egyetlen fiától és attól a hercegtől, akinek utódjává kellett volna lenni. Minden aljas emberi gaztett, minden nagy szerencsétlenség az ő közvetlen közelébe férközött. Egy olasz ölte meg feleségét, egy szerb gyújtotta meg Ferenc Ferdinánd főherceg meggyilkolásával a világháború lángját. 1848 forradalmi évében vette fejére a legnehezebb koronát és viseli még ma is 1915-ben, mikor az egész földet megremegteti a legnagyobb háború, melyet a történelem ismer. 67 év óta uralkodója a legheterogénebb monarchiának és ilyen hosszú időben, mely máskor több nemzedéket fog át, az ő fenkölt egyénisége, finom tapintata képes volt tizenegy nemzetet összetartani és ami ennél is több, valamennyit olyan egységbe összefogni, melynek ereje mellett épen ez a háború tanúskodik legfényesebben. Majdnem hét évtized eseményei, nyugtalanságai, háborúi tombolták körül és ő mégis egyenesen, büszkén, királyian áll ma is, mint háborgó tenger közepén a sziklaszirt. Fejedelmeket látott trónralépni, megvénülni, meghalni és meghalni látta utódjaikat is. És ő itt áll, mint utolsó képviselője egy nemzedéknek, mely régen elköltözött. És az ő neve már a történelemé volt, mikor a világ még azt sem tudta, hogy kicsoda Bismarck.

Nincs korunknak egy uralkodója sem, akit jobban tisztelnének és jobban szeretnék, mint ezt az agg fejedelmet a Habsburgok trónján. Majdnem vallásos rajongás veszi körül nevét. A viharok éveiben az ő

egyénsége fűzi össze széles birodalmát és mikor a háború kitört, az ő hívó szava keltette fel valamennyi népében az egymásra utaltság érzetét. Valamennyi tudta, hogy ez a tiszteletreméltó aggastyán mindent megtett a béke fentartására, amit országainak becsülete és fennállása megengedett és hogy mélységesen, keservesen fájlalja azt a vérfürdőt, melynek el kellett következnie. Bizonyos oldalról megkísérelték, hogy ő rá hárítsák a felelősséget a világháborúért. Olyan államokban, melyekben az elnyomott Belgium segítségére siető angol lovagiasságot dicsőítettek, azt mondták, hogy túl tehetete volna magát trónörökösének meggyilkoltatásán! Azt azonban elhallgatták, hogy Szerbia, melyet Oroszország uszított és a fenhéjázó Nagy-Britannia bátorított, Magyarország és Ausztria jövőjére nézve felette veszedelmessé lett és egyenesen a monarchia fennállását fenyegette. Az entente lapjaiban nem rettentek vissza attól, hogy becsméreljék az ősz uralkodót. Megfeledkeztek arról, hogy még a gúny is csak akkor menthető, ha szellemes, de az utcára való, ha a csőcselék durvaságáig súlyod.

I. Ferenc József, akit megedzett az élet kegyetlensége, filozófus lett a szó legszebb értelmében. Az idegen csőcselék gúnyolódására ügyet sem vet. Magasan áll ahhoz, hogy az entente-sajtó durvaságai felérhessenek hozzá.

A császár és király július 4-én, mint minden vasárnapon, szentmisét hallgatott a kastély kápolnájában.

A kihallgatás egy órára volt kitűzve. A szárnysegéd szobájába utasítottak, ahol Spányik ezredes fogadott. Jó negyedórával a kitűzött idő előtt kell ott lenni, mert az uralkodó néha már csenget, mielőtt még az audiencia órája ütött volna.

Mialatt vártam, Spányik ezredes elbeszélte, hogy a császár és király röviddel ezelőtt még naponta megtette megszokott lovaglótúráját és hogy munkájában az utolsó évek során nem történt semmi említésre érdemes korlátozás. Egész élete csupa munka volt és ő ma is, mint ifjú éveiben, szívesen szenteli magát minden fontos ügynek. Majdnem minden nap fogad tiszteket, minisztereket és diplomatákat és megfeszített figyelemmel követi a háború folyását. Napja az óra szerint van beosztva, mint Hindenburgé. Este 8 órakor pihenni tér, reggel 4 órakor fölkel. Félóra mulva könnyű reggelit hoznak neki; 5 órakor íróasztala előtt ül. Délelőtt 8 órakor találják második reggelijét; azután vagy a parkban sétál, vagy kikocsizik. Ilyenkor megesik, hogy leül egy padra friss levegőt szívni, még ha kísérete meglehetősen hidegnek és szelesnek találja is az időt. Mindig lövontatta hintóban kocsizik ki, mert a lovakat szereti, a gépkocsit pedig ki nem állhatja; amíg erejének birtokában volt, a legjobb lovasok közé tartozott. Láttam egyszer lovagolni. Huszonöt év előtt volt, mikor a perzsa sahhoz menesztett svéd küldöttség keresztüljött Bécs városán és

résztvett egy parádén. Akkor Ferenc József vezérkarának élén galoppban vágatott keresztül a »Schmelz«-en és olyan karcsún, egyenesen ülte meg lovát, akár egy délceg ifjú. Még ma is szenvedélyes vadász és magas kora mellett is biztos céllövő.

Délben 12 órakor van az ebéd, melyet ismét munkaórák követnek. A császár és király étrendje a lehető legegyszerűbb. Ünnepeket Schönbrunnban már nem ülnek. Ott, ahol Mária Terézia idejében legnagyobb pompájában virágzott az udvari élet, most hangtalan csend honol. Az uralkodó magánosságában érzi magát legjobban; étkezéseinél is magára marad. Még ebédjét is egyszerűen, tálcán beviszik a dolgozószobájába és leteszik az íróasztalára. Csak néha történik, hogy valamelyik étkezésnél jelen van házának valamelyik tagja, például Károly főherceg, akit nagyon szeret.

Javában beszélgettem a hadsegéddel, mikor a csengő megszólalt. Keresztülhaladtam a fogadótermen és magam nyitottam ki a dolgozószoba ajtaját. Nagy sarokszoba ez, balra a palota udvarának kapujától, ablakai az utcára néznek, ahol sűrög-forog a nép. Földszintes szoba; az íróasztal az utolsó ablak előtt, de attól kissé beljebb áll.

A császár és király fel és alá járt ebben a szobában. Mikor beléptem, gyorsan megfordult, felém jött és barátságosan kezet nyújtott. »Isten hozta,

doktor úr, most már hat éve, hogy utoljára találkoztunk. Mi minden történt azóta!» Ezzel leült íróasztala elé és engem megkínált az asztal keskenyebb végén álló székkal. Nem ült ám kényelmesen hátratámaszkodva, nem, bal könyökét az asztalra, jobb karját a szék hátára támasztotta és így maradt a kihallgatás egész egy órás tartama alatt. Csak néha-néha nyugtatta fejét balkezén. Külseje világszerte ismeretes: szürkés-kék, barátságos szemei, erős, széles orra, magasan ívelt homloka, hófehér, tömör bajusza és gondosan ápolt oldalszakálla milliók emlékezetébe rajzolódtak bele. Arca jó színben van és sokkal kevésbbé ráncos, mint más 85 éves embereké. Világoskék egyenruhában volt hímzett, vörös gallérral, mellén négy arany érdemjel, egyik az 1848-iki olasz hadjáratból való.

A beszélgetés kizárólag a háború körül folyt. Be kellett számolnom utazásaimról a keleti arcvonalon és amikor elbeszélésemben eljutottam Kolomeáig és a Bukovináig, megkérdezte a császár és király, találkoztam-e Pflanzer-Baltinnal, Pappal és Fischerrel. Megkérdezett, hol és milyen körülmények közt voltam együtt Frigyes és József Ferdinánd főhercegekkel és nagyon melegen beszélt a megbecsülhetetlen szolgálatokról, melyeket hőtendorfi Conrad az országnak és neki magának tett. Mikor a kárpáti frontra fordult a beszéd sora, megállapodott Linsingennél és megkérdezett, voltam-e Bothmer hadiszállásán, egyúttal hozzá-

tette: »Különös, Bothmer maga bajor és mégis porosz csapatokat vezet«. Különösen hosszasan beszélt Mackensen galíciai áttöréséről és Böhmermolli hadseregének, valamint Boroevics csapatainak teljesítményeiről. A császár és király szavaiból látszott, hogy a legcsekélyebb részletekig ismerte a hadieseményeket és hogy semmi se volt új előtte, amit én elbeszéltem. Sohasem tett különbséget a jogara alatt élő különböző nemzetek között.

Olaszországról szóló nyilatkozatait titkon kell tartanom. De annyit megmondhatok, hogy szövetségestársának hűtlen békeszegése mélységes fájdalmat okozott neki.

Végül az uralkodó egy pillantást vetett az íróasztalon álló órára és így szólt:

— Most már nem akarom tovább feltartani, doktor úr.

Azután felkelt, kezét nyujtotta és az ajtóig kísért. Mikor örömet fejeztem ki azon, hogy őfelségét ily jó egészségben találtam, ezt válaszolta:

— Oh, ez csak így látszik. Hiszen mennyit kellett hosszú életem során elviselnem és most végül még ez a borzalmas háború!

— Milliók könyörögnek minden nap Felséged jólétéért.

— Igen, hálás vagyok érte. De az öregség olyan betegség, melynek nincs orvossága.

Mikor kinyitottam az ajtót, a császár és király

visszament szobájába. Láttam még, hogy milyen rugalmas és könnyű a járása : kifeszített térdekkel lép ki és hosszú lépésekkel jár. Mily kevésbé hasonlít ahhoz a rosszakaratú torzképhez, melyet az entente írói festenek róla, akik bár sohasem látták, mégis úgy írják le, hogy az embereket rászedjék minden szavukkal.

28. Varsó.

Csodálatos volt a hangulat Varsóban, mikor augusztus 6-án, egy nappal a város eleste után, odaérkeztem. Ámbár nagy volt a tolongás az utcákon, sem izgatottságot, sem sietséget nem lehetett észlelni. A lakosság teljesen nyugodt volt és úgy látszott, meg van elégedve a dolgok változásával. Itt persze se nem köszöngettek, se nem hurráztak, mint Jaroslauban és Lembergben. Egy nagy metropolis előkelősége lebegett az annyi körülversengett város felett, mely tegnap szabadult fel az orosz iga alól. Csak a trénozplopok, az egyes épületek elé kiállított őrség, a menetelő csapatok és a cirkáló lovascsendőrök emlékeztettek rá, hogy háború van. A villamos vasutak úgy közlekedtek, mint rendesen, zsúfolva voltak és bérkocsiktól hemzsegett az utca. Az oroszok olyan gyorsan szedték fel a sátorfájukat, hogy rá sem értek a bérkocsik lovait magukkal vinni.

Óráról-órára élénkebbek lettek az utcák. Új csapatok jöttek, új fekete-fehér-piros zászlós gépkocsik száguldtak keresztül. Néha fegyverropogást

lehetett hallani és golyók csattantak a házak falaira. A Pragában hátrahagyott orosz hátvédnek az volt a feladata, hogy a németeket nyugtalanítsa és ameddig lehet, megakadályozza átkelésüket a Visztulán.

A lengyel főváros lakossága azonban cseppet sem törődött ezzel. Egynehány megsebesült polgárt hordágyon szállítottak el, egynehányat meg is öltek a golyók; az utcák forgalma azonban ettől sem ritkult meg. Inkább megsűrűsödött. Látott az ember ott elegáns lengyel nemeseket, fekete zsidókat, akik barátságosan mosolyogtak a német katonákra, látott egész családokat, még cseléd lányokat is, akik gyerekkocsikat tologattak és épen nem kevés fiatal lányt fehér nyári ruhában, legújabb divatú kalapban. A pompás nagyvárosi utak árnyékos fasoraikkal, a középületek, múzeumok, kolostorok, kertek és kastélyok buján és díszesen ragyogtak a nyári napfényben.

Egy esztendeig és egynehány napig tombolta körül a háború Varsó ősrégi falait. Most ütött a felszabadulás órája. Inségnek, nyomornak színe se látszott. Csak a pályaudvarok, raktárak és kasszárnyák pusztultak el. Ami gabonát, magban vagy megőrölve és egyéb készletet elvinni már nem lehetett, azt az elvonuló oroszok felgyújtották és ezzel az utolsó órákban annyira meggyűlöltették magukat, hogy a németeket most tartózkodó, de észrevehető barátságossággal fogadták, mindenestre barátságosabban, mint Lodzban,

ahol az ipar sokat szenvedett a háború miatt és sok-sok munkás elvesztette kenyerét.

Varsó legfőbb üzleti utcájában, a Novy-Szviaton (Újvilág), a város előkelősége sétált. A Jeruzsálemi fasornak a Novy-Szviat és a Visztula közt elterülő része, mely a Visztulán túl levő Praga felé egészen nyitva van, gyalogsági tűz alatt állt és épen ezért őrségek láncával volt elzárva. A két utca keresztezésén a sétálókát állandó életveszedelem fenyegette. De ők csak nevették azt és nem is gyorsították lépteiket, sőt ellenkezőleg. Hiszen túlságosan érdekes volt oda átnézni, ahol a mai elleneségek, a tegnapi barátok még helytálltak és vitézül átlövöldöztek.

A Bristol-szállodának, melyben megszálltam, hátsó szobái Praga felé néztek és így ugyan-csak állandóan ki voltak téve az oroszok tüzének. Egy-egy golyó néha-néha átütötte valamelyik ablakot és mikor a fürdőkádban ültem, hallottam a lövések csattanását az ablakok keretén és bádogpárkányain! A fürdőkádban az ember biztonságban volt; de öltözködéskor jó volt az ablaktól távol maradni! Ráadásul már útközben hírért hallottam, hogy az oroszok aláaknázták a Bristol-szállodát, mely éjtszaka a levegőbe fog repülni. A vizsgálat azonban nem derített fel semmi gyanús dolgot és a szálloda egész személyzete nyugodtan helyén maradt.

Első kikocsizásom célja a várostól délre fekvő 9. számú erőd volt, mely előtte való napon reggel

3 órakor foglaltatott el. Elavult volt és a német tüzérséggel szemben hasznavehetetlen. Most rettenetes pusztulás képét nyújtotta. Az oroszok már ősszel, mikor a németek először kerültek Varsó alá és ők már visszavonulásra készültek, felrobbantották a betonboltozatokat, közben azonban, amennyire lehetett, kitatarozták és megerősítették a védelmi műveket. Most annak a századnak egy szakasza volt az erőd személyzete, amely század a rohamot rendkívüli vitézséggel végrehajtotta. Húsz perccel odaérkezésem előtt a keleti partról még srappelvekkel lőtték az erődöt. Nehány friss sírt kegyeletesen feldíszítettek orosz katonasapkákkal és szentképekkel.

Mikor visszaértem a városba, két repülőgép lebegett felette srappeltűzben. Az egyik repülő orosz volt ; folytonosan apró robbanási felhők vettek körül és valósággal csoda, hogy le nem zuhant. A másik repülő német volt ; erre az oroszok lövöldöztek Pragából, ő pedig fényjeleket adott, nehogy a német ágyúk is megkeressék. Az orosz néhány bombát ejtett le, melyeket nyilván a város gócpontján fekvő Bristol-szállodának szánt.

Hazatérve, felmásztam a szálloda ötödik emeletére és egy Praga felé néző erkélyre mentem. Innen a szó szoros értelmében bele lehetett látni a Praga-parton lévő orosz lövészárkokba ; mindössze 950 méternyire voltak. Katonákat az ember nem látott, azok elrejtőztek. De egyre hallatszott a Praga felé nyitva fekvő varsói utcákra irányított

kézfegyverek kattogása. És a golyók még mindig be-becsaptak a szálloda szobáiba.

Este 11 órakor üres és pusztá volt a Krakói-út. 9 óra után polgárembernek nem volt szabad mutatkoznia. Itt-ott őrség állt. Annál hangosabban szóltak a muszka üdvözlések és mikor egy keresztutca sarkára értem, füttyülni hallottam fülem mellett a golyókat. A szálloda bejáratánál hirtelen nagy izgalmat keltett egy felfegyverzett orosz tiszt megjelenése. Letartóztatták és becsukták a földszinti vizsgálati szobába, ahol jelen voltam kihallgatásánál. A város természetesen hemzsegett az orosz kémektől, akik egymásután a németek kezére kerültek.

Nyitott ablaknál aludtam és egy darabig hallgattam a puskatűz hangos ropogását. Az éles lövések úgy hangzottak, mint ostorcsattanások; a golyók majd szemközt a házfalba csaptak be, majd rics-racs egy alig lejtő lapos fedélbe találtak vagy visszapattantak az utca kövezetéről. Nemcsak a ropogást és a találatot hallotta az ember, hanem a lövedék füttyülését is a levegőben és a tüzelés olyan erős volt, hogy miatta nem lehetett megszámolni a toronyóra ütéseit.

Másnap reggel már csak egyes lövések hallatszottak. A királyi palota előtt a tér még el volt zárva, mert az oroszok különös előszeretettel lövöldöztek ide. Igazolványom azonban utat nyitott nekem és körüljártam a Wasa Zsigmond király építette régi kastélyban, melynek egész homlok-

zata a Visztula felé fordul. Majdnem valamennyi ablak szét volt löve: a puskaöklők befúródtak az aranyozott székekbe és pamlagokba, valamint a selyem kárpítokon keresztül a falakba és időnkint még újak is jöttek.

Varsót még a második napon este is élesen lőtték Praga felől, de még sem annyira, mint tegnap. A varsói vendéglők mindazonáltal nyitva és telve voltak egész nap, de este 9 órakor zárniok kellett. Leírhatatlan hangulat! Az emberek ünnepi zenét hallgattak, míg odakinn ropogtak az orosz puskák és eltakarították a sebesülteket. Megint felmentem az ötödik emeleti erkélyre, hogy lássam a tüzeket, melyek Praga különböző részeit elpusztították. Így a pétervári és a terespoli pályaudvarokat összes melléképületeikkel és rak-táraikkal, továbbá a kaszárnnyakat, árúházakat, gyárakat és más katonailag fontos épületeket. Füstfelhők borultak a város fölé és a lángok kísértetiesen megvilágították a házakat, háztetőket és a templomtornyokat. Északon, a Visztulamenti pályaudvarban, az oroszok összetolattak vagy 1000 személy- és teherhocsit és petróleummal leöntve, meggyújtották őket. A kocsik rakományukkal együtt elégték, úgy hogy nem maradt belőlük más, mint a kerekek, tengelyek és a vázak, együttvéve úgy festvén, mintha csodálatos ketrecek lennének vadállatok számára.

Augusztus 8-ikán reggel K... gróf vezetése mellett esős időben kimentem a katonai attasék-

kal a 8. számú védműbe, mely Varsótól délkeletre, Vilanovtól nyugatra van. K... gróf egy nagy térképen elmagyarázta nekünk a város ostromát.

Augusztus 2-ikán annyira haladt a németek felvonulása Varsó nyugati frontjával szemben, hogy az oroszok idegeskedni kezdtek. Két nappal ezután két porosz hadosztály megkezdte a rohamot, de nagyon óvatosan, mert úgy hallatszott, hogy az ellenség aláaknázza az egész területet az erődök között és előtt. Egy másik nehézség abban állt, hogy lehetetlennek bizonyult a különböző seregcsoportok közt távbeszélő összeköttetést létesíteni. A különböző parancsnokokhoz tehát a régi módon, lovasfutárok útján kellett eljuttatni a közleményeket.

Délután 4 és 6 óra közt a támadás elérte a 8. számú művet, melyet előbb a nehéz tüzérség elegendő lövedékkel árasztott el. 200 méter távolságról azonban a rohamozó oszlopokat olyan erős és részben oldalozó gépfegyvertűz fogadta, hogy a támadás egyelőre összeomlott. A németek, amennyire lehetett, beásták magukat, hogy az éjszaka folyamán magukhoz térhessenek. Augusztus 5-ikén reggel azonban elfoglalták a 8-as számú művet és nemsokára a 9-est is. Ezzel a németek annyira jutottak, hogy dél felől felgöngyölíthették a nyugati arcvonalat. Nem volt értelme tovább védelmezni és délelőtt 6 órakor az első porosz csapatok bevonultak Varsóba. Az oroszok egy órá-

val előbb felrobbantották a három Visztula-hidat. A . . .-ik gyalogezred jött elsőnek a városba. Olyan gyorsan ment minden, hogy az előnyomuló német lövészvonalak vásnyugalma, minden ellentétes hivatalos állítást megcáfolva, félelmetesen hatott a muszkákra. A lekötött léggömbökből megfigyelték, hogy egyik vonat a másik után hogyan füstöl el Pragából kelet felé.

Azután lassankint Vilanov és Bielany közt az egész területen előrehatoltak a német csapatok a Visztuláig. Itt egyelőre meg kellett állapodni. Megerősítették az elért hadállásokat, mert bár a széles folyam feküdt a két sereg közt, egy meglepetést még sem tartottak kizárt dolognak; az a sok tábornok, mely időközben Varsóban letelepedett, nem rossz csalétek lehetett az orosz vállalkozási kedv számára.

Szakadó esőben kocsiztunk vissza a városba. Az egyik idegen tiszt útközben elmondott nekem egy kis adomát. Mikor az idegen katonai attasék nemrég meglátogatták az arcvonal egyik pontját, mely ágyútűzben állt, közvetlen közelükben lecsapott egy gránát. Az amerikai attasé valami affélét mondott, hogy ez semlegesekkel szemben bizony elég arcátlan eljárás. Mire egyik kísérője gúnyosan így válaszolt: »Kérem, ez csak üdvözlét az Ön hazájából!«

Délután, ismét a katonai attasékkal kocsiztam ki a Visztulán keresztül Pragába. Az oroszok korán reggel kiürítették a régi várost. A parton volt egy

lapos komp, melyet két ember rudakkal vezényelt át a folyamon, mely itt legfeljebb másfél méter mély volt. Meglátogattuk a néhány órával ezelőtt elhagyott lövészárkokat, beszélgettünk lengyelekkel és zsidókkal, keresztül-kasul végigjártuk a várost és megtekintettük a leégett pályaudvarokat, kaszárnyákat, gyárakat, melyeknek hamvaiban szegény emberek turkáltak fémdarabok után. A német gépfegyverek készen állottak, hogy támadás vagy felkelés esetében végigsöpörjék a fontosabb utcákat.

Augusztus 9-ikén Lipót bajor herceg tábornagy ünnepélyesen bevonult Lengyelország fővárosába. A nézők sűrű sorai közt dragonyosok és dsidások nyargaltak, mögöttük jött táborkarának élén a herceg. A Szásztéren, az Alexander-Nevskij templom előtt hatalmas katonazenekar fújta a győzelmi indulót. Itt, miután a csapatok elvonultak előtte, a herceg leszállt a lóról. Vagy harminc katonára, aki különösen kitűntette magát, személyesen tűzte fel a vaskeresztet, miközben mindegyikkel beszélgetett és mindegyikkel kezét fogott. Azután a Belvedere kastélyba hajtatott és délben egy órakor a Bristol-szállodában ebédet adott. Az ebéd végén történelmi visszaemlékezésekben bővelkedő fényes beszédet tartott Varsó elestéről és még egyszer köszönetet mondott mindazoknak, akik a győzelem kivívásában segítségére voltak.

Délután Ganghofer társaságában még egyszer átkeltem Pragába és mikor este visszatértünk, lát-

tuk a csapatokat továbbvonulni a hadihídon, melyet közvetlenül a felrobbantott híd felett, a Jeruzsálemi-út folytatásául előtte való estén 3 $\frac{1}{2}$ óra alatt ütöttek a Visztulán! Épen akkor állítottak fel a varsói parton két erős fényszórót, hogy éjjel ezek világítsák meg az egész hidat. Mikor a tüzéség kelt át, ágyúkkal, tarackokkal és nehéz municióskocsikkal, akkor a zörgő és dübörgő teher alatt megroppantak a deszkák és a habok mosták az egész hidat. Egyik úszó pillér (ponton) a másik után bemerült a Visztula vizébe, majd pedig ismét kiemelkedett, mikor a megterhelése csökkent. A lovaskatonák száron vezették lovaikat. De mihelyt a pragai oldalon partot értek, megint nyeregbe pattantak és addig ficáncoltak a parton, míg ismét elfoglalták helyüket a menetoszlopban. Lejebb, az oroszok felrobbantotta óriási új hídtól északra, a Sándor-híd feküdt, rácsozatszerű vasszerkezetét öt kőpilléren nyugtatva.

29. Novo-Georgievsk ostrománál.

Varsó eleste után Novo-Georgievsk elfoglalása már csak napok kérdése volt. Egynéhány északnyugati erődje máris le volt győzve, és mikor augusztus 16-ikán épen Beseler vezérezredes főhadiszállásán voltam, általános meglegedésre híre jött a 15. számú erőd elestének is. De Beseler vezérezredes még nagyon óvatosan nyilatkozott. A vár személyzete tudta, hogy teljesen körül van zárva és hogy kívülről nem várhat segítséget. Bizonyos volt tehát, hogy nagy kitartással fog védekezni.

Augusztus 17-ikén néhány szeretetreméltó tiszt társaságában Cegielniába mentem, ahonnan a 16-os erődöt nehéz tűz alatt tartották. A német gyalogsági állások fölött számos srapnel robbant fel. Fénybombák épen most jelentik a tüzérségnek, hogy irányítsa tüzét előbbre. A gyalogság tehát már előnyomulóban volt.

Cegielniából gyalog mentünk az augusztus 13-ikán heves küzdelem után elfoglalt orosz álláshoz. Az árkot megtöltötte mindenféle roncs és tör-

melék; ott állt üstökben az el nem fogyasztott leves, fazekakban a főtt krumpli, a szerteszét heverő prófunt és edény elárulta, hogy az oroszokon épen ebédközben ütött rajta a roham. A párkányzat egyik sarkában a censtochauai fekete szent Szűz meglehetősen nagy és bőven aranyozott képe függött, előtte lengyel ima- és énekeskönyvek heverték.

Egy kis magaslatról megfigyeltem, milyen fesz-telenül közeledtek a német katonák a 16-os erőd-höz és a sebesülthordozók a tüzelés közepette is milyen híven ellátták hivatalukat. Az oroszok az erdő szélén, Pienkin túl körülbelül 2½ kilo-méterre megálltak; gyalogságuk és gépfegyvereik elrejtőztek egy hosszú sor páncélpajzs mögött. Most ez az erdőszéle volt a német tüzelés cél-pontja.

A látvány a rendes, nem gyenge idegzetnek való; fehér robbanási bokréták és barna poroszlopok, hozzá rémes ágyúdörgés, mert minden oldalon tüzelő ütegek vettek körül bennünket. Az ember érezte, mint szűkül mindinkább a vasgyűrű a szerencsétlen vár körül, mely most valóságos pokol lehetett és amelynek sorsa immár meg volt pe-csételve. A várórség különben már a demoralizáció-nak bizonyos szembeszökő jeleit adta. Ma jött át egy százados egész századával, hogy megadja magát és a foglyok elárulták, hogy példájuknak lesznek követői. De a parancsnok, így beszélték, Boor tábornok, ebben a háborúban elvesztette

feleségét és egyetlen fiát, ő tehát a végsőig védekezni akar ; neki egészen mindegy, megél-e vagy elesik-e.

Mikor visszamentem Cegielniába és épen elértem az összelőtt falut, közvetlen gépkocsim mellett csapott le egy gránát, melyet rövid időközökben még hat követett. Hatalmas fekete és sötétszürke poroszlopok emelkedtek, kétszer olyan magasak voltak, mint a körülálló fák. Az oroszok a falu mellett álló üteget keresték. Mikor visszamentünk C...-be, még négy gránátot küldtek utánunk. Esett, tehát felhúztuk a tetőponyvát és ezért nem láttuk a lövedékek lecsapását. Olyan érzésünk volt, mintha üldöznének és mintha mindig közelebb jönne a robbanás. Egyszerre csak elakadt a gépkocsink a sárban — vissza kellett menni és aztán fokozott sebességgel — még mélyebben beleragadtunk ! Végre is segítséget kellett hívni egy közeli táborból és így kiszabadulván, ép bőrrel kerültünk vissza Varsóba.

Másnap épen asztalnál ültünk, mikor Ganghofer azzal a hírrel állított be, hogy Novo-Georgievsk elesett. Ő maga kísérte a csapatokat, mikor a városba bevonultak. Másnap reggel örületes sebességgel robogtam a meghódított vár felé.

A Vkrának, a Narev egyik északi mellékfolyójának, mely kevésbé van feljebb ennek a Visztulával való összefolyásától, az oroszok persze felrobbantották a hídját, de a hadihídon úgy dolgoztak már, hogy csakúgy porzott. Egy pár palló már keresztül-

vezetett a Vkrán és ezeken a foglyok szakadatlan özönben jöttek át. Az emberek nagyrészt elég jókedvben voltak, némelyik énekelt, néhányan kissé be voltak csipve; mások azonban olyan rossz bőrben voltak, hogy erősebb lábakon álló bajtársaik támogatására szorultak.

Vártunk és beszélgettünk néhány német tiszttel, akik elmondták nekünk, hogy a döntő támadás az északkeleti frontrészlet ellen történt a Vkra és Narev szögletében. Az utolsó tüzérségi előkészítést 80 nehéz ágyú végezte néhány órán át, ezek közül 60 aránylag rövid, mindössze három kilométeres fronton volt összpontosítva.

A vár kerülete 50 kilométer volt. Rendszerint egy embert számítanak a terület minden méterjére. Eszerint 50.000 emberből kellett volna a várőrségnek állnia. A foglyok száma azonban 90.000 volt, igaz hogy ennek nagyobbik fele hadimunkás. Az oroszok ellentállóerejét végleg megtörő támadást szász honvédség (Landwehr), pontosabban Pfeil gróf Landwehr-dandárja hajtotta végre. Miután a németek már nagy rést ütöttek az erősítési övön, Bobr tábornok augusztus 19-én este 11 órakor két békehírnököt (parlamentairt) küldött Beseler vezérezredeshez, hogy megállapodjanak a vár átadására nézve. A német parancsnok azonban visszaküldte őket: a parancsnok sajátkezü aláírását követelte a kapitulációhoz. Végre megjelent ez maga és aláírta az átadást, de hozzátette, hogy egynéhány déli erődért nem állhat

jót, mert ezeknek parancsnokai még nem akarták magukat megadni. Beseler kurtán azt felelte, hogy újra fogja kezdeni ezeknek a műveknek a lövetését.

Mikor elég sokáig néztem a foglyok kifogyhatatlan áradatát, megkértem a német altiszteket, adjanak utat és így átjutottam a túlsó partra. Itt is hemzsegett még az egész út a foglyoktól; nagyon sok ittas volt köztük.

— Honnan vettétek a pálinkát? — kérdeztem tőlük.

Egy feketeszakállas orosz nehéz nyelvvel így felelt: »Néhányan felhajsoltak vodkit és tele vannak, mások nem tudtak keríteni és szomorúak.« A többi nevetett hozzá.

Az út mellett egy burgonyaföldön feküdt egy orosz és kaparászott. Mikor bajtársaitól megkérdeztem, krumplit keres-e, így válaszoltak:

— Nem, csak nem tud a lábán állni, mert holt-részeg.

Később megtudtam, hogy a legénység kifosztott egy raktárt, melyben szeszkészletet tudott. Egyébként az oroszok pompásan festettek, szép, nagy, jól megtermett emberek voltak, egyenruhájuk, csizmájuk, sapkájuk kitűnő — jobb katonaaanyagot kívánni sem lehet.

A fellelgvár közelében E... altábornagy, H... őrnagy, a glasenappi rendőrfőnök, Ganghofer és mások gépkocsin utólértek bennünket. Én egyelőre felültem Ganghofer kocsijára, addig amíg az

enyémet elhozzák; akkorára ugyanis az új híd már elkészült! Úgy ment ez, mint valami tündérmesében!

Egy mezőn 200 ló feküdt vérében; néhányat a gránátok téptek szét, a többit lelőtték, hogy ne szaporítsák a németek zsákmányát. Más helyeken is rakásszámra akadtunk lóhullákra.

A fellegvárból és melléképületeiből áthathatlan füstfelhő szállt fel. A kaszárnyák, a tiszt lakások, raktárak mind lobogó lángokban álltak, az ablakon keresztül az ember mintha olvasztó kohóba nézett volna, melyben az elsülő töltények pattogtak. Az égő házak mellett végighaladtunk a parton odáig, ahol a Narev a Visztulába torkollik. Nem voltunk itt biztonságban. Minden pillanatban felrobbanhatott egy municiósraktár és a Visztula déli partjától, mely részben még orosz kézen volt, vagy ahol legalább is még kószáltak orosz katonák, vígan lövöldöztek ránk. A Visztula hídján mellett, mely nagy vörös fémhengereken nyugodott, felrobbantott gőzösök egész hajórajja feküdt, fehér mentőövek egy részét partravetették a robbanások.

Pusztulás és tűz mindenfelé. Hatalmas gabona-szérűk izzóan égtek és elégett kenyér szaga volt érezhető. Sokat mégis megmentettek, lisztet, konzerveket és egyebet. 700 ágyú és rengeteg munició-tömeg jutott a győztes kezére. Az ágyúk közt volt sok modern, de a legtöbb régi minta után készült. Nagyrészt hasznavehetlenné tették őket, vagy a závárt vagy valamely más fontos részt

eltűntettek, valószínűleg a Visztulába dobták. Találtak két léghajók elűzésére szánt ágyút is, melyek 3400 méter magasra hordtak és három kitűnő fényszóró is akadt. A Narevet átívelő vasúti híd fel volt robbantva. Hogy nagyobb legyen a zavar és hogy a helyreállítás munkáját megnehezítsék, az oroszok a híd közepén egymásnak eresztettek két vonatot!

30. A tannenbergi csata évfordulója.

Szombaton, augusztus 28-ikán napkeltekor indultam Varsóból tovább kelet felé. A ritka fűfák közt messzire elláttam a hullámzó mezőkön, melyeken most aratták a zabot, északon pedig időnkint keresztülcsillogtak a bozóton a Narev kékfényű kanyarulatai. Kacicetől északra, buja nyári zöld ágyban feküdt Pultusk városa, melynek 22.000 lakosa van, fele zsidó. Megtekintettem az 1448-ban épült templomot, a püspöki kolostort és kastélyt, melybe nemrég a novo-georgievszki foglyokat szállásolták el, továbbá a benedekrendi kolostort festői téglafalaival és régi kerek tornyával, végül pedig a vásártér régi házait, melyeknek falai valamikor svéd vezényszavaktól visszhangzottak. Számos házon láttam nagy fekete betűkkel ezt az intő felírást: Kolera! A német katonák és a lakosság közt igen jó viszony fejlődött ki. A város előtt az országúton sokszor lehetett szekereket látni, melyek fáradt menekülteket szedtek fel a holmijukkal együtt. Máskülönben a Rozánba vezető úton, miután ez nem had-

tápvonal, nem volt nagy forgalom és csak időnkint találkoztam teherkocsikkal és kis trénoszlopokkal.

A rettenetesen megviselt Szekovban időztem egy kicsit, hogy még egy pár felvételt készítek a romokról, különösen a szép, de nagyon megsérült templomról. Osztrolenkából sem maradt meg sok. A gránátok még a temetőt is felszántották; koporsók, fehérlő csontok csupaszon feküdtek. A város előtt nagy katonatemető.

Alkonyatkor értem abba a városba, melyben most a keleti főhadiszállás volt. Rendes időben megjelentem a tábornagy vacsora-asztalánál. Minden úgy volt, mint azelőtt, ugyanaz a nyugalom és ugyanaz a szilárd hit a győzelemben. Beszámoltam lengyelországi útamról és beszéltünk a világháború hatalmas hullámairól, hogy mint tornyosulnak egyre magasabban és örvényük mint ostromolja egyre vadabbul a semleges államok partjait

Épen ünnepen érkeztem. Ünnepen nemcsak arra a városkára nézve, melyben a tábornagy tartózkodott, hanem ünnepen az egész német birodalomra nézve. A házakat zászlók díszítették, a járőkelők az utcákon el voltak telve ünnepi hangulattal és győzelmi ujjongással. Csak a tábornagnál volt minden csendes, mint mindig. Előző napon tisztelegtek a főhadiszállás tisztjei a tannenbergi hősnél. Ma azonban a polgárság és a környékbeli lakosság akarta megülni az ő nagy győzelmének évfordulóját.

Egy tiszt $\frac{1}{2}$ 10-kor jelentette a fáklyásmenet közeledtét. Hindenburg felkelt az asztaltól és mi vele együtt kimentünk a háza elé. A keletporoszországi ifjúság ezernyi fáklyájának vörös fénye világította meg a homlokzatot és a menet élén járó katonai zenekar a díszindulót fújta. A hadvezér előtt körbe álltak a fáklyahordozók. Az utca tele volt emberekkel. Egy dalárda énekelt. Mikor az utolsó hangok elhaltak, a polgármester beszédet mondott; emlékeztetett rá, mi volt ezen a napon egy év előtt, mikor a tannenbergi győzelem híre, mint futótűz szétrohant az egész földön és örömet, hálát keltett mindenütt, ahol németül beszélnek; ebben a városban, az egész keletporoszországi tartományban és az egész német birodalomban, mindazokban az országokban, melyek résztvettek a germánok küzdelmében és azoknál a semleges népeknél, melyek átértették ennek a küzdelemnek jelentőségét. Ameddig német férfiak és német asszonyok élni fognak a földön, addig ennek a napnak emléke nem fog elmúlni. »A mi kis városkánknak«, így szóltak a beszéd utolsó mondatai, »nagyobb oka van, mint sok másnak, hogy a tannenbergi győzelem évfordulóját ünnepelje. Pusztulás fenyegette otthonunkat. De a tábornagy erős keze megmentett bennünket a legnagyobb szükségben. Most több hónapja az az öröm és az a tisztesség éri városunkat, hogy szállást adhat a nagy hadvezérnek és én engedélyt kérek, hogy ennek emlékére egy város-

részt Hindenburg ünnepelt nevéről keresztel-hessünk el!»

Mikor a dörgő hurrákiáltások elhangzottak és a kar elénekelt még egy ünnepi danát, megszólalt a tábornagy. Erős, mély hangja hangosan végigcsengett a tömegen. Nyugodt, világos, igénytelen szavakkal megköszönte Hindenburg az őt ért megtiszteltetést, a fáklyásmenetet, az éneket és a polgármester beszédét. »Énnekem mindig drága és felejthetetlen lesz ennek a városnak emléke. Életemnek egy részét falai közt töltöttem. Kívánom, hogy fejlődjék a jövőendő áldására és boldogulására!» Önmagát csak eszköznek mondta isten kezében és — úgymond — semmit sem végzett volna, ha nem állt volna mellette ilyen tisztikar és ha nem lettek volna olyan csapatai, melyek lépten-nyomon bebizonyították síríg tartó kötelességérzetüket, bizalmukat és hűségüket.

Azután arról beszélt Hindenburg, hogy milyen szerencse Németországra nézve, hogy olyan uralkodója van, mint Vilmos császár. »Ha megingathatatlan bizalommal át nem engedték volna magunkat az ő körültekintő, férfias, erős vezetésének, akkor a megpróbáltatásoknak ez az ideje nem úgy vonult volna el felettünk, amint kiállottuk.« Végül köszönetet mondott a fiatal fáklyahordozóknak és a tarka lámpásokat emelgető végtelen gyermekhadnak. »Üdvözöllek benneteket, fiatalokat, akik átérték ezt a nagy korszakot és az ebben szerzett benyomásokat a

jövőben a haza javára fogjátok termékenyíteni! Szenteljétek élteteket és munkátokat a császárnak, a mi legfelsőbb Urunknak, Poroszország királyának, szolgáljátok őt hű kötelességteljesítéssel és soha se felejtsetek el, hogy ő a legnehezebb időkben mint egyesítő és intő példakép állt előttünk, semmi másra, mint a ti boldogulástokra törekedvén. Hozzá sietnek most a mi gondolataink; ezért kiáltsátok velem: Éljen a császár!»

A császár éltetése átment a »Heil dir im Siegerkranz« hangjaiba és a hosszú menet ismét útnak indult. A lángoló fáklyák háttéréből hatalmasan kivált Hindenburg óriási alakja; úgy állt ott, mint a germán akarát és a germán őserő szobra. Köpenye nyitva, kezei hátul, így nézett az ifjúság hullámozó folyamára, mely dörgő hurrázással tolongott előtte, hogy kihömpölyögjön az éjtszakába. Mint öreg, sziklaszilárd tölgyfa emelkedett az ifjú csemeték fölé. Németország reménységét, jövődjét látta maga előtt; komolyság, büszkeség, bizodalom volt arcára írva, szemei pedig megnedvedtek.

Elvonultak az utolsó portyázók is; egy se csatlakozott abban a reményében, hogy közvetlen közel fogja látni a nap hőst. A tábornagy még egyszer követte az éjtszaka sötétjében lassankint eltűnedező fáklyák fényét; azután szilárd léptekkel visszament a házba.

Mit is mond Tactius a germánokról?

»Ép oly távol állván tőlük a kapzsiság, mint

az uralmi vágy, nyugodtan és békességben élnek, senkit sem izgatnak háborúra és nem alkalmatlanoknak szomszédjaiknak rabló és fosztogató kalandokkal. Éltrevalóságuknak és erejüknek épen az a legfényesebb bizonyítéka, hogy a másokét felülmúló hatalmukat nem az erőszakoskodásnak köszönhetik. De azért mindig készen állnak és ha a szükség úgy kívánja, hatalmas gyalogos és lovas sereget állítanak hadba. De a békében is ugyanolyan tekintélynek örvendenek.«

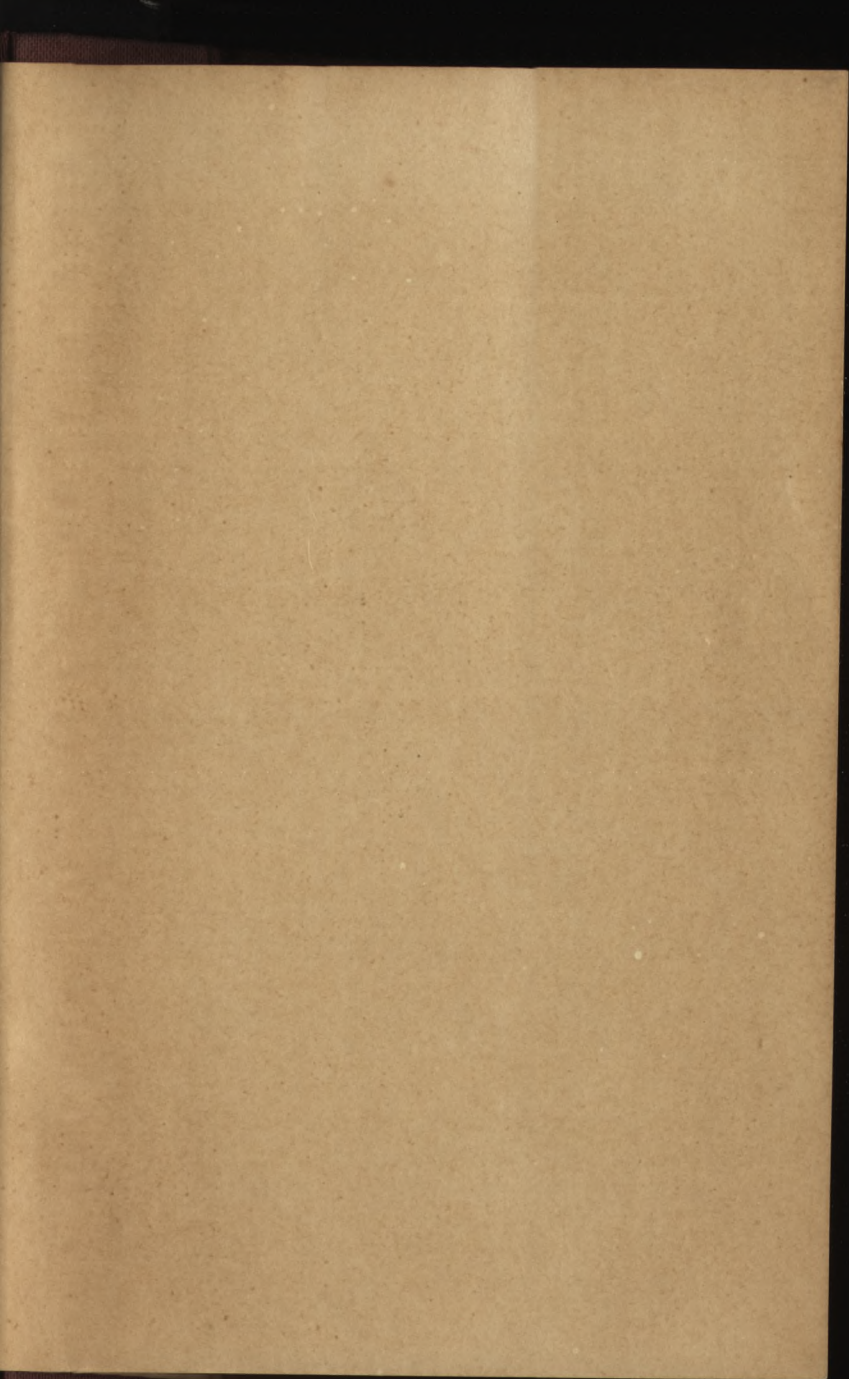
Ezek a szavak, melyeket minden idők egyik legnagyobb történetírója 2000 év előtt írt le a germánokról, még ma is megállanak és Németország ellenségeinek hazugságai egy betűt sem fognak rajtuk megváltoztatni!

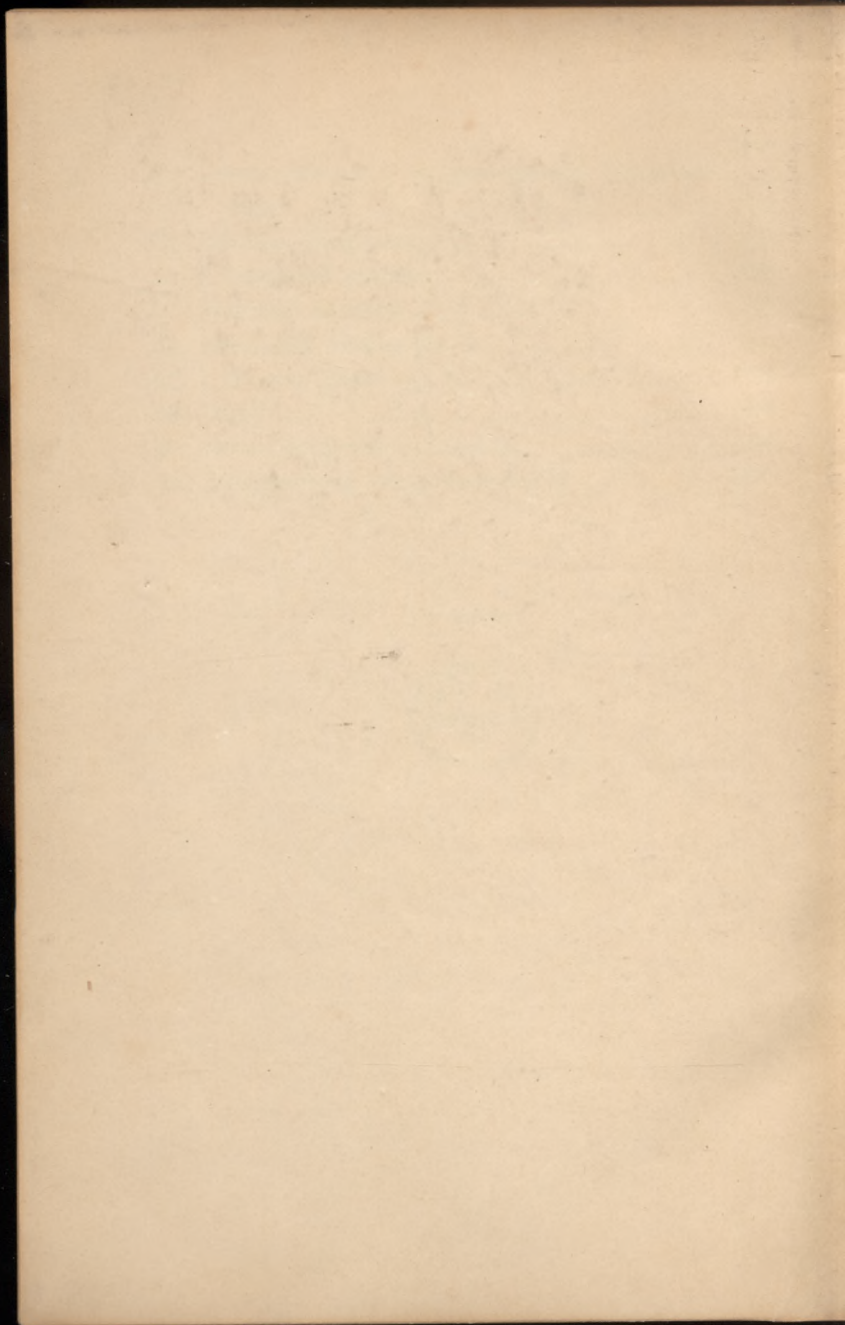
TARTALOM.

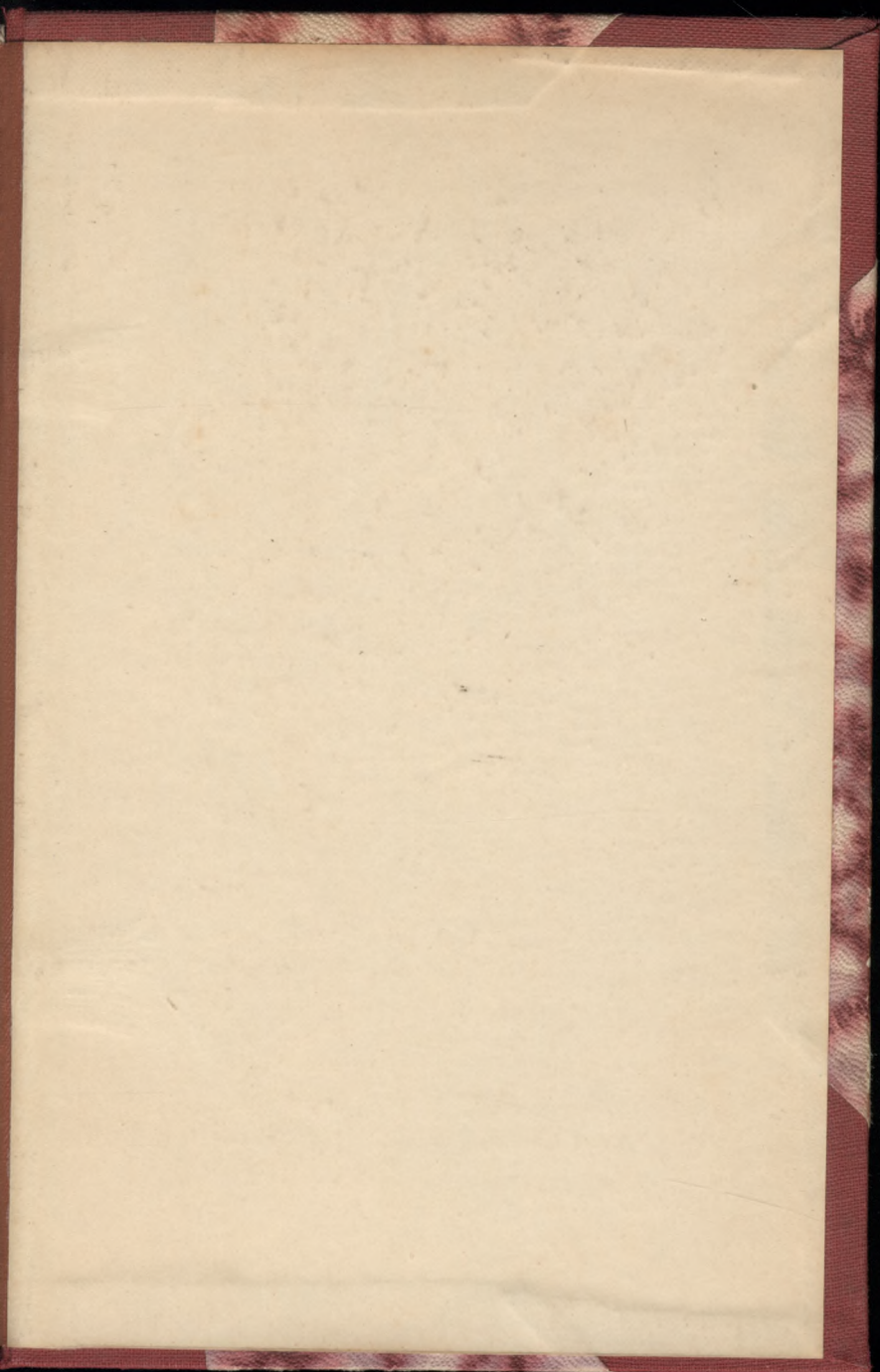
	Oldal
1. Keleti főhadiszállás	3
2. A tábornagy	8
3. Miért háboruszkodnak az oroszok.....	21
4. Tüzérségi harc Pockuni mellett	28
5. A cárért!.....	34
6. Kelet-Poroszország és — Belgium.....	37
7. Az oroszok Kelet-Poroszországban.....	43
8. Hóviharban	56
9. Az oroszok memeli garázdálkodása.....	61
10. Az osztrák-magyar hadseregnél.....	70
11. Orosz nyájaskodások	75
12. Csernovic	80
13. Röptében Bukovinán át.....	86
14. Gránáttűz a Kárpátokban.....	92
15. Lesvártán	99
16. Repülőkaland a Kárpátokban	105
17. A kétfedelűn	108
18. A Zvinin ormán	112
19. A nyugatgalíciai áttörés után	122
20. Útból, muszka!.....	126
21. Mackensen	134

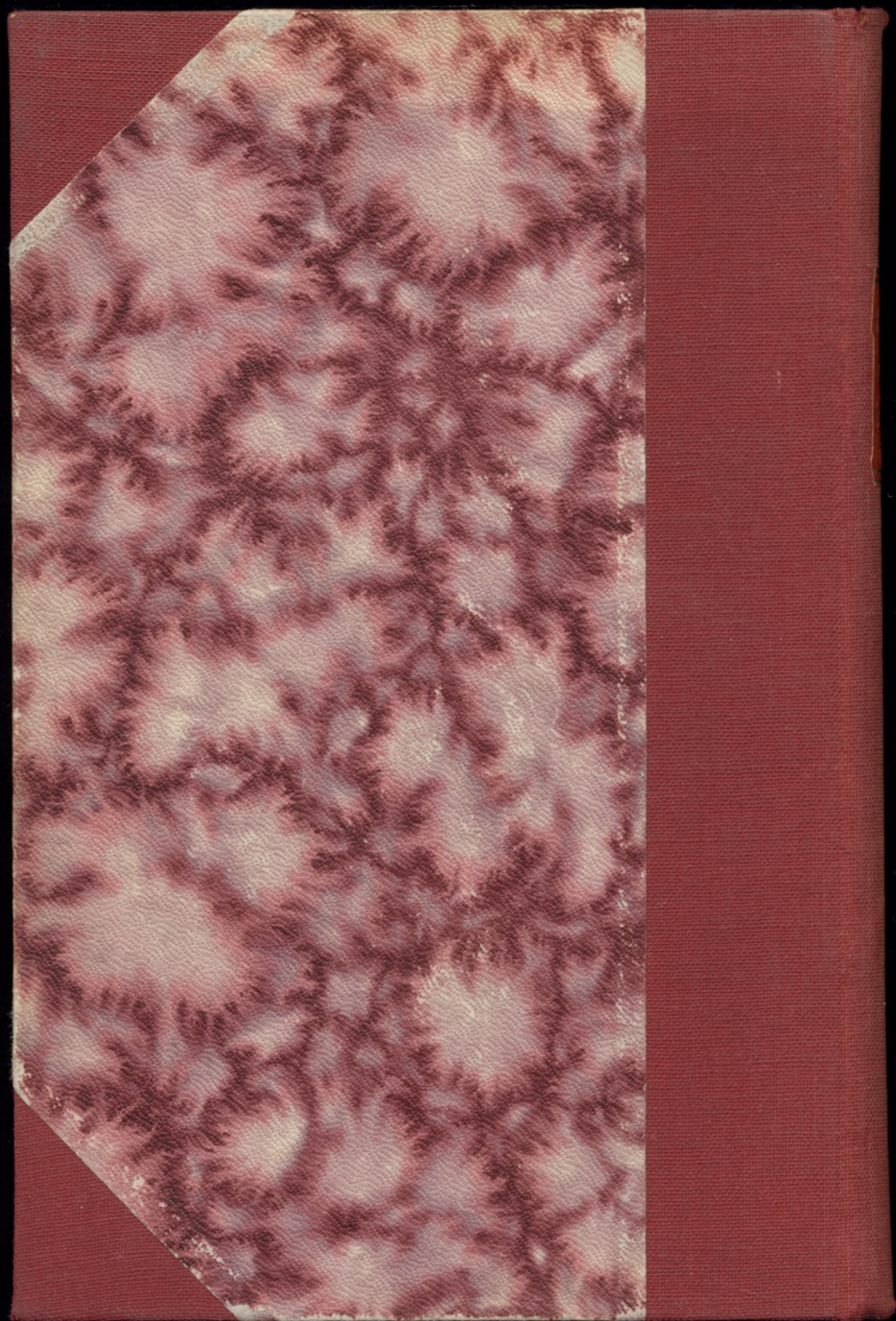
	Oldal
22. Vilmos császár a magyar-osztrák főhadiszál- láson	139
23. Jaroslau elfoglalása	142
24. A harcmező aratása	149
25. Przemysl ostromai	156
26. Bevonulás Lembergbe	166
27. I. Ferenc József	176
28. Varsó	184
29. Novo-Georgievsk ostrománál	194
30. A tannenbergi csata évfordulója	201

Sven Hedin

Az orosz
harctérő